

8(c)
Б246

КХІ

8(c) Барвінський, О.
Б246

Спомини з мого життя
т. 2

Львів 1913

8(c)

485357

Б-2мб

Барвінський

Сидоренко з його
меморандумом. 1913.

28/180

13208 - 1.2.1980

15 | 18 | 18

5202185

Накладом Галицької Наклад.
З печатні В. А. Шийков

19

8(с)
Б246
В
Олександр Барвіківський.

Споживи з того життя.

ДРУГА ЧАСТЬ.

Образки з громадянського і письменського
звітку Русинів від 1871—1888 р., з до-
датком споминів про М. Лисенка).

З 12 портретами, 13 картинами і одним facsimile.

Колишні случаи в своїй душі перебіраю.

Т. Шевченко.

Dulcis est recordatio praeteritorum.

ЛЬВІВ.

Надрук Галицької Накладні Я. Оренштайна в Коломиї.

З печатні В. А. Шийковского, ул. Зиморовича 14.

1913.

Б.Л. ПАМ'ЯТИ

Моїм Родичам

присвячую.

483 357

✓ Державна історична
бібліотека УРСР

Зміст I-ої частини.

	стор.
Передне слово	3
1. Моє родинне село	5
2. Моя початкова наука	14
3. Гімназійна наука	22
4. Мої гімназійні учителі	24
5. Тодішня наука рускої мови в гімназії	31
6. Житє рускої шкільної молодєжи в 50-их і 60-их рр. XIX ст.	36
7. Січневе повстанє польське і вплив на руске житє. Руский балъ. Богослужєня за митро- полита Яхимовича	41
8. Засновини „Громади“ між рускими гімназиястами	47
9. Громада була рідною школою	54
10. Руский Народний Театр. Іспит зрілости. Вака- ційні проїздки	63
11. Виїзд до Львова на університетські науки	70
12. Розбитки львівської „Громади“. „Вечерничники“ і „Метники“	74
13. Віднова львівської „Громади“	79
14. Приїзд Ол. Кониського до Львова. Перше моє з ним знаомство	82
15. Засновини наук.-літерат. часописи „Правда“. Житє акад. молодєжи	89
16. Взаємини з Сербам, з Україною і Буковиною	93
17. Знаомство з Воробкевичами	97
18. Університетські науки	100

19. Робота по бібліотеках. Наші змагання до розповсюдження Шевченкових творів . . . 109
20. „Правда“ головним осередком змагань народовців . . . 116
21. Освічена верства рускої суспільности в 60-их рр. XIX ст. — Духовенство. Житє руского духовенства і єго відносини до укр.-рускої народної ідеї. Як ми несли народний прапор у сі круги суспільности? Тарасові поминки у львівській „Громаді“ . . . 127
22. Моя перша учительська посада в Бережанах . 144

ДОДАТОК . . . 165—336

- Переписка із Стояном Новаковичом з Білгорода . 165
- Лист Ст. Новаковича з 29 січня 1879 . . . 167
- Листи Миколи Лисенка до мене . . . 169—174
- Листи П. Куліша до мене . . . 175—327
- Лист П. Куліша до Євгенії Барвінської . . . 286
- Мої листи до П. Куліша . . . 328—333
- Листи П. Куліша до брата мого Володимира . 334—330

Зміст II-ої часті.

- Передне слово . . . 1
1. Перша моя лична стріча з П. Кулішем . . . 3
2. Моє подружжє. Іменованє старшим учителем учит. семінарії в Тернополі. Устрій учит. семінарії і моя діяльність на новім становищі . . . 17
3. Моя громадянська і народна діяльність в Тернополі . . . 39

стор.

4. Відкритє університету в Чернівцях. Моя поїздка на Буковину. Взаємини з Буковинською Русю. Буковинський альманах „Руська Хата“ 44
5. Дальші досліди мої на полі славянознавства спинені важким родинним нещастєм. Мій побит з недужою подручою в Obersalzbrunn 52
6. Моє вдовиче бідованє. Поворот до літературної і наукової праці. Підзори кинені що до моєї учит. кваліфікації і осоромленє напасників . 59
7. Моє знакомство з Дром Фр. Шүзелькою. Дописи до тижневника „Die Reform“ 74
8. Друге моє подруже. Русини-народовці виступають на народно-політ. поле. Засновини „Батьківщини“. Поклик до зєдиненя сил. Відгомін в Тернополі. Народи Русинів з Тернопільщини 78
9. Заходи Тернопільців коло зєдиненя всіх Русинів з нагоди зборів „Русской Рады“. Відмова „Русской Рады“ 86
10. Потреба засновин політ. часописи народовців. Безвиглядність сего наміру задля недостатчі гроша 93
11. „Русская Рада“ відкинула зголошених в члени народовців. Порада Володимира Барвіньского для Тернопільців 98
12. Залишенє відклику до заг. зборів „Русской Рады“. Безуспішність змагань до примиреня „твердых“ з народовцями. Потреба іти своєю дорогою. Заходи коло заснованя власної політ. часописи. Народини „Дѣла“ . . . 103
13. Вихід 1-го числа „Дѣла“ і рівночасна смерть мого вітця. Моя поміч у видавництві „Правди“ і „Дѣла“ 112

14. Нові мої клопоти. Виїзд на лічене до Гляйхенбергу. Личне знаомство у Відні з Дром Йорданом 119
15. Побит в Гляйхенберзі. Тривога о будучину. Заходи о зміні заводу 126
16. Новий важний удар судьби. Смерть моєї матери 133
17. Трудне положенє мого брата Володимира. Моя і брата Осипа поміч у видавництві „Правди“ і „Дѣла“. Змаганя Володимира до скликаня зїзду Русинів. Перше народне віче Русинів у Львові 1880 р. Участь в нїм Володимира. Клопотливі наслідки 137
18. Потреба культурно-народних взаємин австр. Русинів з Україною. Поїздка Володимира до Києва. Взаємини Володимира з Кулішем. Друга моя з ним стріча 141
19. Процес Ольги Грабар а сучасно о. Качали і Володимира з гр. Деля Скаля. Передовиці Володимира в „Дѣлѣ“ „по процесї“, его недуга, виїзд до Карльсбаду. Знаомство з визначними польск. діячами 157
20. Недуга і смерть мого брата Володимира й Іполїта. Неоправдані клевети кидані на мене з нагоди зміні редакції „Дѣла“. Письмо „Ради видавництва „Дѣла“ до мене . . . 163
21. Моя відрада в нещастю — в праці. Перший руский концерт в Тернополї. Перші Шевченкові роковини і засновини „Рускої Бесїди“. Закладини читалень на Подїлю і популярні виклади. Хоральний спів по селах і містах . 172
22. Запепад руского міщаньства в Тернополї. Робота около осьвідомленя. Міщаньска читальня. Фондація кн. Острожского. Виклади по читальнях. Популярні й історичні книжочки

стор.

для народу. Суд про них проф. В. Антоновича	186
23. Вибори до держ. ради і моя кандидатура з Тернопільщини. Вандрівка рускої акад. молодіжці на Поділля і моя та Тернопільців в ній участь .	208
24. Моя подорож на Україну	228
25. Поворот до Галичини. Пригода в Підволочисках	324
26. Супротивності з нагоди виходу „Руск. Істор. Бібліотеки“	327
27. Засновини „Народ. Ради“ у Львові. Вибір до Громадск. Ради в Тернополі	339
28. Наклепи на мене задля просвітно-народної діяльності	346
29. Приїзд архієп. Рудольфа до Галичини. Єго побит в Тернополі. Етнографічна Вистава .	358
30. Побит архієп. Рудольфа в Галичині і в Тернополі. Ювілейні вечери в честь Д. Млаки	365
31. Другий мій побит в Києві. Переселення до Львова	372
На закінчення II-ої частини	385
Додаток. Спомини про М. Лисенка	390

Доповнення і поправки важливіших похибок.

ПЕРША ЧАСТЬ

- 26 стор. 12 ряд з долини зам. Николай Янович має бути Іларій.
- 61 стор. 6 ряд з гори зам. Записки в Южной Руси має бути о Южной Руси.
- 63 стор. 1 ряд з гори зам. Вакаційні приїздки має бути проїздки.
- 65 стор. 4 ряд з гори зам. звани має бути звали.

84 стор. 3 ряд з долини зам. на-вний має бути наівний.
 84 стор. пропущено в долині остатній рядок: «усунув тоді Я. Головацького з професури».

85 стор. 6 ряд з гори зам. протиділа за має бути протиділала.

92 стор. 10 ряд з гори зам. Юза має бути Юзя.

117 стор. 12 ряд з долини зам. з друдою має бути з другою.

126 стор. 5 ряд з гори зам. І сі к уги має бути І сі круги.

128 стор. 1 ряд з гори зам. Теофиль має бути Теофан.

169 стор. 10 ряд з долини зам. травня 1860 року має бути 1869 року.

171 стор. 14 ряд з гори зам. я і ому пе-редав має бути я іому передав.

175 стор. 1 ряд з гори зам. Листи П. Куліша має бути Листи П. Куліша до мене.

183 стор. 9 ряд з долини зам. півлиза має бути підлиза.

196 стор. 12 ряд з долини замість З Мордоцева має бути З Мордовцева.

213 стор. 5 ряд з гори замість $\frac{20 \text{ цвітня}}{1 \text{ серпня}}$ 1869 має бути

XI. $\frac{20 \text{ цвітня}}{1 \text{ серпня}}$ 1869.

222 стор. 7 ряд з долини замість 24 цв.*) має бути XVII. 24. цв.*)

229 стор. 6 ряд з гори замість можете зна-и має бути можете зна-ти.

ДРУГА ЧАСТЬ.

25 стор. 2 ряд з долини додати: + 1913.

29 стор. 6 ряд з гори зам. по-хав до Кракова має бути поїхав.

37 стор. 2 ряд з долини зам. кваліфікацію має бути клясифікацію.

Передне слово.

Отсим починаю печатанє дальшої, другої частини споминів з мого життя. Хоч мало що не половина століття добігає з того часу, до котрого відносять ся обговорені тут події, однак мені здає ся, неначеб передомною розвернула ся книга сеї давної минувшини і я в ній читаю отсі спомини. Перед моїми очима встають, неначе живі, давно померші постати, згадані в тих споминах, і мені здає ся, неначеб я вчєра або ще так недавно розмовляв з ними про всякі подробиці. І з тими постатями пересуває ся у моїй тямці все тогочасне життя, котрого і я був учасником, і мило мені глянути на сї оживлені в моїй тямці картини, на ту частину нашої народної бувальщини, мило згадувати події давно минувших днів.

Однак до сєго милого і відрадного чувства, що мені довелось не „гнилою колодою по сьвіту валятись“, мішають ся сумні почування і згадки пережитих важких пригод і нещасть і жаль, що багато ще не повелось зробити, що не одно ще вимагає довершення і

з тим виринає непевність, чи буде мені суджено все те передати грядучим поколінням до оцінки, а теперішнім для пояснення не одної ще темної і невідомої а тому нераз невідповідно оцінюваної сторінки нашого народного життя. Се Божа воля, і покладаючись на Божу волю, держу в руках сей клубочок минулих подій, котрі справді снують ся так, неначеб они були намотані і написані. Тимто передаю дальшу частину споминів з мого життя нашій суспільности в надії, що они неодним причинять ся до пояснення нашого життя і наших відносин.

І. Перша моя лична стріча з П. Кулішем.

В цвітню 1869 р. звернув ся я до д. Лисенка, що проживав тоді на музичних студиях у Липску, з просьбою о поміч в спорудженню Рускої Читанки для висших гімназійних клас (гл. Спомини Ч. І, стор. 157, 169). Сею дорогою ввійшов я в переписку з П. Кулішем, що проживав тоді в Празі (займав ся перекладом сьв. Письма), і з того часу ми почали листувати ся. Головним предметом сеї переписки були ради і поради що до вибору і укладу творів з укр. рус. письменства в Рускій Читанці (гл. Спом. Ч. І, стор. 175 і сл.). На основі тих указок (стор. 175—210) впорядкував я і доповнив вибрані виїмки з укр. руск. народної словесности і з творів українських, галицьких і буковинських письменників. Однак хоч П. Куліш подав у своїх листах до мене стілько цінних і влучних заміток про наше письменство, всеж таки горячо бажав я, лично пізнати того, що тоді кермував українським рухом, а також галицьким Русинам пособляв в народнім і письменськім розвитку. Я і мої брати бажали в личній стрічі і розмові з уст сего провідника укра-

ївства почути те, чого не можна висловити листами, одушевити ся до народної роботи, одержати з уст найвизначнішого провідника України-Руси указки про основи і напрями народної роботи. Отсі бажання висловлював я в листах писаних до П. Куліша в Прагу і наше бажанє не остало без успіху. Склало ся так, що намісьць вертати з Праги через Варшаву на хутір Мотронівку, випало Кулішеви їхати домів на Броди. Тимто закликав він мене спершу приїхати у Перемишль, а відтак у Золочів, але наостанку рішив ся їхати на Підволочиска. (Зелізниця йшла тоді ще тільки до Золочева). По дорозі задержав ся Куліш у Тернополі і наспів там на сам ярмарок сьв. Анни 26. липця. Під сю пору були всі заїздні доми так переповнені, що він не найшов ні одної комнати, деб можна було переночувати і всю ніч просидів у касині.

Дня 27. липця вибрав ся Куліш з Тернополя і наспів досьвіта до Шляхтинець в таку пору, коли я і мої брати, Осип і Володимир, ще спали, а тільки родичі наші порались уже коло господарства. Жидок, що привіз Куліша до Шляхтинець, заїхав до корчми, що стоїть там ще й сьогодні понизше приходства при дорозі. Моторошно зробилось Кулішеви в такім заїзді і звідтам написав карточку до мене, з просьбою, щоб его звідтам визволити (гл. Спом. I. ст. 212 X.). Отець мій,

діставши сю картку, розбудив мене, а одягнувшись чим скорше, поспішив я до дорогого і так горячо вижданого гостя. Однак не застав уже єго в корчмі, бо він тимчасом переніс ся через дорогу до сусідного господаря Павла Кисіля. Сей відступив єму сьвітлицю і тут повитав я сердешно Куліша, що забиравсь обмитись з подорожного пороху та чередягнутись. Але я забрав єго звідсіль на приходство, де тимчасом схопились із сну мої брати і так уже вся наша семья могла повитати рідкого гостя на приходстві. Ми примістили гостя в окремій комнаті за сьвітлицею, з вікном зверненим до саду і виглядом на кількасотлітній кріслатий ясень (перед кількома роками на превеликий жаль — зрубаний) а зпоза саду розкривав ся вигляд на ставок з туркотливим млином і на громаду старезних сосон за ставом на пригірку (також уже на жаль вирубаних). Ми просили гостя, щоб відпочав тут після безсонної ночі і трудної подорожі, однак опинившись серед такої сільської ідилії, не схотів Куліш теряти часу на відпочинок а відсвіжившись троха, вийшов під каштани перед хатою, що широко розложили свої віти, поспускавши їх до самої землі (тепер сі два каштани також здорово підчімхані). Тут засїв Куліш побіч мого вітця посеред нас трох, а за сніданєм, котре Мама зараз подала, розвелась сердешна і широка гутірка.

Куліш очарував нас усіх зараз на перший погляд. Тоді як раз добігало йому 50 літ життя. Їго красива більш як середного росту стать, все троха похилена, очевидно під впливом письменської праці, їго миле, принаadne лице з високим чолом, бистрим зором і легко звисаючим козацким вусом, їго милозвучна, сердешна, тепла і привітлива мова здобули відразу для него всі наші серця, ми почули ся собі зовсім рідними.

Куліш оповів, як то він, не найшовши в Тернополі в ніякім заїзді комнатки для нічлігу, був приневолений цілу ніч просидіти в касині, що тоді було в домі Пунчерта (над колишньою книгарнею Чілліка) і приглядатись польським панам-„картьожникам“, як они програвали в газардову гру своє майно подібно, як се бувало в Києві „на контрактах“. „У нас кажуть „картярі“, замітив я, а Куліш, витягнувши записник, сказав: „Ось, бачте, яке гарне слово!“ і записав собі. Відтак почав розмову таки зараз про страшну корчму, до когрої завіз їго тернопільський жидок і натякнув, що она нагадує їму стару корчму з Міцкевичевого „Пана Тадея“. Порівняне було таке влучне, що годить ся тут пригадати сю частину з Міцкевичевого твору на спомин, що перед 44-ма роками і наш великий письменник попав у таку корчму.

„Karczma z przodu jak korab, z tyłu jak świą-
[tynia:

Korab, istna Noego czworogranna skrzynia,
Znany dziś pod prostackiem nazwiskiem sto-
[doły;

Tam różne są zwierzęta, konie, krowy, woły,
Kozy brodate; w górze zaś ptastwa gromady
I płazów choć po parze, są też i owady.

Część tylna naksztalt dziwnej świątyni sta-
[wiona

Przypomina z pozoru ów gmach Salomona,
Który pierwsi, ćwiczeni w budowań rzemieśle,
Hiramscy na Syonie wystawili cieśle.

Żydzi go naśladują dotąd we swych szkołach
A szkół rysunek widny w karczmach i sto-
[dołach.

Dach z dranic i ze słomy, spiczasty, zadarty,
Pogięty jako kołpak żydowski podarty.

Ze szczytu wytryskują krużganku krawędzie,
Oparte na drewnianym licznych kolumn rze-
[dzie.

Kolumny, co jest wielkie architektów dziwo,
Trwałe, chociaż wpół zgniłe i stawione krzywo,
Jako w wieży pizańskiej, nie podług modeliów
Greckich, bo są bez podstaw i bez kapitelów.
Nad kolumnami biegną wpółokrągłe łuki,

Także z drzewa, gotyckiej naśladowstwo
[sztuki.

Z wierzchu ozdoby sztuczne, nie rylcem, nie
[dłutem,

Ale zręcznie ciesielskim wyrzezane skłutem,

Krzywe jak szabasowych ramiona świeczni-
[ków;
Na końcu wiszą gałki, coś nakształt guzików,
Które Żydzi, modląc się, na łbach zawieszają
I które po swojemu cyces nazywają.
Słowem zdaleka karczma, chwiejąca się,
[krzywa,
Podobna jest do Żyda, gdy się modląc kiwa:
Dach jak czapka, jak broda strzecha rozstrzę-
[śniona,
Ściany dymne i brudne jak czarna opona,
A z przodu rzeźba sterczy, jak cyces na
[czole.“

(IV. книга).

Поснідавши і погугоривши з нами і з родичами нашими, забажав Куліш переглянути приготовлену мною рукопись **Ч и т а н к и**. Родичі пішли до господарства, а я з Кулішем до його комнати і там подав я йому свою роботу. Була се здоровенна скирта паперу, обчислена на 80 печатних листів, до вибору, записаного виїмками з устної словесности народної, з українських, галицьких і буковинських письменників, з поглядом на устну словесність і з житєписями письменників на основі Кулішевого **н а к и д к у** (напечатаного в цілости доперва 1912 року в „Руслані“ в чч. 3—8, бо в **Ч и т а н ц і** подано його із значними пропусками) і його заміток поданих

в єго листах (Спом. ч. I.). До обіду переглянув Куліш більшу частину рукописи, велів собі не одно прочитати, робив до того замітки і продиктував ще деякі доповнення або поправки до житєписий письменників.

Після обіду, за котрим зібралась около високого гостя знов уся наша семья шляхтинецька, проходжувавсь Куліш по саду, любуючись гарними овочевими деревами, пасікою і кріслатим ясенем, а відтак пішов оглядати старинну муровану церкву біля приходства, окружену кількасотлітними липами і берестами.

Невеличка се церковця, що може помістити ледво 100 людей (опісля перед кількнайцяти роками наслідник мого вітця продовжив її троха в західний бік, через що она втратила первісний вид), доволі низка, але зате мури двометрової грубости. Сьогодні рідко де можна подибати такої будови церкву а після переказу стоїть она вже більш трех сотень літ, на що вказують також старенезні около неї дерева. Замітного в ній нічого нема, бо старинні образи зробили місце не краще ліпшим новітньої кисти. Під церквою на весь єї простір находить ся вигідно і кріпко склеплений погреб, з котрого половина відділена на гробовець бувшого власника Шляхтинець Бонковського. Оглянувши пильно все, замітив Куліш, що із стилю, котрий він на-

звав в а р я ж с к и м, можна напевно здогадуватись, що церква стоїть яких три сотні літ.

Вернувши з церкви, засїв Куліш зо мною знов над рукописию Ч и т а н к и, щоби переглянути і обговорити дальші її частини і над тим проминуло нам споро часу, коли Мама попросила на підвечірок. Знов зібралась уся наша семья з достойним гостем, що почувався вже наче у себе дома. Під розложистими каштанами засїв Куліш, побіч него наш отець з люлькою на довгім цибусі і ми, всі три брати, щоби наслухувати кождому єго розумному слову. Мама подала приготовлену каву і тепер завелась знов семейна гутірка з нашим гостем. Жаль, що тоді не знали ще люди фотографічних т. зв. *Momentaufnahmen*, а то цікаво булоб потомности передати таку хвилю з життя Куліша, де він серед чудової сільської природи (сегодня вже зовсім обчімханої по новітньому) опинив ся між галицькими земляками, котрі єго так високо цінили і поважали. А хвиля ся зробила неперечно велике вражінє на Куліша і в поетичнім настрою нагадав він для порівняня із сею хвилею уривок з ідилії німецького поета *Voss-a*, „*Luise*“. Ріжниця тільки в тім, що в німецькій ідилії мова про протестантского пастора, що в родиннім кружку під широколистими липами обходив уродини своєї доньки, а тут під віковими ка-

штанами витали ми дорогого гостя з Укра-
їни. Для спомину сеї хвилі годить ся тут на-
вести сей виїмок з „Люїзи“ Фосса:

„Draussen in luftiger Kühle der zwei breitlau-
[bigen Linden,
Die, von gelblicher Blüte verschönt, voll Bie-
[nengesurres,
Schattend der Mittagsstub', hinsäuselten über
[das Moosdach,
Hielt der redliche Pfarrer von Grünau heiter
[ein Gastmahl,
Seiner Luise zur Lust, hausväterlich prangend
[im Schlafrock.
Sechs Schilfsessel umstanden den Steintisch,
[welche der Hausknecht
Heimlich geschnitzt, als Ehrengeschenk, zu
[der Jungfer Geburtstag,
Gastliche; doch für den Herrn ein wohlansehn-
[licher Lehnstuhl.
Sorglos sass nach dem Mahle der Greis fort,
[sich und die Andern
Mit lehrreichem Gespräch zu erfreun und man-
[cher Erzählung.
— — Aber Mama, sanftlächelnd der wohlbe-
[kannten Erzählung,
Zupfte geheim Luisen, die neben ihr sass, an
[dem Aermel,
Neigt' ihr nahe das Haupt und begann mit
[leisem Geflüster:

„Gehn wir noch in den Wald, mein Töchter-
 [chen? Oder gefällt dir's,
 Weil die Sonne so brennt, in der Geissblatt-
 [laub' an dem Bache
 Deine Geburt zu feiern? Du blickst ja so
 [scheu und erröthet“.

Ся пригадка німецької ідилії в прикладі до згаданої хвилі дала привід до ширшої розмови про наші родинні відносини, серед котрої мило нам проминув час аж до вечера.

Утомлений безсонною ночью і цілоденною з перестанками працею над моєю рукописю **Ч и т а н к и**, пішов Куліш скоро на супочинок, щоби вранці встати і вибрати ся в дальшу дорогу на Підволочиска. Вранці проснувшись ся, покликав мене ще до своєї **к о м н а т и** і тут ми ще переглянули виїмки з **г а л и ц к и х** і **б у к о в и н ь с к и х** письменників (особливо багато велів собі прочитати з творів **М. Шашкевича** — про **Р у с л а н о в і п с а л ь м и** замітив, що більше в них реторики, як поезії), а поснідавши, приготавляв ся до виїзду в Тернопіль. Як радісна була для моїх родичів і для нас трох братів ся перша стріча з Кулішем і його коротка гостина в **Шляхтинцях**, так з жалем прощали високого гостя мої родичі, неначе в причуваню, що більше в житю не доведеть ся їм знов его у себе витати. Миж усі три, очаровані в наших мо-

лодечих поривах єго цілою вдачею, не могли так скоро з ним розлучити ся і проводили єго до Тернополя.

Коло 10-ої години вранці виїхали ми із Шляхтинець. День був чудовий, на голубім небі анї хмарочки. Дорога вела поміж ниви, що були неначе застелені різноцвѣтними килимами, то золотавими пшеничними, то половими житними, то яснозеленими вівсяними або білими як сніг гречаними, від котрих долітав душний запах меду. Мабуть під тим вражінем зложив мій покійний брат Володимир поетичний уривок, записаний ним на однім листі брата Йосифа:

„Поля мої широкії, хвилясті, квітчасті,
Пшеничкою та житами — колосисті, золоти-
[сті,
Муравою мережані, пляхами повиті
Голубим небом соняшним — як рай тихий
[криті“.

В Тернополі замовили ми для Куліша місце в почтовім возі до Підволочиска а до відїзду ще поступили на часинку до цукорні Енгельфельда (давно вже там нема) і тут ще погугурили трохи з собою. Нам жаль було розставати ся з тим, що вказував нам своїм великим знанєм і досьвідом дорогу і способи народної роботи, до котрої у нас тільки що підростали крила, до котрої більш було у нас охоти

і доброї волі, як умілости. Була се важка для нас хвиля, в котрій ми мали розпрощати ся і може більше в життю не зустрінути ся з тим, що нас своїм животворним словом натхнув і закріпив до народолюбивої роботи. З важким серцем розпрощали ся ми сердешно з Кулішем, коли наспіла хвиля єго відїзду, а наш гість промовив ще на прощанє: „Прощавайте, мої дорогі барвіночки, підростаєте та трудїть ся для добра безталанної України!“ Миж просили не забувати нас і не відказувати помічної руки нашій Галичині і нашим щирим хоч ще так недоладним, молодечим змаганням на народній ниві.

Лична зустріч з Кулішем і єго побит, хоч так короткий, в Шляхтинцях зробили на нас незвичайне вражінє, тим більше, що недовго перед тим Куліш волїв зречи ся свого визначного і вигідного урядового становища у Варшаві, як відцурати ся своїх поглядів та кинути анатему на роботу Русиянів-народовців в Галичині, з котрими він листував ся і став їх духовим і народним провідником. (Правда, 1867. р. чч. 9. додат. до ч. 14, 21—23). Вражінє личної стрічи з Кулішем остало таке живе у моїй тямці, що образ сеї хвилі стоїть до нині живо перед моїми очима, неначе би се відбуло ся вчора або перед тижнем.

З тої хвилі навязали ся поміж мною а Кулішем справдешні дружні взаємини а хоч

инколи набігла серед тих взаємин яка хмаринка непорозуміння, то она скоро розплилася і я витривав помимо хитання Куліша то в оден, то в другий бік до 1891. року, коли у мене збільшилась робота до перемоги, а старечі літа Куліша спонукали єго обмежитись на себе і свою дружину. Так мимохіть з обох боків перервалась між нами переписка. Однак друга моя лична стріча, про котру оповідаю далше, моя дваццяти-літня переписка з Кулішем, напечатана в I. ч. Споминів, позволили вглянути мені глибоко в єго щирю народолюбиву душу, пізнати добре єго вдачу, так що мимо всяких хитань і помилок єго не перестав я в нїм цїнити вельми благородного чоловіка, визначного і для нашого народно-го, письменського і культурного розвитку многосторонного і вельми заслуженого діяча.

Всі дотеперішні оцінки життя, письменської і наукової діяльности і громадянських заслуг Куліша були або односторонні або неповні. До основної оцінки єго значіння для України-Руси не зібрано ще всего материялу. Виданє єго творів заходами п. Р о м а н ч у к а обіймає лише українські писаня і то не всі (бож ще не видано всіх єго перекладів Шекспіра), а виданє Ганни Барвінок споруджене К а м а н і н о м також недокінчене. Треба би ще зібрати разом єго писаня і численні розсипані по всяких видавництвах мо-

сковські твори, розвідки і статі. Їго широка переписка також ще не вся напечатана. Так н. пр. відомо мені, що проф. Пулюй в Празі має широку з ним переписку (свою і Кулішеву). Імовірно в музею Кулішевім коло Борзни єсть чимало листів писаних до него всякими людьми (щоби лише не погризли миші, як справедливо побоює ся Федір Коломийченко в 26. ч. „Неділі“ з 1912., задля байдужности земляків). От тоді доперва можна буде основно, безсторонно і справедливо оцінити заслуги Куліша для України-Руси.

2. Моє подружжє. Іменованє старшим учителем
учительської семінарії в Тернополі. Устрій учи-
тельської семінарії і моя діяльність на новім
становищі.

483357
Рік 1869. був для мене памятий не
тільки з першої личної стрічи з П. Кулішем,
але й в родиннім житю. Управником дібр гр.
Альфреда Борковского в Шляхтинцях був Ро-
ман Шумпетер (родина захожа з Чех)
жонатий з Юліяною з Білинських*) (дрібних
дідичів з Мерлави в Чортківщині). Управу
шляхтинецких дібр обняв Роман Шумпетер
весною 1862. р., коли я був в V. кл. гімн. а
познакомивши ся з моїми родичами зжив ся
з ними. Одні у других бували часто гістьми,
а ми, три брати, радо також товаришували
з дітьми Шумпетрів, донькою Зонею і сином
Ясем. В слідуючім році умістили родичі нас
трох на станції у пп. Ричаків в Тернополі,
котрі удержували також женський приватний
конвікт. За обідом збирали ся ми і ще три
інші ученики (братя Даєвські) разом з конвік-

*) Моя покійна мати також походила з
Білинських, однак з іншої лїнії.

товими панночками і се мішане товариство впливало благородно на наше поведене. Тоді то вперше відозвало ся у мене плятонічне почуванє до панни Зосї, про що крім мене ніхто більше не знав. Ся плятонічна любов вплинула вельми додатно не тільки на моє поведене, але й на пильність в науках. Хоч як далекою, недосажною мрією могло тоді видавати ся здійсненє мого почування, однак я змагав з того часу з усею пильністю і заппадливостю до того, щоби покінчити добре науки, здобути собі певне становище в суспільности і показати ся достойним руки нашої сусідки, з котрою зустрічались ми в Шляхтинцях з нагоди Різдва, Великодня, Зелених свят і вакацій. Після скінчення філософічних наук і осягненя становища заступника учителя в Бережанах, коли вже я там по однорічній службі здобув собі добру славу в дирекції і Раді шк. кр., відкрив я у вересні 1869. р. панні Зонї і єї родичам свої почування і наміри і найшов у них на се повну згоду. Думав я ще на оден рік поїхати до Відня, (на що мій отець обіцяв дати удержанє), щоби там зложити гімназійний іспит з історії й географії, однак будучий мій тесть не згоджував ся на се і вже 24. липця 1870. р. одружив ся я з п. Зонею. Сим способом станув я у мети молодечих моїх мрій і родинного щастя.

Ми чули ся тим щасливійшими, що

здавна пізнали ся і зжили з собою, а колесо щастя котило ся далше після нашого бажання, бо 29. серпня 1871. р. іменувало мене міністерство просвіти тимчасовим старшим учителем учительської семінарії в Тернополі з річною платою 1000 зр. і п'ятиліттями по 100 зр. (гімназ. професори мали тоді річну плату 835 зр. З кінцем вересня переніс ся я до сего міста, котре було неначе другим моїм родинним місцем, а тим милійшим для молодого подружжя, що ми жили під боком наших родичів, одних і других, і в сусідстві з численною нашою близшою і дальшою родиною. Бог поблагословив нас в Тернополі двома діточками, Володимиром (*28. лютря 1872. р.) і Ольгою (*30. цьвітня 1874. р.). Наше житє плило тут супокійно, неначе супокійна подільська ріка, а до того і мої службові відносини були вельми добрі. Тут отже серед щасливого родинного житя розкрило ся для мене широке поле передовсім педагогічної і наукової праці (бо я забрав ся дуже пильно до зложеня учительського іспиту гімназійного), а також до роботи на нашій народній ниві, котра тут, в Тернополі, лежала тоді зовсім облогом.

Учительські семінарії покликав до житя в 1871. році міністер Штремаєр, щоби виобразувати добрі учительські сили для народних шкіл в Галичині, котрі мали би заступити учителів старої дати з т. зв. препаранд.

Були се нові заводів школи, котрі не мали собі взірців достойних наслідованя, тут треба було промошувати „незнаєму путь“. На директорів і старших учителів (котрим організаційний статут признав титул „професорів“), покликано в переважній частині учительські сили з гімназій, учителями взірцевих шкіл (вправ) при семінаріях іменовано випробованих народних учителів. Директори і професори очинились в учит. семінаріях перед подвійною задачею, бо мали дати учительським кандидатам протягом трьох років (учит. семінарії були спершу трикласові: приготівню класу і IV-ий рік введено в кілька літ пізніше) не тільки відповідне потребам народних шкіл знання, але й виобразувати їх методично для будучого заводу. Ся подвійна задача не була легка раз задля того, що число наукових годин, до яких були тижнево обов'язані професори, було найменше 20 (а найвище 24), а в друге тому, що учительські кандидати гімназійні не виносили з університету ніякого методичного (педагогічно дидактичного) підготовлення. Тим трудвійша се була для мене задача, бо я мав за собою ледви трирічну учительську практику і в 24-ім році життя небагато мав ще взагалі життєвого і заводового досвіду.

Дня 27. вересня 1871 р. зголосив ся я до служби в тернопільській семінарії, в котрій

впроваджено на початок I. і II. рік кандидатів і першу класу школи вправ. Семінарія була уміщена в приземнім малім дімку лікаря Фляйшмана (за теперішньою семінарією, що міститься в кам'яниці пок. Стахевича), де нині знаходяться війскові касарні. Сам будинок сего нового закладу був схожий скорше на якусь лиху сільську двокласівку і тому зробив на мене вельми відємне вражінє, але звідтам перенеслась відтак семінарія до кам'яниці Стахевича, при площі Собеского, де остає й до нині. Учительські сили були тут заіменовані тимчасові. Директором іменовано Д-ра Северина Дністрянського, професора математики і фізики тернопільської гімназії, а тимчасовими професорами іменовано заступника учителя терноп. гімназії Кароля Німентовського, (котрий ще за моїх гімназійних часів учив в гімназії тільки польського язика) і мене. Катехитом гр. к. став сотрудник Северин Навродкий, рим. кат. Атаназій Ніженецкий, учителем школи вправ Йосиф Шметтавер, котрий заразом учив каліграфії й гімнастики. Музики і співу учив бувший війсковий капельмайстер Горжица, рисунків професор реальної школи Ян Лянґ.

Отсе був первісний склад учительського збору. На II. р. було тільки 5 кандидатів, бо маленька комнатка не могла б була навіть

більше помістити, на I. році 30 кількох, а в школі вправ кільканайцять учеників.

Директор приділив мені науку руского язика на I. і II. р., географії на II. р., історії на I. і II., німецького на II. р., а крім того математики на I. р., і фізики на II. р. Я випрошував ся від сих двох останних предметів, бож я ними ніколи заводово не займав ся, а навіть се, що виніс з гімназії, протягом шести літ забув. Однак директор не уступив: „Pan musi objąć te przedmioty, bo niemam komu przydzielić, a jeżeli Pan będzie potrzebował informacji, to Panu pomogę“ (він зомною і з иншими Русинами говорив лише урядовим язиком, а так само в приватнім життю).

Наука в учительській семінарії була ще й задля того вельми трудна, бо позем знання і умового розвитку а навіть вік кандидатів був вельми нерівномірний так, що звести все те до якогось спільного знаменника не було легкою справою. Були там кандидати, що ледви покінчили народну школу, а відтак були плсарами, вислужені війскові, бувші народні учителі без кваліфікації і початкового нераз знання, звихнені гімназиялісти або реалісти, що принесли якісь відривки знання з початкових клас середних шкіл, а крім таких були хиба вельми нечисленні одиниці, що могли підходити під стрихунець вимог організації-

ного статута семінарійного. Були се люди різних навичок, прикмет і вдачі, що, як то кажуть, їли вже хліб не з одної печі, переходили всякі пригоди, тиняли ся по світу по всяких заводах, поки доля не завела їх, мов вітром гнане перекотиполе, до семінарії. А були між ними деякі старші від мене віком о 10, 15, оден навіть о 20 літ!

В слідуючім році прибув III. рік кандидатів і II. кляса школи вправ, а учительський збір помножив ся о одного професора, Владислава Б о б е р с к о г о (Поляка з руского роду) для природних наук, і учителя школи вправ Рудольфа Л ю д в і г а зі Львова, знаменитого методика. В сім році відбув ся вже перший іспит зрілости в семінарії. В третім році існування семінарії для 3-ої кляси школи вправ іменовано львівського учителя, Владислава С ь в є х л у, також дуже доброго методика.

Зараз в перших починах моєї служби в терноп. семінарії розглянув ся я, що се зовсім инше поле, як гімназія, що тут треба не тільки присвоїти кандидатам певну скількість наукового знання, але заразом поучити їх, щ о они із сего знання і я к и м с п о с о б о м мають подавати дітям в народній школі, значить, підготовити їх в педагогічно-дидактичним і методичним напрямі. Я сам відчув, яку прогалину у мене лишили в тім напрямі уні-

верситетські студії і як мало педагогічно-дидактичного досвіду набув я в тій цілі навіть протягом трилітньої служби в бережанській гімназії. Отсе спонукало мене кинутись до самообразовання в тім напрямі. Я почав розчитуватись в 4-томовій історії педагогії, Карла Шмідта (поправне виданє Лянґого), котру набув я від Сьвехли, в різних ділах з обсягу педагогіки, дидактики і спеціальної методики своїх предметів (історії, географії і язика), а улюбленою лектурою стали у мене особливо писаня Л. Кельнера „Urywki pedagogiczne“ з доповненнями Ж. Савчинського (директора львівської муж. семінарії) і Кєhra „Praxis der Volksschule“ та видаваний ним місячник „Paedagogische Blätter“.

Приготовлення і указки кандидатів до практичних лекцій, котрі я мав їм подавати із своїх предметів, педагогічні конференції після відбутої лекції в прияві директора, моїй і дотичного учителя школи вправ, вимагали окрім теоретичного педагогічно-дидактичного образования також практичного знання спеціальної методики повірених мені предметів і взагалі способу елементарного навчування в народній школі.

Тимто я просив обидвох вишколених методиків Людвіга і Сьвехлу, щоби я міг бувати в їх клясах і прислухувати ся їх науді. Сім способом мав я добру нагоду основно і практично пізнати елементарну ме-

тоду народної школи і цілий її устрій. Се дало мені спромогу, подавати кандидатам на їх виробих практичних лекцій відповідні указки, а на педагогічних конференціях після відбутої лекції обговорювати її похибки і добрі сторони. Директор Дністрянський брав також живу участь в тих конференціях вельми поважних і основних, а се причинило ся до доброго педагогічно-дидактичного і методичного образования кандидатів. Окрім того і тодішній наш інспектор красвий, Тимотей М а н д и б у р (отець нинішнього директора львівської женьської семінарії), котрий двічі в році звідував семінарію, а крім того приїздив також що року на іспит зрілости, практичним довголітним досвідом і своїми радами і указками при сих нагодах пособляв методичному образованию учителів семінарії і кандидатів. Наслідком того здобула собі тоді тернопільська семінарія учительська в краю славу найліпшої педагогічно-дидактичної і методичної школи і видала цілий ряд окружних інспекторів, директорів виділових і більшекласових шкіл, визначних учителів вправ а навіть старших учителів семінарийних.

Тернопільська семінарія розростала ся з кожним роком. Прибула знов 4-та кляса школи вправ і для неї новий учитель Францішок Ш а ф р а н (живе на вислуженині у Львові), відтак приготовна кляса і для неї заступник

учителя Маркил Левіньський (родом з Познаньщини, став опісля старшим учителем в Тернополі і умер перед кількома роками на вислуженні в Кракові). Місце помершого Горжици заняв Кнїпль (мабуть уже не між живими, бо із сего учит. збору крім Шафрана остав лише я і опісля іменованій для руск. кляси вправ Іван Березина). З кожним роком росло також число учеників по клясах, а з тим і величезна та трудна праця для мене. Так на пр. одного року було в приготовній клясі 73 учеників, на I р. 67, на II. р. сорок кілька а на III р. трийцять кілька кандидатів. Я учив руского язика у всіх тих клясах, на II. і III. р. німецького і на всіх трех роках історії і географії. Тим способом були у мене безнастанні справдешні скирти задач до поправки, котрі я справляв вельми точно і навіть при обовязковій тоді ще т. зв. етимологічній правописи доводив до того, що Русини і Поляки, а навіть доволі численні жида писали на III. році вже зовсім або доволі поправно що до мови й правописи. Я учив граматики практично, на таблиці, а при віддаваню поправлених задач обговорював роблені похибки.

Помимо 24 годин тижневих у школі і скирти задач та родинних обовязків не захав я наукової праці а передовсім змагав до зложеня гімназійного іспиту з історії й гео-

графії і вніс в тій цілі подане до львівської комісії іспитової для середних шкіл, котрої директором був тоді професор філософії в львівському університеті, др. Евзебій Черкавський. Професором всесвітної історії був тоді др. Ксаверій Ліске, а австрійської др. Ізидор Шараневич. (Катедри географії не було ще тоді у Львові і з сего предмету був я приневолений власною працею добути собі вимагане знане а з географії питали професори історії). Тоді не мали ще кандидати при іспитах таких пільг, як тепер, тай не тільки жерел до праці історичної, але й помічних діл з університ. бібліотеки дістати на провінції було годі. Тимто я поневільно подавав ся спершу до іспиту лише на низшу гімназію, при котрім не вимагали жерелового оброблення історичних тем. А що не було, як сказано, таких пільг, як тепер, для кандидатів, отже я приневолений був робити всі три теми: педагогічну, географічну й історичну. Півторарічна моя початкова служба в учит. семінарії, заводовій школі, зовсім відмінній від середних шкіл, вимагала, як висше згадано, стільки студий в напрямі педагогічно-дидактичним і методичним, що до іспитової праці міг я забрати ся доперва з почином 1873 р., а що приготуване до шкільних годин, без якого я ніколи не вступив до класу, значне число (24) годин і поправки задач забирали весь божий день,

отже до іспитової роботи міг я засідати що дня ледви коло 8-ої години вечером і працював щоденно до 1-ої в ночі. З почином 1874 р. переслав я вироблені теми іспитовій комісії і дістав повідомленє, що теми прийняті, а на жовтень мені назначено реченець до устного іспиту.

В цьвітїї приїхав інспектор Мандибур на візитацию до Тернополя. Всі учителі семінарий дістали в тім часі візванє з міністерства просьвіти, щоби стабілізували ся протягом 1874 року, в котрім упливала трилітна провізорія, значить, щоби виказали ся відповідною кваліфікацією для середних, а бодай для виділових шкіл. Між семінарийними учителями були деякі старші люди, котрі вже не думали про іспити для середних шкіл, отже львівська комісія іспитова для виділових шкіл визначила для тих учителів з почином 1874. р. окремий реченець, в котрім кількнайцять учителів семінарийних, що доси не мали кваліфікації, зложили виділові іспити (між ними Болеслав Барановский, Тит Словенский, др. Іван Яхно і ин.). Я до сего іспиту не зголошував ся, бо мої теми уже були прийняті і мені вже визначено на осінь реченець для гімн. іспиту. Інспектор Мандибур в часі візитациї спитав мене, чому я не складав виділ. іспиту у Львові, а я оправдував ся тим, що вже маю визначений реченець на о-

сїнь до гімназійного іспиту. Однак він заявив мені, що з кінцем мая відбуде ся іспит для виділових шкіл у Кракові і наставляв на се, щоби я там поїхав, а тим способом осягну скорше стабілізацію, поки ще зможу зложити іспит для середних шкіл. Я послухав єго ради, похав до Кракова з пок. Лукіяном Т а т о м и р о м і Іваном Б і ч а є м, там зложив виділовий іспит і 1. червця 1874. одержав патент з предметів першої групи з руским, польским і німецьким викладним язиком, на сій основі міністерство просьвіти надало мені 22. серпня 1874. р. сталу посаду старшого учителя (професора) в терноп. семінарії з річною платою 1000 зр. і актив. додатком 250 зр.

При сій нагоді пізнав я також західну Галичину, а особливо докладно місто К р а к і в, де я загостив в перше в моїм житю на кілька днів. Провідником по Кракові був мій товариш Татомир, з котрим я з того часу щиро заприятелював ся. Яко історик знав Татомир знаменито всі особливости старинної історичної столиці колишньої Польщі і з єго підмогою повелось мені в кількох днях все пізнати докладнійше і ліпше, як колиб я сам був ходив там зо два тижні. Оглянули ми старинний, а тоді вельми занедбаний В а в е л ь з катедральним костелом, майже всі костели, Ягайлонську бібліотеку і всі достопамятности Кракова. Місто зробило на мене

незвичайне вражінє своїми дорогоцінними історичними пам'ятниками, котрі я пізнав наглядно, а тоді мені навіть на думку не насунулось, що я колись буду референтом в бюджетовій комісії історичних пам'ятників і їх обнови та що зможу тим способом причинитись до збереження і тривкості сих дорогоцінних для культури історичних пам'ятників, о чім ще ширше оповім в дальших частинах моїх споминів.

В жовтні 1874 р. зложив я у Львові іспит з історії і географії з польським і німецьким викладним язиком на низшу гімназію і одержав патент з д. 4. листопада 1874 р. Мої відповіді з всесвітної і австрійської історії і з географії були такі точні і основні, що проф. Шараневич (він питав тоді також в заступстві хорого проф. Ліського), як сам мені заявив, поставив на комісії внесенє о призначенє мені кваліфікації на шість клас, однак комісія була того погляду, що не можна іти понад *petitum* висловлене в моїм поданю.

Осягненє учительської кваліфікації і сталої посади дозволило мені частину свобідного часу обернути на громадянську діяльність в Тернополі, де народна нива лежала перелогом, однак поки стану оповідати про сю діяльність на народній ниві, годить ся ще довершити образ науки в учит. семінарії.

Спершу в семінарії крім гр.-кат. релігії

і руского язика всего учено польскою викладною мовою, а також школа вправ була лише польска, практичні лекції крім лекцій з руского язика відбували ся в польській мові а також педагогічні конференції по практичних лекціях відбували ся по польски. Перегодом однак на основі помічень деяких професорів почали відповідно потребам руского народного шкільництва рускі послы в державній раді домагати ся утравістичного устрою учительських семінарий і засновин руских шкіл вправ в семінариях. Наслідком того розпорядив міністер Штремаєр, щоби в мужеских семінариях у Львові, Тернополі і Станіславові викладано математику, історію природи і науку сільского господарства руским язиком, а при тім подавано наукові вислови польські і перепитувано з сих предметів по руски і по польски. Педагогіка, історія і географія та фізика мали бути викладані по польски з подаванем руских висловів і перепитуванем в рускій і польській мові.

Руску школу вправ мала тільки львівска мужеска семінарія (ся школа була 6-класова, в 3-х низших класах мішана, у висших женська). На домаганє руского дневникарства і послів державної ради введено в Станіславові і Тернополі одну руску класу вправ, котра посувала ся що рік висше, але низші степені тим способом щезали (так в сліду-

чим році була II. кл., але не було вже I-ої, відтак була III. кл., але не було вже I. і II-ої, після того була IV. кл., але не було I.—III. кл., на останку знов вертала I. кл.)

Був се справдешній педагогічний дивогляд, бо н. пр. ученик, котрий в I. кл. не осягнув доброго поступу і не міг перейти до висшої класи, був приневолений переходити до польської школи, бо іншої рускої в Тернополі тоді не було, а в Станиславові і доси другої рускої школи народної нема. Учителем сеї школи іменовано **Т и т а Б у д з и н о в с к о г о**, народного учителя з Баворова (протегованого гр. Баворовским з Мишкович), котрий опісля став управителем львівської рускої школи вправ і довів її до такого занепаду своїм невідповідним поступованем, що викликувало часті жалі в деньниківстві і в державній раді (опісля заняв єго місце згаданий вже в горі **І в а н Б е р е з и н а**, від кількох уже літ на вислуженині). Сей педагогічний дивогляд тривав аж до 90-их років, поки я, ставши послом державної ради, не звернув на се рішучу бачність міродатних чинників (о чім оповім далше).

Вельми слабою стороною учительських семінарий була обставина, що із введенєм їх в жите (1871. р.) треба було учительські сили, зібрані з ріжних шкіл або й з приватних кругів, достроювати до сих нових заводових

шкіл, виобразувати їх для окремішних потреб і устрою семінарий. Але й справдешня недостача потрібних для учит. семінарий учебників була головною переповною розвитку семінарий, бо не було буквально ані одної шкільної книжки, виданої для учит. семінарий. На сю важну недостачу звернув бачність творець учит. семінарий, міністер просвіти Штремаєр, і в тій цілі оповістив конкурс та назначив за написанє потрібних для семінарий підручників доволі значні нагороди. Однак із сего конкурсу нічого не вийшло, ніхто не написав ані одного підручника на сей конкурс, а що стало ся з визначеними нагородами, і доси не знаю.

Імовірно німецькі професори понаписували книжки для учит. семінарий з викладним німецьким язиком і їм мабуть надано обіцяні нагороди.

Коли отже директори і професори семінарий мали і так великі труднощі в науці, узглядняючи окремішну заводову ціль сих шкіл і потребу відповідної їм методи в подаваню наукового знання, то труднощі сї ще збільшили ся тим, що в семінариях для наукових предметів уживано протягом цілих десятиліть майже самих гімназійних підручників, зложених для зовсім иншої ціли а на превеликий жаль і шкоду і до нині послугу-

ють ся професори при науці декотрих предметів гімназійними підручниками.

Із сими труднощами був і я приневолений бороти ся довший час і відчував дуже живо потребу спорудження відповідних учебників для науки руского язика й літератури, історії ¹⁾ і географії. Однак в перших роках семінарійної служби не мав я спромоги вже задля перетяження шкільною працею зарадити сій недостатчі. До науки руского язика уживано тоді в приготовній клясі Рускої читанки (з IV. кл. народ. шкіл) і Методичної Граматики Ом. Партицького, на I. і II. р. Руских Читанок з I. і II. гімн. класи і Граматики Осадця, а на III. році (опісля й на IV, коли розширено учит. семінарії) уживано моєї Рускої Читанки для висш. кл. серед. шкіл в 3 х частях. Очевидно і розклад наук. матеріялу і позем сих підручників не був відповідний потребам учит. семінарій.

До науки географії уживано на I і II р. спершу зовсім невідповідного підручника М. Маркевича, написаного для приватних

¹⁾ Dzieje powszechne dla sem. naucz. Cz. I. і II. видав я доперва 1910 і 1912 (історія викладана в семінаріях по польски) з ілюстраціями; Читанки: для I. р. семінарій 1907, для II 1909, Вибір з укр. рус. літератури 1901 для III. і IV. (1 вид.), 1910 (2 вид.).

шкіл, на III р. географії Галичини Л. Т а т о - м и р а (се був перший підручник написаний для учит. семінарий) і географії Австро-Угорщини і статистики д-ра І. Ш а р а н е в и ч а (написаної для гімназій).

Опісля географію М. Маркевича випер підручник семінарийних професорів Б. Б а - р а н о в с к о г о і Л. Д з е д з і ц к о г о, однак автори не відповіли в цілості задля того потребам семінарий, бо для більшого розповсюдження сего підручника намагалися достроїти его до потреб виділових і реальних шкіл та гімназій, а вжеж той сам підручник не може бути відповідний для чотирох зовсім окремих родів шкіл. Для науки історії введено в пригот. клясі *Dzieje Polski* Генрика Шмітта, (котрий був тоді членом Ради шк. кр) і сей підручник мав служити до науки рідної історії, однак ані обємом, ані укладом не надавав ся для школи і не відповідав цілі назначеній організм. семінар. статуту. На II і III. р. були приписані *Dzieje powszechnie Wlterga* в перекладі і з доповненнями з польської історії Ж. Савчиньського. Однак ся книжка також не відповідала і цілям семінарий і вікови кандидатів, тому треба було її доповнювати особливо відомостями з австрійської і рускої історії.

До німецького языка в приготовній клясі

і на I. році уживано *W u r i s y n i e m i e s k i e Ł a w i c k i e g o* (польські і німецькі уступи для перекладів, і граматики *Schober-Reben-a*) видані в Познаню, а на II. і III. р., де я учив, впровадив я *Deutsches Lesebuch f. L. B. A. von Robert Niedergesäss*. Крім того завів я і приватну лектуру важнійших творів німецьких класиків і осягав на тій підставі доволі добрі висліди.

Коли в перших роках існування учительських семінарій в Тернополі шкільна молодіж була так різнородна що до віку, підготовки і умового розвитку, то в дальших літах сі ріжницї помалу вирівнувались, прибував материял більш рівномірний і з того огляду наука булаб лекша, як би не зростаюче по класах число учеників (було в класах низших по 50 і понад 70), а впроваджувати рівнорядні класи міністерство заборонювало. Тимто лише з незвичайним висиленєм і значним накладом здоровля можна було осягнути добрі висліди. Я старав ся всіми способами педагогічно-дидактичними улекшити кандидатам присвоєнє потрібного їм знання з моїх предметів, але за те вимагав я строго і послідовно приписаного пляном знання і точного сповнювання обовязків. Се знали і розуміли дуже добре мої ученики і пильнували ся та поводили відповідно, так що я лише в дуже виїмкових случаях був приневолений давати

недостаточні ноти, бо задачею професора вважав я не саму кваліфікацію а присвоєне ученикам доброго виховання, потрібного знання і методичного образования. Тимто всі кандидати без різниці народности й ісповідання по-важали мене і любили і я не мав за весь час моєї учит. служби найменшої прикрости з боку кандидатів.

Я часто вказував їм Христа-Спасителя, яко величний піднеслий взорець учителя, до котрого ми повинні після людської спромоги хоч троха зблизитись а на всякий случай мати сей взорець перед очима, в своїй тямці. Тимто не можна і подумати про справдешне виховане і образоване без глибокої віри, з якою до божественного Спасителя горнули ся дрібні діти, а він з щирою любовю закликав їх і пригортав до себе. А без любови Бога і ближнього, сих основ Христової науки, говорив я нераз, не може бути і любови народу, справдешнього народолюбства чи патріотизму. Приклад Ганнібала, котрий перед престолом богів присягав ненавидіти своїх ворогів, не може вже бути взірцем народолюбства, достойним наслідування, як думали люди в старовину, супроти науки Христа-Спасителя, котрий учив добром відплачувати ненавидячим нас, любити ворогів своїх, а розпятий на хресті пращав своїм розпинателям і молив ся за них. Я загірав у кандидатів лю

баво до свого народу, учив любити своє а шанувати чуже і остерегав перед загорілостю і ненавистю, учив глядіти на молодіж в школі яко на учеників, котрих треба виховати на добрих і хосенних членів суспільности, з любовю для свого народу, а пошаною для других. Тим-то наставляв я своїх учеників, щоби в учительськім заводі старали ся дальше доповнювати почини образования осягненого в семінарії, щоби передовсім сумлінно і точно сповняли свої учительські обовязки, бо тим способом сплатять свій горожанський і народний довг народови і краєви лїпше, як вїби-патриотичним пустомельством або вічевим ревуньством. І тому кандидати Русини, Поляки і Жиди відносили ся до мене з повним довірем, як і я до них з щиростю і любовю і я міг би із спокійним сумлінєм устроїти плебісцит з колишніх моїх учеників, щоби прилюдно виявили свій суд про мене і мою для них працю та діяльність в школі і поза школою.

3. Моя громадянська і народна діяльність в Тернополі. Засновини філії товариства „Просьвіта“ в Тернополі.

Побіч учительської шкільної праці вважав я своїм обов'язком потрудити ся також на народній ниві, на котрій у нас в тих часах „жакта була многа, але робітників мало“. Доля мене поставила в тім самім місті, в котрім я побирав перші науки, в котрім дійшов до народної свідомости в „Громаді“ в тих часах, коли можна було в Тернополі начислити ледво сімох менш-більш освічених і свідомих Русинів. Коли я обняв становище професора в терноп. семінарії, був вправді що до числа освічених Русинів у Тернополі значний поступ, однак були се *disjecta membra*, котрі треба було зібрати і оживити до ширшої і свідомої ціли народолюбивої роботи. З гімназійних і університетських часів, з Громади виніс я се зрозумінє, що нашому народови треба просьвіти, щоби єго двигнути з морального і материяльного занепаду, щоби єго довести до національної свідомости, і підготувити єго до сповнення задачі призначеної єму Провидінєм і історією серед інших освічених народів.

В учит. семінарії крім мене був катехит о. Северин Н а в р о ц к и й, що відчував потребу народної роботи, хоч сам важко був пригноблений парафіяльними і шкільними обов'язками. В гімназії виявляли охоту до такої роботи проф. Петро Левицький (в 1887. переніс ся до німецької гімназії у Львові і тут помер передчасно), Кость Горбаль, що тоді став заступником гімн. учителя¹⁾, Юрий Гецов (учитель а опісля директор муж. школи виділової (умер в Капошвар, на Угорщині в дорозі до Львовани, де хотів лічити ся), др. Володимир Луцаківський, адвокат (давно вже померший), Лев Шехович (адюнкт судовий, тепер висл. радник висш. кр. суду у Львові). В порозуміню з ними розпочав я змагання до засновин філії товариства „Просьвіта“²⁾ і вже в 1875. в осени предложив я статут філії намісництву. Однак намісництво відносилося в тих часах навіть до „Просьвіти“ неначеб до якогось небезпечного товариства і відкинуло наш статут та заборонило сій „нелегально“ утвореній філії всяких чинностей, хоч она повстала на основі статута „Просьвіти“, затвердженого намі-

¹⁾ Опісля став проф. в Стрию, відтак в Перемишлі, де помер.

²⁾ Першу філію „Просьвіти“ засновано в Бортниках.

сництвом в 1870. р. Отже треба було відкликуватись до міністерства внутр. справ, але й там рішено справу в некористь філії, закидуючи, що в статуті не доповнено всіх вимог приписаних законом о товариствах. Намісництво (а за ним міністерство внутр. справ) добачило отже се в 1875., чого намісництво не добачило в 1870. р., затверджуючи статут „Просьвіти“. Справа проволочлась до 29. червця 1876. р., коли за призволом Головного виділу зібрались члени тернопільського повіту на збори.

Крім околичних сьвящеників і народних учителів вписали ся в члени також деякі сьвідомі околичні селяни, а не відказали своєї участі також проф. гімназії Віктор Загайкевич, хоч він усього бояв ся, до чого правительство тодішне відносило ся недовірно, гімн. катехит Василь Копитчак, хоч зачисляв ся до „твердих“, директор народної школи Савелин Загайко, держ. прокуратор Логинський (тодішній президент суду окр. Лукіян Криницький, хоч був вибраний руским послом, відказав участі, бо, мовляв, ему випадало би стати на чолі, що я ему радо але безуспішно предкладав) і кількох інших судових і скарбових урядників та місцевих міщан.

На відкрите філії вислав Головний Виділ „Просьвіти“ відпоручником на загальні

збори 29. червця 1876. р., котрі відбували ся у випрошеній на ту діль магістратській салі (бо иншої тоді не було в Тернополі), мого брата В о л о д и м и р а. Питомою єму красно-річивою і теплою промовою зобразив він гірку минувшину нашого народа і єго занепад, вказав на потребу відродин з підмогою все-народної просьвіти і науки та господарської праці народу та згадав про часи, коли руске міщанство в Тернополі було пануючим живлом, а нині виперте на передмістя зможе двигнутись до давного значіння працею, ошадністю, просьвітою і народною самовірою.

Висланий на сі збори комісар староства О р о б к е в и ч (з руского роду, опісля староста бережанський, нині на вислуженині у Львові) кілька раз переривав промову мого брата, хоч в ній не було нічого протизаконного або ворохобного.

Головою філії вибрано д-ра Л у ч а к і в с к о г о, хоч він тоді вже мало займав ся народними справами і давав лише фірму, а я став секретарем, бо на тім становищі бачив я найважніше поле діяльності. Протоколи з діяльності Виділу філії тернопільської, писані моєю рукою, що зберегли ся там до нині, як мене запевняв проф. Б о д н а р, дали би не одну цікаву подробицю до історії просьвітнього розвитку в Тернополі і на Поділю (бо до

філії належали члени не тільки з Тернопільщини, але й із Збаражчини, Скалатщини, Теремовельщини, Гусятинщини і Чортківщини) і Головний Виділ повинен би давніші протоколи стягнути з філій до свого архіву як матеріал для історії товариства і просвітнього руху в краю.

4. Відкрите університету в Чернівцях. Моя поїздка на Буковину. Взаємини з Буковинською Руссю. Буковинський Альманах „Руська Хата“.

Хоч в Тернополі доля покликала мене до іншої роботи, то знакомство моє з Воробкевичами, навязане за академічних часів, піддержувалося даліше перепискою, котра не раз переривалася задля моїх клопотів, як і задля невзгодия в родині обох Воробкевичів (Григорій Воробкевич = Н. Шрам, переселився з кінцем 1869. р. також до Черновець). Мені бажалось навязати тісніші взаємини з Буковиною і з підмогою Воробкевичів розбудити там живіший рух, однак самою перепискою годі було се зробити, бо треба було лично пізнати буковинські відносини. Нагода до того лучила ся мені в осені 1875. року, при засновинах університету в Чернівцях. На се торжество запросив мене Із. Воробкевич і я тоді мав нагоду пізнати єго всю семью (бо був єго гостем підчас побиту в Чернівцях), а також знов довело ся мені зійти ся з давніми знакомими народовцями-громадянами галицькими, Волод. Ясеницьким, Титом

Реваковичом, Максимом Михай-
лом і з Буковинцями, котрих осередком бу-

ІЗИДОР ВОРОБКЕВИЧ
(Данило Млака).

ла „Русская Бесѣда“, заснована з початком 1869. р. Була се перша моя поїздка поза ме-жі Галичини. Сама подорож (була тоді чудо-ва осіння погода), вид карпатских гір, обрае

зеленої, як справедливо називають, Буковини, чудове положенє Черновець, величава митрополіча палата і т. и. зробили на мене незвичайне вражіє.

Тодішній міністер просвіти Штрём ає р приїхав на відкрите ново-заснованого університету, котре відбуло ся з великою виставністю. В православній катедрі відправлено архієрейске богослуженє, котре зробило на мене дивне вражіє своїм утраквізмом (деякі части літургії співано по церковно-славянськи, інші по волоски), а після того уряд ве відкрите університету в будинку поставленім властиво для учительської семінарії (мужескої і женської) По полудні устроєно народні грища (Volksfest) в міскім садї за містом (Volks-garten). Се було вельми цікаве видонище, бо тут зібрали ся численні групи селян (мужчин, молодиць і дівчат) в сьвяточних одѣгах народних так, що се була справдешня жива народна вистава. Були тут з ріжних околиць краю крім наших буковинських Гудулів і Волохів, Мадяри (Секлери), Липовани (звані у нас кацапами), Нїмці, Вірмени — а все те представляло вельми живописну картину. Сї групи пописували ся тут своїми народними танцями й іншими грищами, котрим приглядали ся численно зібрані на засновини університету гості з Буковини і зноза її меж.

Відтак зібрались Русини місцеві і приїз-

жі в „Русской Бесѣдѣ“, котрої предсідником був православний сьвященик Василь Продан. Явив ся там між иншими І. Наумович, Никола Устиянович (тоді приходник в Сучаві), професори Браник, Іван Глібовицкий, Кирилович, з православ. сьвящеників руских, крім обох Воробкевичів, Ізидор Мартинович, Евзобій Андрійчук (що опісля став москвофілом) і кілька инших, з молодежи тодішньої Дмитро Вінцовський, Григорій Купчанко, Ом. Попович і ин.

З розмов і промов, які там розведено на тім случайнім зборі, впевнив ся я, що на Буковині народна сьвідомість була тоді ще вельми слаба, а крім кількох одиниць (до передових належали оба Воробкевичі) тамошня руска інтелігенція була в части зімчена, в части зрумуньщена а в части знов запоморочена об'єднательною ідеєю. Я переконав ся, що підвалини до ширшої народної роботи ще вельми хиткі і що сьвідомих Русинів (між тими обох Воробкевичів) жде тяжка боротьба з неприязними живлами і що задача їх незвичайно трудна. Отже щоби додати духа Воробкевичам а при тім і на Буковині заштити ідею народної і письменської єдності всеї України-Руси, порушив я ще підчас побиту у Воробкевича в Чернівцях гадку видання аль-

манаха, в котрім взяли би участь письменники не тільки буковинські, але й з Галичини й України.

Справа була вельми трудна і стрічала великі перепони. Бажав я, щоби Ізидор Воробкевич, яко відомий уже на Буковині між своїми земляками письменник, дав фірму альманахови і тим способом притягнув їх до участі. Але хоч як він рад був сій справі, однак задля неприязних тоді для Русинів відносин на Буковині побоював ся переслідованя консисторії, ворожо настроєної до всего, що руске. А до того зносили з галицькими Русинами-народовцями пятновано там зараз нахилом до унії і тим оправдувано гнобленє всяких змагань національних руских. Але хоч як Воробкевич бояв ся сих клопотів і неприємностей, таки дав ся мені вговорити і згодив ся дати свою фірму на альманах, котрий ми назвали „Руська Хата, Буковинський альманах“, хоч в нїм були не тільки твори буковинських письменників.

Воробкевичові повело ся приєднати Федьковича, що тоді переїс ся із Стронця-Путилова до Черновець (де тоді саме умер его батько) і крім дрібних поезій дав він трагедию в 5 ділах Довбуш*), наново перероблену з першого

*) „Довбуш“ вийшов окремою перепечаткою з альманаха в 1876. р.

видання печатаного в Правді 1869. р.,
Данило Млака надіслав історичну пое-
му Нечай, котру я з братами Володими-

ГРИГОРИИ ВОРОБКЕВИЧ
(Наум Шрам).

ром і Осипом троха виправив, брат єго Н.
Шрам також дав свої історичні думи
і дрібні ліричні поезії. Окрім того повело ся
Воробкевичови роздобути етнографічний на-
черк „Храм“ у І. Мартиновича і гу-
Спомини Ч. П.

мореску проф. Амврозия Ш а н к о в с к о г о „Споминка про недавну бувальщину“, однак обидва останні застерегли собі, щоби не змінювати їм язика (доволі змосковщеного) і етимол. правописи. Корнило У с т и я н о в и ч, що проживав тоді у свого вітця в Сучаві, достарчив Воробкевичови кілька дрібних поезій, а мені прислав Куліш вертепну картину „Х у т о р я н к а“ і одну главу з „Історії Возсоединенія“: „Галицька Русь в починах козацько шляхоцької усобиці“, котру я переклав укр. мовою, а Ганна Б а р в і н о к надіслала два народні оповідання: „Чорт у кр. пацтві“ і „Трудящий долі шукає, а доля шукає трудящого“.

Таким способом Б у к о в. А л ь м а н а х хоч був рябим образом, а всеж таки наглядним доказом участі в нїм письменників з усеї України-Руси.

Але хоч виданє се було задумане ще в 1875 р., однак задля переписки і пересправ з ріжними письменниками справа загаїлась, а до того ще причинила ся чимало тяжка тоді недуга моєї подруги, так що „Руська Хата“ могла появи́ти ся на сьвіт аж весною 1877 року. Перепоною важною були також фінансові клопоти, в котрих в часті поміг нам Куліш, бо позволив узяти гроші зложені у мене в заснованім ним прискриночку на літера-

турні потреби (С п о м и н и ч. I, стор. 251) та ще й від себе додав, так що разом було 111 зр. Решту покредитувала печатня Товариства ім. Шевченка у Львові, де альманах печатав ся. Однак наша суспільність не дуже квапилась вго купувати і на останку по чотирох роках я і Воробкевич яко видавці були при- неволені заплатити решту коштів печатаня. Се так розсердило Воробкевича, що він з то- го часу зарік ся що небудь печатного ви- давати. Др. Франко приписав виданє сего аль- манаха мому пок. братови Володимирови, однак він був лише посередником між мною а директором печатні Беднарским, а я займав ся сам впорядкованєм творів зі- браних мною і Воробкевичом в порозуміню з ним.

Але хоч такі клопоти треба було пере- ходити в піддержці взаємин з Бумовиньскою Русю, я й дальше оставав в дружній пере- писці з Воробкевичами, та й сам кілька разів навідував ся до Черновець, коли тимчасом львівські народонді аж на літературні ювілеї Федьковича а відтак Данила Млаки вислали своїх відпоручників.

**5. Дальші досліди мої на полі славянознавства
спинені важким родинним нещастем. Мій побит
з недужою подругою в Obersalzbrunn.**

Попри шкільну і народно-просьвітну працю міг я ще знайти стілько часу, щоби доповняти своє знанє дальшими науковими дослідями, особливо на полі славяновідання а також розширити свою учительську кваліфікацію. Однак до жерельних дослідів історичних задля тодішних приписів в університетських бібліотеках не було в Тернополі спроби, бо годі було на провінцію дістати яке небудь наукове діло, а не то вже яке видавництво історичних жерел. Тимто я постановив дальше доповняти своє знанє на полі славяньського язикознавства і письменства. Я постановив осягнути кваліфікацію до навчання польського і руского язика й письменства в цілій гімназії і подав ся в 1876 р. до гімназійного іспиту з тих предметів до віденської комісії, в котрій із славяньських язиків питав проф. М і к л ь о ш и ч. Робота ішла доволі спірно, однак над моїм родинним щастем і спокоем кружляв уже чорний зловіщий гайворон, що перебив мої народні і наукові

змагання, прогнав щастє і спокій з мого родинного огнища і в нїм поселив ся важким сумом.

Була се тяжка ведуга моєї подруги, в котру попала ранньою весною 1876 р. (незамітно перебула наслідком перестуди імовірно запаленє олегочної). На літо виїхали ми до Березини над Днястром (коло Нижнева), де тесть мій був тоді державцем, а домашній наш лікар др. Лязарус не тільки тоді, але й вже після повороту з кінцем серпня до Тернополя запевняв, мимо доволі сильного кашлю, що анї слїду якоїсь зміни в легких і що нема ніякої основи до небезпеки.

Доперва з ранньою весною 1877., коли недуга розвинула ся (хоч і тоді при консилії запевняли лікарі, що не нашли значної зміни в легких), виїхав я з недугою з поради сих лікарів до Obersalzbrunn в прускім Шлеску і прибув до зкладу д-ра Strähler-a 30-го мая 1877. р. Допоміг менї до сего мій свояк о. Григорій Чубатий із Ступок позичкою 600 зр., бо анї мої родичі, анї родичі моєї подруги тоді не мали спроможности менї допомогти материяльно. Спершу здавало ся, що мимо великої утоми далекою дорогою здоровлє починає поправляти ся і надія почала вступати, що при старанній лікарській опіці поведе ся поконати тяжку недугу. Однак під кнець другої половини червця розвіяли ся

мої надії, а лікар розкрив мені дійсний безвихідний стан недужої. Се неначе громом поразило мене, а тут треба було зібрати всі свої сили, щоби недужій не відбирати ще останнього проміння надії на можливе виздоровленє і дати пільгу в останніх хвилях тяжкої недуги, треба було запевняти, що поворот до краю і зміна воздуха та дальше ліченє на місці може принести пільгу і поправу здоровля. Дня 29-го червця подав я сю страшну вість моїм Родичам і писав до них:

„Сонце моє мабуть вже на заході, а темна ніч для мене наступає. Лікар казав, що виходу нема. Отже хочу сими днями виїхати і бажав бим заїхати до Родичів, як Бог pozwoliть. Там заблисло для мене щастє, як метеор, там і згасне, коли така Божа воля“.

Невимовно важкі були се хвилі. Щоби ошадити недужій великої утоми в далекій дорозі, був я приневолений за порадою д-ра Штрелєра взяти з Obersalzbrunn до Осьвеціма окремий віз товаровий, в котрім моглаб недужа вигідно лежати в завішеній там сїтці. Дня 8. липця вибрав ся я з недужою другою з поворотом з Obersalzbrunn і прибув до Вроцлава на головний дворець. Тут відлучено наш віз від поїзду і лишено далеко на шляху, а оставивши недужу далеко на самоті, треба було бігати по желізничих бюрах і просити, щоби сей віз долучено до поїзду, ко-

трий мав іти на Мисловиці і Осьвецім до Кракова. Коли недужа остала сама без ніякої опіки, відсилали мене желізниччі урядовці з повною рівнодушністю з бюро до бюро, поки я попав на того, до котрого належала ся справа. Але й сей, заїдаючи з повним спокоєм ковбасу, почав оправдувати ся, що знав постанови „vom Transport der Leichen“, але в тім случаю, де розходить ся о перевіз „einer kranken Person“, він не має „keine Idee“. Після довгих короводів, що були невимовною мукою для полишеної на шляху без опіки слабої і для мене, повело ся наостанку довести до злуки воза з галицьким поїздом і ми рушили в дальшу дорогу.

З перестанками в подорожі наспів я д 14-го липця до Шляхтинець. Важка була зустріч з моїми Родичами, котрим також припала трудна задача піддержувати у недужої надію на подужане, а так само і зустріч з малими діточками, що приїхали до Шляхтинець з родичами моєї подруги.

Однак з другого боку поворот на рідну, поворот до своїх покріпив на хвилину догоряюче житє. Та небавом сама відчувала що наближає ся страшний кінець. З повною свідомістю попросила недужа 27 го липця, мого вітця прочитати їй молитви, велїла менеї привести до себе дітий, а в ранці 28-го липця заспула спокійно сном вічним, після

семилітного зо мною пожитя, в 25-ім році свого віку. В Шляхтинцях, де прожила молодість свою, спочила на тамошнім кладовищі, а брат мій Володимир, поки ще склалось страшне нещастє, поспішив з розрадою.

„Важко налягає рука судьби на нашу родину, писав він, а передовсім Тебе, мій дорогий брате, тяжким ударом настигає. І вжеб нам хіба не бути рідними, щирими братами, щоб Твоїм горем, нашим спільним горем не поділитись, слова потіхи собі не подати, щоби нам хоч з важким, скривавленим серцем, з сльозами зрошеними очима не подати собі братньої руки до сердешного устиску, до спільної потіхи, щоби нам разом не обійнятись і в братерських раменах свого жалю не укоїти.

„Не сумуй же, любий Братіку, не подавай ся тузі, бо хоч теряєш найдорозший скарб, але не теряєш єго ні зовсім, ні на віки. Витають наші душі у безкраїх ширинах і миж з тим сьвітом з сего сьвіту переговорюємо ся нашими думками, нашими молитвами. Остають ся Тобі на відраду та потіху Твої дітки любі, в них Твоє і Її житя, для них жити і з ними жити будемо разом у купі по братерски і ділити мемось і нашим горем і нашим щастєм. Ось і на них недалеких сиріток треба памятати, для їх Твоє дороге здоровлє зберегати.

„Тож не віддавай ся великій тузі, смуткови, бо всякий смуток Твоє здоров'я надідає і нас всіх ще більшим жалем наповняє. Згадай у тяжкій сумоті і на мене, а хоч уся моя тепер потіха для Тебе тільки у словах, так знай, що з цілої душі, цілим серцем, як чую Твоє горе, котре і моїм горем, так і рад Тебе розвеселити, Тебе потішити, у підмогу піти Тобі і Твоїм дітям, мені так дорогим, так в двоє рідним. Лучила нас щира братня любов у хвилях щастя, найже она нас кріпить у нашій горю. Не пора ще говорити, що робити мемо, бо передусім треба перемогти великий жаль, невивіджену скорботу. Обнімімось разом і рука в руку ступаймо у дальшу дорогу нашого життя. Усе в порівнянню до вічності — тільки хвиля, та ту хвилю треба лучити з вічністю, під оком Всевишнього переживати мемо наше життя у купі і щирій любові. Добачаймо у важких ударах волю Всевишнього, котрої не можемо доволі тепер зрозуміти і віруймо в Єго любов і справедливість. Він нас засмутив, Він нас і потішить. Так не турбуй ся не побивай ся, любий Братіку. Щиро Тебе цілую і ще раз потішаю Твій щиролюбячий брат

Володимир.“

А як він відчував мій біль і смуток і ділив єго зо мною, так само вірно висловив почування моєї душі в нагробній ним зложе-

ній написи, уміщений на поставленім на шлях-
тинцкім кладовищі пам'ятнику на могилі по-
кійної мови подруги, до чого у мене вже не
стало сили і спромоги.

Крім нагробної написи на причілку під-
стави вирізані на двох бічних сторонах отсі
слова, уложені Володимиром:

„Жалем безконечним, тяжкою журбою
Твій скін в молодості молодість звялив,
Любов мою щиру, дітий Твоїх щастє
Сирітством як терном на віки сповив.“

„Неждано душею на той сьвіт злетілась,
В два сьвіти дві душі тепер розлучились,
Ти в тім безконечнім, де мовкне печаль,
А я на землі, де томить нас жаль.“

Відрадою в тім ва ккім горю була для
мене не тільки щира участь близької і даль-
шої семі, але й моїх знайомих і товаришів
збору учительського та кандидатів семінарії,
що були під ту пору (30. липця) в Тернополі
і без ріжницї народности й ісповідання яви-
лись на сумнім похороннім обряді.

6. Моє вдовиче бідоване Поворот до літературної і наукової праці. Підзори кинен що до моєї учительської кваліфікації і осоромлене напасників.

Я опинився тепер у вельми сумнім і труднім положенню. Треба було опікувати ся дрібними сиротятами (син Володимир мав тоді 5¹/₂ року, донька Ольга 3 роки), сповняти важкі шкільні обов'язки а крім того заробляти ще поза тим приватними лекціями, щоби видобути ся з трудного материяльного положення спричиненого моїм нещастем. В тім труднім положенню станула мені у великій пригоді моя теща († 7. люця 1912. у своєї внучки по синові в Буківску) і більш пів року займала ся у мене в Тернополі домашнім господарством і опікою над внучатами. Однак маючи власне господарство на державі в Березині, не могла сего оставити на самого а до того ще слабавитого мужа і тому я приневолений був взяти до себе сестру, Струминьску, рівночасно з мною овдовілу, що тоді перебувала у моїх родичів у Шляхтинцях.

Серед тих клопотів глядів я відроди в перерваній на якийсь час літературній і науковій праці. Не маючи однак на провінції

спромоги користувати ся історичними жере-
лами, старав ся я неповні або тенденційні
видання історії нашого народу заступити по-
вним і ясним образом нашої минувшини, ко-
трій зложив М. Костомарів популярним ла-
дом в кількатомовім виданю п. з. „Русская
Исторія въ жизнеописаніяхъ ея гла-
внѣйшихъ дѣятелей (I—VI), Птбг. 1874—1876).
З того видання вибрав я розділи, що відносять
ся до історії України-Руси і подав перекла-
дом в „Правді“ (1875—1877), а окремою пе-
репечаткою появил ся мій переклад п. з.
„Руська Исторія в житєписях її найголовній-
ших діятелів Миколоя Костомаро-
ва (переложив Олександр Барвіньський“ у
Львові I. 1875, II. 1876, III. 1877—1878). А що
вихід VII. тому Костомарів відрочив до нео-
значеного часу, отже я обіцяв видати істо-
рию України XVIII ст. окремим додатковим
випуском, однак сего тому Костомарів не ви-
дав, отже й переклад не міг появити ся.
В сїм перекладї проявило ся чимало неодно-
стайности і наслідком зміни в редакції
„Правди“, і наслідком того, що я робив єго
в найсумнійших хвилях мого життя.

Відтак звернув ся я знов до дослідів
славянознавства а особливо українсько-руско-
го і польского язика і письменства. Крім то-
го помагав я братови Володимирови, котрий
обняв редакцію „Правди“, літературною ро-

ботою а також викінчив письменні домашні теми до іспиту з укр.-руського і польського язика і письменства і осягнув у Відні 8. листопада 1878. р. кваліфікацію до навчання укр.-руського і польського язика і письменства в цілій гімназії. (З Нестора мав я 41—45 гл. lateinisch übersetzen u. commentieren).

Проф. Мікльошич оцінив мою порівнюючу розвідку про носові звуки в славянських язиках яко „eine vorzügliche Arbeit“, ¹⁾ запросив мене по іспиті до себе до дому, радив напечатати сю розвідку і далше працювати на полі славянської фільології тим більше, що не було тоді ким обсадити опорожненої по смерті проф. о. Гната Онискевича катедри укр.-руск. язика і письменства в черновецькій університеті. При сій нагоді розвелась між нами широка розмова про наукову роботу на полі нашого язикознавства і письменства і на просьбу мого товариша Євгена Желехівського засягнув я поради Мікльошича що до підготовлюваного Желехівським Руско-німецького Словаря. Іменно рад був Желехівський дізнатись від него, чи до свого словаря втягнути також многі такі вислови із староруских памятників, котрі би можна й сегодня уживати в письменській мові, чи обмежити ся лише творами українсько-

¹⁾Зміст сеї розвідки напечатаний в Записках Н. Т. ім. Шевченка (1900, кн III. IV. 7.)

руського письменства народної доби. Проф. Мікльошич виняв тоді з полиці перше видане свого „*Lexicon linguae slovenicae veteris dialecti, Vindobonae 1850*“ (in 4 o) і сказав: „Ось бачите, коли я вперше забирався до такої роботи, витичив я собі вузші межі і видав сей словарь. Опісля Бог дозволив мені прожити і дальше трудитись, а я спроміг ся на обемисте друге видане сего словаря (і показав тут у великім словарнім виді *Lexicon palaeoslovenicum graeco-latinum, emendatum auctum, Vindobonae 1862—1865*) — „Нехай отже проф. Желехівський, говорив він, обмежить ся творами устної словесности народної і письменників народної доби, то се вже буде незвичайно велика его заслуга, а коли дозволить ему Бог прожити, то може тоді в новім виданю вичерпати також богатство висловів старорускої літератури, котрі би могли вийти до нинішнього літературного язика“. Рада Мікльошича показала ся справді розумною, основаною на довголітнім богатім досвіді. Мікльошич неначеб причував, що Желехівському не буде суджено самому довершити свого діла навіть в розмірах ним вказаних, бож занедужавши опісля, був приневолений передати окінчене Словаря теперішньому директору коломийської гімназії п. С о ф р о н о в и Н е д і л ь с к о м у.

Моя розвідка про носові звуки дала Мікльо-

шичеви нагоду до розмови про польську фільольогію і він чудував ся, що проф. М а л е ц к и й спорудив таке коштовне виданє Biblii Królowej Zofii, а не постарав ся в текстї о всі потрібні типи для означеня носових звуків. З того предмету перейшла розмова на друге (двотомове) виданє більшої Gramatyki Języka Polskiego проф. М а л е ц к о г о, в котрім він у передмові висловив погляд, що правила языка треба виводити із самого языка, а не з порівнянь із санскритом, старословеньщиною і т. п. і зазначив, що таке становище повинно бути міродатним в будучинї. На се сказав проф. Мікльошич отсї знаменні слова: „Die erste Ausgabe ²⁾ der grösseren Grammatik von Dr. Małeckı war ein ganz vorzügliches Handbuch, aber dass das, was er in der Vorrede zur zweiten Auflage vorbringt, für die Zukunft massgebend sein sollte, da ist er auf dem Holzwege“.

На останку просив мене проф. Мікльошич о випозиченє єму деяких укр.-руських книжок, а також фільольогічних розвідок проф. К р и н ь с к о г о ³⁾ і К о л о с с о в а ⁴⁾, ко-

²⁾ З 1863. року.

³⁾ Варшавскія университетскія Извѣстія 1870, Nr. 3 і 4. з розвідкою А. К р и н ь с к о г о о носових звуках в славянських языках.

⁴⁾ Очеркъ исторіи звуковъ и формъ рускаго языка съ XI. по XVI. столѣтіе, М. К о л о с о в а, Варшава, 1872.

трими я користувався у своїй розвідці і з тої нагоди вивязала ся між нами коротка переписка. Два листи Мікльошича до мене з тої нагоди писані подаю тут на доказ, як прихильно сей великий учений відносив ся до всіх трудovníків на ниві славянського язикознавства.

I.

Geehrter Herr Professor !

Empfangen Sie meinen schönsten Dank für die mir vor längerer Zeit freundlichst geschickten Bücher, die ich bei meinen Studien so gut verwerten kann.

Zugleich bitte ich Sie um Vergebung, dass ich Ihnen die beiden Hefte, welche Kryński's Abhandlung enthalten, noch nicht zurückgeschickt habe; der Grund liegt darin, dass ich meine Abhandlung über die nasalen Vocale erst in einigen Wochen abschliessen kann, worauf ich nicht ermangeln werde Ihnen die beiden Hefte zurückzustellen.

Sollten Sie indessen dieselben benötigen, so wollen Sie mir nur einen Wink geben. Was Kolosov anlangt, so wird allerdings die Benützung seiner Abhandlung erwünscht sein u. wäre ich Ihnen für die Mitteilung derselben sehr dankbar. Auch Duvernois⁵⁾ bitte

⁵⁾ Обѣ историческомъ наслоеніи въ славянскомъ словообразованіи. Сочиненіе Александра Дювернуа. Москва, 1867.

ich mir zu schicken, wenn nach Ihrem Dafürhalten das Buch von irgend welchem Werte sein sollte.

Mit den besten Wünschen zum begonnenen Jahr Ihr ergebenster

Miklosich.

Wien, 5. Januar 79.

II.

Geehrter Herr!

Endlich schicke ich Ihnen die mir gütigst geliehenen Bücher zurück, in der Hoffnung Sie in Ihren Studien nicht aufgehalten zu haben.

Was das klr. Wörterbuch anlangt, so stimme ich hinsichtlich des in dasselbe Aufzunehmenden ganz und gar mit Ogonovskij überein, indem ich nur die Volksliteratur und die Schriftsteller seit Kotlarevskij zur Berücksichtigung empfehlen möchte. Bei dieser Beschränkung kann der Verfasser die Vollen- dung seines Werkes erleben, denn wie viele sind nicht so glücklich gewesen, weil sie die Arbeit zu gross angelegt haben. Abgesehen davon ist das, was ältere Schriftsteller bieten, wohl minder wichtig, als das in den vorgelegten zwei Quellen enthaltene. Meinen Dank wiederholend, verbleibe ich hochachtungsvoll Ihr ergebenster

Miklosich.

April 16. 1879.

Спомяни Ч. II.

5

Підчас побиту у Відні мав я також нагоду почути в міністерстві просвіти опінію, яку мені там виробили москвофільські тодішні послы до держ. ради. Кандидатам учительским, котрі у Відні зложили іспити, давало міністерство при сій нагоді одноразову підмогу в скількості 60 зр. ав. на подорож. Отже і я дістав таку підмогу і пішов тоді до референта учит. семінарий, радника Двора Г е р м а н а, представити ся і зложити подяку. Радник Герман прийняв мене вельми ввічливо, але заявив мені з іронічною усмішкою на лиці: „Man hat sich über Sie beklagt, dass Sie der ruthenischen Sprache nicht mächtig sind“. На се замітив я, що я є Русином, що учу руского язика і письменства в учит. семінарії і що між иншим видав „Руску читанку для висших клас середних шкіл“, одобрену до шкільного ужитку Радою шк. краю. На се зазначив радник Герман: „Aber man hat sich über Sie beklagt, dass Sie der ruthenischen Sprache nicht genug (се вимовив з притиском) mächtig sind“. Я відповів на се: „Soeben habe ich hier die Prüfung aus der ruthenischen Sprache und Literatur für Obergymnasien gemacht“, на що радник Герман відповів: „Da haben Sie den besten Beweis geliefert, dass dies, was hier vorgebracht wurde, unwahr ist!“ Так осоромлювали ся москвофільські райхсратовці, виступаючи в

міністерстві в пристрасти до українства з до-
носами, замість боронити прав руского на-
рода.

Тоді й не причував я, що найде ся й
між Русинами такий, що буде заперечувати
сю мою кваліфікацію учительську.

На сі праці на полі українсько-руського
язикознавства покликав ся я з нагоди кида-
них на мене напастий в „Ділі“ яко доказ, що
я в своїм життю не дармував. Іменно в бро-
шурі „В обороні правди і чести“, Львів 1911.
на стороні 80-ій писав я ось що:

„В 1883. р. дістав я лист з 22. марця
підписаний пп. Ів. Б е л е є м і Евґ. О л е с-
н и ц к и м такого змісту: „Сьогодні дістав я
від Ф р а н к а (д-ра Івана) лист з звісткою
про смерть О н и ш к е в и ч а (проф. рускої
літератури в черновецькім університеті). Поси-
лаю Вам витинку із сего листу Франкового.
Думку Франка поділяєм і ми т. зв. „молоді“—
народовці“.

А сей витинок д-ра Івана Франка зву-
чить так: „Ф е д о р о в и ч (нинішній член
палати вельмож, Володислав, з Вікна) приїхав
з Відня і говорить, що О н и ш к е в и ч у-
мер. Чи Ви знаєте о тім? О с т а п (Т е р-
л е ц к и й)¹⁾ дуже падкує, що ми т у в с і

¹⁾ Був тоді урядником у віденьській уні-
верситет. бібліотекі.

в Галичині заняли ся політикою і закинули науку і літературу, так що, каже, Мікльосич лютий, що ось замість Овишкевича нема кого на катедру поставити. Форитуйте Барвіньського — все таки ще оден чоловік, що працює, не то, що який небудь Лепкий (Овуфрий)¹⁾ або Пюрко²⁾.

Наведенє тогочасного погляду д-ра Франка на мою діяльність викликало єго статю в 244 ч. „Діла“ з 2. н. ст. листопада 1911 п. з. „Містифікація“, в котрій він висловив сумніви що до автентичности листу п. Белея і що до частини свого власного листу з 1883. р., приложеного до тамтого, а напечатаного на стор. 80. в моїй брошурі „В обороні правди і чести“. Др. Франко запевняє вправді, що у него „була колись добра пам'ять і тепер ще она не покинула“ єго, однак єго виводи в названій статі стають певним доказом, що помилив ся др. Франко, котрий привик все до аподиктичних запевнень, а тим способом очевидно піддає здогад, начеб я допустив ся містифікації рускої суспільности, підробивши хиба такі листи. Отсе принево-

¹⁾ Був катехитом в гімназії Франц Йосифа у Львові.

²⁾ Був сотрудником при церкві св. Варвари у Відні, відтак крилошанином митроп. капітули у Львові.

лило мене для усунення всяких сумнівів, спорудити фотографічну знимку листу п. Белея і долученої до него частини листу д-ра Франка, котрі я печатав в ч. 250 „Руслана“ з 10-го листопада 1911. р. і тут ще раз наводжу з такою заміткою там поміщеною: „Тепер хіба признасть і др. Франко і пп. Белей і др. Олесницький, писав я, котрих він взиває до розв'язання заданої ним загадки, що се, що я писав, не є містифікація, а с у щ а п р а в д а, а тим самим упадають дальші виводи д-ра Франка. Що др. Франко найшов у витинку свого листу аж чотири проступки проти здорового розуму, що в єго лексиконі найшли ся слова п а д к у в а т и і ф о р и т у в а т и, се вже не моя річ. Як витинок сей дійшов до моїх рук, псясняє повисше письмо п. Белея. Як могли молоді народовці, що були ще 1883 р. на університеті, „форитувати“ когось на унів. катедру, се також не так трудно зрозуміти, бож ще й нині, отже по 30-ти роках, протягом яких руска суспільність повинна була троха дозріти в поглядах, появляли ся печатно навіть статі по слів до держ. ради н. пр. д-ра Цегельского, котрий приписував акад. молодези компетенцію рішати про те, які мають бути для неї іменовані професори, бо з нелюбимими їй „зробилаб она порядок“, а також п. Петриц-

кого, котрий з гори рішав, що сї і ті не можуть бути унів. професорами“.

„А вжеж прямо дивоглядними представляють ся розумованя і сумніви д-ра Франка що до мого іспиту зложеного у пок. проф. Мікльошича. Годї менї також на доказ подавати фотогр. знимки „Prüfungszeugniss“, виданого мевї на цілім листї паперу від „k. k. wissenschaftliche Gymnasial-Prüfungs-Commission“ у Відні 8. листопада 1878. р. з підписами директора комісії Оттокара Льоренца і іспитователя Фр. Мікльошича, а коли др. Франко рад би єго побачити, то можу єму кожного часу показати. Наведу тут ще раз, що в тім сьвідостві проф. Мікльошич пише: „Die Abhandlung über die nasalen Vocale darf als eine durch den auf sie verwendeten Fleiss und die vollständige Beherrschung der einschlägigen Literatur vorzügliche bezeichnet werden“, і запросивши мене до себе після іспиту, заявив менї: „diese Arbeit können Sie publizieren.“ — „Наведеним сьвідоством віденьська комісія признала менї квалїфікацію „die polnische und ruthenische Sprache am ganzen Gymnasium zu lehren.“

До сєї відповіді д-рови Франкови долучив я фотографїчну знимку обидвох згаданих листів і тут подаю також сей документальний доказ, якими то несумлїнними способами

у нас веде ся нераз полеміку задля партійної
пристрасти. На такий доказ мною поданий
замок др. Франко, замовкло і „Діло“, бо сам
почерк письма п. Ів. Белея і д-ра Франка, за-
гально всім відомий, повалив соромно їх на-
пасти на мене. Якжеж булиб триумфували,
колиб я случайно був не зберіг сих листів у
своім архіві і в яким сьвітлі булиб мене зо-
всім безосновно представляли нашій сусіль-
ности?!

У М. Г. 22/3 883

Високоповажний Добродію!

Сьогодні дістав з від Франка з Вікна
лист з звісткою про смерть Ви-
шекевича. Я не вважав поки-що
подавати звістку сю в "Діло",
бо до нас ще до сеї пори ніхто з
Відня нікого в тій дні не на-
мисав. Посилаю Вам виписку
з листу Франка, а також
фраза подіям і мені — т. зв.
"молоді" — народодіві.

Вітаюсь з новонавсав

І. Франк

Ел. Шевченко

через свого приятеля Франка і хотів, щоб Вишечкевич упер-ше
був проведений т. н. останнього навіщо, що він був в загальному
мислячому і талановитому науковому, літературному, так само, як
милітроністичному, що він разом з Вишечкевичем на його намі
грав потаємно. Франк усе так само, як і Вишечкевич, не тільки
що працює, але і, що, як і Вишечкевич, якийсь то

7. Моє знаомство з д-ром Францом Шузелькою. Дописи до тижневника „Die Reform“.

Хоч як багато часу і труду вимагав від мене шкільний завід і мої літературні та наукові студії, всеж таки вважав я konieczністю познакомляти також інші культурні народи з рускою справою і з нашим народним розвитком. Ще в часі університетських наук попав мені в руки німецький тижневник „Die Reform“, видаваний у Відні д-ром Францом Шузелькою, котрий в 1848. р. був послом Reichstag-у в Франкфурті а відтак послом австрійського Reichstag-у у Відні і в Кромєрижі і долішно-австрійського сойму. Опісля усунув ся з парляментарного виднѣ і визначив ся яко політичний письменник і видавець Reform-и (від 1862. р.), в котрій виступав за федералістичним устроєм Австрії і оставав в зносінах з віцедмаршалком Юл. Лаврівским і Ст. Качалю.

Програма „Reform-и“ і політичні погляди д-ра Шузельки припали мені до вподоби, а коли я став професором учит. семінарії в Тернополі, передплачував я сей тижневник, а від 1874. р. став єго пильним дописцем.

Привід до того дав мені хибний погляд, висловлений д-ром Шузелею в одній статі, наче би Росія була одноцілою національною державою, подібно як Франція або деякі інші европ. держави. Я вважав своїм обов'язком пояснити се питанє в „Reform-i“ і помістив там розвідку п. з. „Zu den historisch-politischen Individualitäten Russlands“ (в ч. 6. з 1874. р., означивши її початковими буквами А. В.). Др. Шузелька прийняв се з великим признанєм, а з того часу під сим знаком або — j дописував я до Reform-и і помістив там цілий ряд статей і розвідок, а іменно про виборчий союз „Русской Рады“ з жидівським „Schomer- Israel-ом“ п. з. „Die Erfolge der jüdisch-ruthenischen Politik“ (1874, число 23); „Einige Bemerkungen über die „Zuschrift eines Polen“ an die Red. der „Reform“ (1874, ч. 29); „Zur ruthenischen Frage“ (1879, ч. 48); а в 1880 р. „Neue ruthenische Politik“ (ч. 8); „Neue Wendung in dem öffentlichen Leben der Ruthenen“ (ч. 24); „Hat Oesterreich ein Interesse daran die Entwicklung der ruthenischen Nation zu fördern“ (ч. 28 і 29); „Der galizische Landtag und die autonome Misswirthschaft“ (ч. 32 і 33); „Die galizische Kaiserreise und die Ruthenen“ (ч. 33); „Die Ruthenen und der Mödlinger Parteitag“ (ч. 35); „Aus Ostgalizien. Ueber die Bukowinaer Ruthenen“ (ч. 35); „Ueber Studien auf dem Gebiete

der ruth. Sprache v. Dr. E. Ogonowski“ (ч. 37 до 39); „Der Kaiser in Lemberg“ (ч. 38); „Der Kaiser unter den Ruthenen“ (ч. 39); „Die ruthenischen Abgeordneten und die Autonomisten“ (ч. 40); „Zur Stellung der ruthenischen Reichsratsabgeordneten“ (ч. 43); „Aus Galizien. Rechenschaftsbericht des Gf. Dzieduszycki und Dr. Wolski“ (ч. 46); „Die ruthenische Frage in Galizien“ (ч. 44, 47, 49); „Die Kaiser Josef-Feier und die Ruthenen“ (ч. 48); i „Die erste ruthenische Volksversammlung in Lemberg“ (чч. 50 i 51).

В осени 1878 р. проживав я з нагоди іспиту з слав. фільольогії два тижні у Відні і покористував ся сею нагодою, щоби лично познакомити ся з редактором „Reform-и, д-ром Шузелькою, котрий проживав на Taborstrasse.

Др. Шузелька прийняв мене незвичайно привітливо. Середнього росту, заживний, присадковатої статі, був др. Шузелька справдешним типом Чеха (однак почував себе Німцем) вельми інтелігентного виразу лиця. Хоч уже добігав він недалеко шістьдесятки, а в житю з політичних причин зазнавав чимало переслідованя задля своїх демократичних поглядів, визначав ся незвичайно живою вдачею і говірливістю. Задержав мене майже дві години і випитував мене про наші відносини в Галичині, котрі я єму основно пояснив. Відтак розмова перейшла на політичний устрій

Австрії і прусофільство (що опісля виробило ся в Alldeutschtum) частини Німців, між тими й віденських, що проявило ся в часі пруско-австрійської війни в 1866 р. Др. Шузелька з великим обуренєм говорив про се прусофільство частини Віденців і висказав тоді знаменні слова: „Ich möchte den Wienern wünschen, dass sie unter die preussische Pickelhaube kommen, dann würden sie schon spüren!“

Ми розстали ся вельми сердешно, а др. Шузелька просив мене й надаліше дописувати до „Reform-и“. Небавом після того, дізнав він мозкового пораження і наслідком того передав редакцію д-рови І. П. Йорданови, що в 40 вих роках видавав у Липску Slavische Jahrbücher, а сам усунув ся в домашній затишок і небавом після того умер.

8. Друге моє подружжє. Русини-народовці виступають на народно-політичне поле. Засновини „Батьківщини“. Поклик до зєдинення руских сил. Відгомін в Тернополі. Наради Русинів з Тернопільщини.

Хоч я в сій сумній і важкій добі мого життя намагав ся в шкільній і літературній роботі найти втихомирєне після страшного нещастя, яким Всевишній навістив мене і моїх дітий, всеж таки не сходила мені з ума журба про вихованє дрібних сиротят, лишених материнської опіки. Сестра моя, Струмиська, і вдачею своєю і привичкою до сільського життя та зовсїм инших обставин, не могла сповнити сеї трудної задачі вихованя моїх діток і тому треба було мені подумати про се, щоби заблуканий талан і давний супокій знов завернув до моєї хати. Сей талан найшов я в семі мого швагра, о. І. Любовича, в домі єго старшого брата, дир. Максима Любовича у Львові, з котрого молодшою донькою, Євгенією, я одружив ся 3. червця 1879. р. По тих важких і страшних пригодах, по тих тучах і громах, які наслала на мене і моїх діток люта доля і вчинила мому серцю з га-

раздом розлуку, стала моя подруга душею у моїй хаті і в ній завитав знов по тих страшних невгодах тихий, земський рай.

В мене вступило нове жите і я забрався з більшою ще ревністю не тільки до заводової шкільної праці, але й до народної роботи. В народнополітичнім рускім життю проявляв ся великий занепад, настала велика зневіра і знеохота. Проявило ся се головно наслідком невдачі при виборах до державної ради. Коли після заведення прямих виборів до державної ради (в 1873. р.)¹⁾ вибрали Русини 17 послів, в 1879. р. вислали Русини з Галичини лише чотирох послів: сов. Василя Ковальського, д-ра Дениса Кулачкова, о. Івана Озаркевича і Володислава Федоровича (сей останній вступив був до польского кола, вибраний проти д-ра Амвр. Яновского). Сю невдачу приписувано передовсім безплідности політики попередних руских послів в державній радї, а крім того також розтичи і розеднаню руских сил наслідком партийних спорів між Русинами.

Русини-народовці відчували отже потребу виступити до діяльности і на політичному полі (доси їх діяльність обмежала ся лише письменською і просьвітною роботою) а то

¹⁾ Перед тим послів до держ. ради вислав зпоміж себе кр. сойм.

тим радше, що між Русинами народовцями було вже доволі людей на становищах, людей спосібних і поважних, котрі могли би також сповняти обовязки політичні, виступати в обороні прав руского народа і єго національного і культурного розвитку. Але крім „Правди“, літературно-наукової часописи, котра лише короткі давала огляди з політичної ниви, не було політичної часописи, крім „Слова“, а в Галичині не було також иншої політичної організації крім „Русской Ради“.

Для розбудження політичного руху між Русинами почав з 1-им жовтня 1879 професор академ. гімназії, Юліян Романчук, видавати у Львові політичний тижневник, призначений для широких верств народних п. з. „Батьківщина“¹⁾ і зараз в 1-ім числі накликавав руску суспільність до діла, вказував на потребу конечної участі цілого народу в праці, потребу згоди і єдності всіх Русинів. Зазначив також, що просвічені Русини сварять ся межи собою, а межи просвіченими а народом нема всюди тої щирости, тої віри, якої для спільного гаразду доконче треба. Взивав отже: нехай просвічені Русини по-

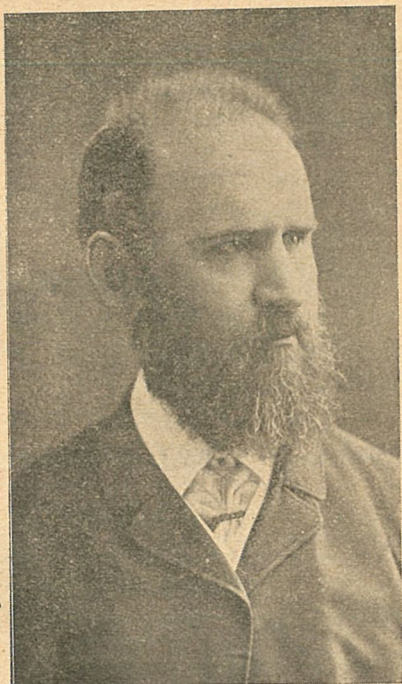
¹⁾ З оглядом на се, що професорови не можна було видавати політ. часописи, підписував „Батьківщину“ яко видавець і одвічальний редактор Маркил Желехівський.

кинуть сварити ся межи собою нераз за дурниці, а працюють всі, хоч би кождий своїм ладом, але в згоді, щиро і чесно для всіх, для цілого руского народу.

Поклик сей відбив ся голосним гомоном в Тернополі. Одиною спільною організацією Русинів в Тернополі і на Поділю було товариство „Руска Бурса“, котрого членами були не тільки т. зв. тверді, але й народовці і принагідно звідси вийшла понука до почину політичної діяльності Русинів з Поділя.

Про наші змагання сповістив я мого брата Володимира і він одобрив мою думку, щоби в тіснійшій кружку тернопільських Русинів нарадити ся над тим, як би можна народовцям дістати ся до Рус. Ради, котра мала в листопаді зібрати ся на збори і як би тим способом можна довести до оживлення народного руху і народної діяльності в краю. Порушив також потребу скликання зїзду Русинів-народовців до Львова, а також інших, котрі розумно і предметово задивляють ся на руску справу. На се відписав я йому братови дня 9. жовтня 1879 р. між иншим: „На Твій лист останній спросив я до себе вчера д-ра Лучаківського, Шеховича, Петра Левицкого, о. Копитчака, о. Северина Навроцького, Льва Рудницького (не прийшли Загайко і др. Вол. Зарицкий) і обговорювали

справу: 1) що до речинця зїзду були голоси за тим, щоб на 7. і 8. грудня скликати, а більшість була за тим, щоби на лат. Різдво. Єсть

Проф. ПЕТРО ЛЕВИЦКИЙ.

надія, що відси (з міста) приїхав би іменно я, Копитчак, П. Левицкий, Шехович а може др. Лучаківський, З провінції ще декого пози-

скаєм. Яко першу точку для зїзду пропонуємо винайденє *modus vivendi* для обох партій В запросинах до зїзду треба би виразити дуже оглядно і розумно, що виступаємо на вні

Проф. КОСТЬ ГОРБАЛЬ.

яко народність відрубна і самостійна (як виражено в програмі Головної Ради Рускої з 1848 р.) і лучимо ся яко Русини до спільного діланя на ко-

ристь народу без згляду на особисті погляди в справах літературних і політично-суспільних. Ділане має виявити ся двома средствами: 1) органом, котрий би репрезентував всіх Русинів і був видаваний язиком приступним для маси народу руского в Галичині; 2) через товариства, котріб піддержували і розвивали руского духа: а) політичні, як „Руска Рада“ у Львові і на повітах, б) літературні і гуманітарні, як Ставропігія, Рус. Матиця, Народ. Дім і т. п., котрі малиб обняти приділений круг діяльности, одні ділати для інтелігенції, другі для молодежи, треті для селян, інші для науки.

„Що до піддержання газети, то піднесено вчора із сторони Лучаківського, Шеховича і інших, щоби втягнути ще до наради о. Фортуну, о. Павлика з Микулинець, о. Чемериньського з Воробіївки і д-ра Гладишовського (фізика) і тим здобути тривалу підставу до об'єднання розумного. О. Фортуна має скликати збір на вівторок, з котрого подам справозданє. Я тому не противив ся, бо моглиб були закинути, що ми все таки сепаратисти, а маю переконанє, що ми моральною силою побідимо. Бо хоч би Рада Руска і скликала збори, то ми уважаймо се, яко збори одного товариства, до котрого не-члени не мають приступу, а наш збір має бути загаль-

ний, взивати всіх добромислячих, бути неначе конституантою.

„Томуж нема що спішити ся, щоби їх випередити, бо они мабуть не поспішать ся, а треба уладити діло так, щоб було тривале. Колиж би ми не довели до ладу, то тоді вже наша партія сама мусить боронити ся, доки собі сама не виборе узнання у народу.

„Із справ Тобою порушених згодились лишити се для часописи, а зборови лишити уладженє: 1) *modus vivendi* після висше поданих вказівок 2) обговорити справу відживлення і зреорганізовання наших всіх інституцій, а 3) обдумати видавництво газети. Тут можнаб з нашого повіту около 20 пренумераторів числяти, а впрочім лучше покаже ся на будучім зборі нашім, бо призовані особи, коли дадуть ся позискати до діла (о чім нема майже сумніву), будуть за тим агітувати. На разі виражено думку, щоби кавцїї П р а в д и ужити яко закладовий капітал і о призволенє на те відкликатись до давців. Кінчу, бо радбим о суботній радї від Тебе мати відповідь на понеділок, щоби відповідно покермувати збором, що мабуть буде в понеділок або вівторок.“

Відповідно сим вказівкам підготовив я скликанє Русинів з Тернополя і околиці на спільну нараду.

ристь народу без згляду на особисті погляди в справах літературних і політично-суспільних. Діланє має виявити ся двома средствами: 1) органом, котрий би репрезентував всіх Русинів і був видаваний язиком приступним для маси народу руского в Галичині; 2) через товариства, котріб піддержували і розвивали руского духа: а) політичні, як „Руска Рада“ у Львові і на повітах, б) літературні і гуманітарні, як Ставропігія, Рус. Матиця, Народ. Дім і т. п., котрі малиб обняти приділений круг діяльности, одні ділати для інтелігенції, другі для молодежи, треті для селян, інші для науки.

„Що до піддержання газети, то піднесено вчера із сторони Лучаківського, Шеховича і інших, щоби втягнути ще до наради о. Фортуну, о. Павлика з Микулинець, о. Чемеринського з Воробіївки і д-ра Гладишовського (фізика) і тим здобути тривалу підставу до об'єднання розумного. О. Фортуна має скликати збір на вівторок, з котрого подам справозданє. Я тому не противив ся, бо моглиб були закинути, що ми все таки сепаратисти, а маю переконанє, що ми моральною силою побідимо. Бо хоч би Рада Руска і скликала збори, то ми уважаймо се, яко збори одного товариства, до котрого не-члени не мають приступу, а наш збір має бути загаль-

ний, взивати всіх добромислячих, бути неначе конституантою.

„Томуж нема що спішити ся, щоби їх випередити, бо они мабуть не поспішать ся, а треба уладити діло так, щоб було тривале. Колиж би ми не довели до ладу, то тоді вже наша партія сама мусить боронити ся, доки собі сама не виборе узнання у народу.

„Із справ Тобою порушених згодились лишити се для часописи, а зборови лишити уладженє: 1) *modus vivendi* після висше поданих вказівок 2) обговорити справу відживлення і зреорганізовання наших всіх інституцій, а 3) обдумати видавництво газети. Тут можнаб з нашого повіту около 20 пренумераторів числяти, а впрочім лучше покаже ся на будучім зборі нашім, бо призовані особи, коли дадуть ся позискати до діла (о чім нема майже сумніву), будуть за тим агітувати. На разі виражено думку, щоби кавції П р а в д и ужити яко закладовий капітал і о призволенє на те відкликатись до давців. Кінчу, бо радбим о суботній радї від Тебе мати відповідь на понеділок, щоби відповідно покермувати збором, що мабуть буде в понеділок або вівторок.“

Відповідно сим вказівкам підготував я скликанє Русинів з Тернополя і околиці на спільну раду.

9. Заходи Тернопільців коло зєдиненя всіх Русинів з нагоди зборів „Русской Рады“. Відмова „Русской Рады“ народовцям.

Зібрало ся кільканайцять Русинів місцевих і з околиці у тодішнього приходника і декана тернопільського о. Василя Фортунни, що був соймовим послом, в половині жовтня на нараду (був також о. І. Наумович і об'являв велике одушевлення для сеї справи). На сих зборах предложив я відозву звернену до всіх Русинів, а крім того і відозву до Виділу „Русской Рады“. ¹⁾

В сій відозві зазначено, що поражене Русинів при останних виборах до державної ради повинно всіх довести до отямлення. Число послів в держ. радї і в соймі змаліло так, що з ними ніхто не числить ся, народві інституції заневали, руский нарід упадає морально і материяльно, мелодїж, не маючи потрібної поживи духової, нидїє і відчужує ся народови, жіноцтво виростає або без образованя або переймає ся ненародним духом по

¹⁾ Обидві відозви напечатані в 3-ім ч. „Батьківщини“ з д. 1. листопада 1879.

чужих пансіонах. Русини роздробили ся на партії і ослабили, а поділ на партії лише тоді не шкідливий, наколи всі партії не спускають з ока добра народу, а кожда з них, хоч ріжними дорогами і ріжними способами стремить до спільної ціли. Нині всі відчують потребу такого скуплення сил, організації і спільної праці для добра народу і оборони его прав.

Таке скупленє сил може послідувати на полі політичнім, економічнім, на полі виховання і просвіти. Організація політичних сил може бути переведена на загальних зборах „Русскої Ради“, скликаних на 6/18. листопада 1879. р., наколи би Виділ того товариства прийняв попередно в члени всіх **Русинів**, котрі зголосили би ся без ріжниць їх політичного і літературного переконання, **наколи лише за Русинів держать ся і яко такі обявляють ся¹⁾**.

Відозву такої основи до виділу „Русской Рады“, оповіщено в „Батьківщинѣ“, в 3 ім ч, 1879. р., щоби Русини з усіх сторін краю зголошували ся до сего товариства з такими домаганнями, вписували ся в члени і явили ся на загальних зборах, наколи виділ вдово-

¹⁾ На сю відозву дав свій підпис також Наумович, колиж перед зборами поїхав до Львова і там порозумів ся з Площанським і Добрянським, відкликав у „Словѣ“ свій підпис. — *Ол. Б.*

лить їх домаганю. Сю відозву підписало 26 Русинів з Тернополя і Поділя, а додатково подало ще свої підписи п'ять інших, отже разом 31 Русинів подільських, з котрих доси остало лише 9 між живими, а 29 з поміж тих давно упокоїли ся, Крім того на основі ухвали зібраних на нараду Русинів подільських вислав о. декан В. Ф о р т у н а до виділу „Русской Рады“ відозву (відпис її напечатаний в 3 ч. „Баткôвщини“ з 1879. р.), в котрій з покликанєм на ухвалу Русинів з Тернополя і околиці домагав ся, щоби на зборах „Русской Рады“, скликаних на 6/18 листопада „з а с т у п л е н і б у л и в с і Р у с и н и, до якої партії они би не числили ся і яке би не було їх політичне і літературне переконанє, єсли лиш держать ся за Русинів і такими обявляють ся. Тому то о. декан Фортуна домагав ся в сій відозві від Виділу „Русской Рады“, „щ о б и п е р е д т и м и з б о р а м и в ч л е н и „Русской Ряды“ вписувано кожного зголошуючого ся Русина по §. 4. статутів, представленого двома члевами товариства до прийнятя і не відказувано прийнятя жадному“.

На сю відозву Русинів з Тернополя і окресности дав однак Виділ „Русской Рады“ письмом з 10(22) жовтня 1879 (з підписом о. Павликова і Площанського) на адресу о. декана Фортуні від-

мовну відповідь, покликаючи ся на §. 4 статутів, в котрім нема постанови, щоби кождий Русин, поручуваний двома членами товариства, мав бути прийнятий в члени, і тому не може вязати ся приреченнями, котрі би усували свободу виділу при виборі членів. Виділ ніби то також поділяє гадку скріплення руских сил і сконсолідованя в одну цілість, однак може се перевести лише в міру спроможности. Для того в „Словѣ“ оповіщує готовість свою прийняти зголошених членів (щоби могли в слідуючих загальних зборах мати участь), стісняючи лише речинець до рішення в тім до 6. (18.) листопада, щоби заздалегідь міг дізнати ся про число всіх членів і тою відомостю міг покористуватись на загальних зборах 15. (27.) листопада.

Ся відповідь зовсім не вдовoliла Тернопільских Русинів, бо покликанє на §. 4. статута уважали они лише викрутом, а так само і заміткою, що Виділ потребує знати наперед число членів, котрі явилиб ся на заг. зборах і тому обмежає речинець прийняття в члени лише до 6. (18.) листопада.

Мимо того Тернопільські Русини постановили зголосити ся в члени „Русской Рады“ в надії, що Виділ в так важній для руского народа хвилі не відтуне ані одної сили, котра хоче спільно працювати для добра народа. Колиб однак Виділ відкинув зголошенєх,

то сї повинні відкликати ся до загальних зборів, котрі можуть перевести поєднанє в сїх Русинів.

Відмовна відповідь „Русской Рады“ дана терноп. Русинам, викликала доволі різку критику. В додатку до ч. 5. „Батьківщини“ виступив о. Стефан Качала з Шельпак (д. 9. (21.) листопада) і вказав на се, що виділ „Русской Рады“ в інших случаях не конче придержує ся постанов статута і що відповідь виділу особливо по виступленю „Слова“ (ч. 121) в справі примиреня має такий змісл: „піддайте ся безуслівно, для вас нема иншого примиреня“. О. Ст. Качала зазначив отже, що навіть завзятий Поляк, котрий бажав би безнастанних спорів між Русинами, не міг би нічого гіршого видумати, як статі „Слова“ з 6. (18.) листопада „Отъ редакціи“¹⁾ і „Изъ русской окрестности“ підписані буквою М. і висловив на останку погляд, що не ті роблять роздор, що подають руку до згоди, але ті, що ту руку відкидають. А наколи „Русская Рада“ має остати в самім ділі рускою, то не повинна робити трудности в прийнятю зголошених членів.

З львівських народовців-Русинів зголосило ся в члени „Русской Ради“ 28 (поручені

¹⁾ Відповідь на видумки і напасти „Слова“ на Русинів-народовців подала „Батьківщина“ в додатку до ч. 5 го 1879.

проф. Романчуком і о. Ал. Стефановичом), а іменно: Др. Омелян Огоновський, др. Корнило Сушкевич, др. Олександр Огоновський, Рафаїл Стеблецкий (скарб. конципіст), Григорій Врецьона, Дамян Гладиллович, др. Юліян Целевич, Анатоль Вахнянин, Ізидор Громницький, Володимир Подляшецький (адвокатський конципієнт), Володимир Барвіньський, Григорій Цеглинський, Маркил Желехівський (нотарияльний кандидат), Ксенофонт Климович, Андрій Січинський (конципієнт прокур. скарбу), Петро Погорецкий (суд. авскультант), Григорій Петрикєвич (суд. авскультант), Михайло Коралєвич (директор руского театру), Андрій Чичкевич (учит. гімн.), Петро Скобельський, Николай Дольницький (практ. концеп. скарбу), Олекса Заф'ювський (скарб. конципіст), Юліян Дольницький (учит. гімн.), Петро Огоновський, Василь Тисовський, Дмитро Левкевич (уч. гімн.), Роман Заклинський (уч. школи вправ) і Константин Лучаківський.

З замісцевих зголосив ся о. Данило Танячкевич (з Закомара, поручений проф. Романчуком і д-ром Юл. Геровским), о. Євгеній Гузар, сотрудиик з Городка, а з Тер-

нополя: др. Володимир Лучаківський, Василь Копитчак, я і деякі інші.

Виділ „Русской Рады“ письмом з 9. (21) листопада подав до відома, що рішив не прийняти в члени всіх 28 львівських народовців, так само оо. Танячкевича і Гузара, а з тернопільських прийняв лише д-ра В. Лучаківського і п. В. Копитчака.

**10. Потреба засновин політ. часописи народовців.
Безвиглядність сего наміру задля недостатчі
гроша.**

Попри сї пересправи з Р. Радою зрозуміли народовці, що треба подумати про свою власну політичну часопись, щоби підготовити підвалини до політичної організації н^з народних основах і в сій справі вели ся вже у Львові наради. Однак загальне положенє серед самих народовців було невідраднє а вельми влучно зображує его лист брата мого Володимира, в тім часї до мене писаний. Лист сей звучить:

„Дорогий Брате!¹⁾

„Крім моєї особистої праці маю масу ще иншої роботи. Розписувалисьмо листи о зїзді і газетї. Вислїдок був такий, що оказуєть ся неможливість видавати газету, хоч всі сего бажать а то просто задля браку гроший на початок. Нема надїї, хїба щоб який Качала або хто ще змилював ся. Між нашими Львівянами, як Тобі відомо, усе велика дрянь і з виїмкою Гладиловича і по части Романчука

¹⁾ Подаю замість давної кулішівки пишнїшою правописю. — *Ол. Б.*

ніхто не має ні охоти до праці ні розуміння теперішнього положення так важного і для нас корисного. Для того й годі предвидіти, як скінчить ся ціла кампанія, бо всяке діло а іменно виступлене в Раді Рускій вимагає енергії і сил робучих. А у нас „їлоб ся“ і гонорувалоб ся, як би хто всьо поробив за тих парадисрів і дав їм готову миску і лижку, щоб засісти на покугю.

„Сушкевич як був нюнька і рак, так тепер ще гірше зрачив ся, відколи слабій. Словом дезорганізація велика в сам час, коли треба найбільшої сили.

„Що до Ради Рускої, то ще не знаю, чи нас приймуть а іменно чи всіх. Знаю тільки, що Словістично-проводирські сфери дуже нас боять ся. Як би не прийняли, то ще найменший клопіт, бо тоді остаєть ся всім байдужим людям дуже вигідна *Abstinenzpolitik*. Мав би я деякі проєкта внести в Раді Р., але до того треба, щоб між народовцями знайшли ся люди праці, а бодай люди, котрі на серио хотілиб застановити ся над долею народу. А таких у нас Бог має.

„Не знаю, чи з Тернополя вибираєть ся хто приїхати до Львова на Раді Р. Бодай колиб з провінції було кількох людей тамучих.

„Чи вписалисьте ся до Рус. Ради? У нас сими днями має бути нарада над станови-

ском, яке належало б зайняти евентуально в Раді Р.

„Моя гадка така:

„Нема надії, щоб ми могли хоч в частині пересадити наш виділ в Р. Р., бо більшість буде все таки крилошанська, поклоннича. Словом на парляментарний замах нема що і думати. Єдина можливість отже тільки така, м о р а л ь н о заїмпонувати тамтій стороні і показати, що дійсно народовці знають вказати реальну дорогу до піднесення Русинів і видобути ся з теперішньої безрадности. Се можна досягнути поставленєм розумних позитивних внесків, виясненєм програми Русинів, а дальше самими промовами. Промови народовців мусіли б бути ясні, ядерні, широкосяглі і сьмілі. Тоді можна надіятись, що ми хоч числом малі, але духом великі, перетягнули б морально всіх Русинів на свою сторону. Очевидно неохота до осіб все ще перешкодила б нашому виборови у виділ Р. Р. Але я власне думаю поставити внесенє, щоб крім виділу вибрати особну комісію, котра мала б заняти ся спеціальним опрацьованєм всіх наших справ народних. До сего треба вже не блягерів, а людий праці і знання, тож у ту комісію мусіли б по конечности вийти наші люди. А їх робота була б найважнійша і они випрацьовуючи спеціальну програму Русинів, тим самим вже в заряді надали б рускій програмі на-

шу ціху народню. Се мій плян, але, як кажу, до того треба праці, праці і ще раз праці, а у нас працьовників Біг має.

„Вертаюсь до дальших справ наших. Не тільки, що політична газета не буде виходити, а що тож найправдоподібнійше і сама „Правда“ перестала би виходити. Кількох акціонерів, як Романчук, Гладилевич, Громницький, вже наперед заповіли, що не будуть давати ніяких уділів на будуче. По друге навіть враз з тими акціонерами є ще малий недобір близько 300 р. А без акціонерів нема що й думати о видавництві „Правди“.

„З України нема ніякої вісти. Підніс Гладилевич таку гадку, щоби мене виправити на Україну і щоби раз вже основно переконати ся, які вигляди є на Україні і чи маємо і можемо ще бути партією українською, чи маємо перевернути ся в чисто галицьку партійку, котра очевидно сама про себе призначеній байдужности нашій тож само не може вважатись партією. Але розходить ся о кошти подорожі і Сушкевич та Медведський не мають охоти зарядити на те складки. Як ся річ скінчить ся, ще досі не знати, але правдоподібно також на нічим.

„Алеж і я маю таку охоту, що як побачу, що з нашими людьми дійсно не можна ні вперед ні взад — раз на все плюнути на нашу блуканину на потемки і відтягнути

ся зовсім від справ, котрі при таким веденю і сидженю на місци не мають найменшої будучности. Тоді не лишаєть ся нічого, тільки положити хрестик на партію і чекати, аж коли поодинокі люди самі своєю силою не дібють ся узнання і поваги у других чужих людий. Може бути, що до того часу роса очи виїсть, але щож робити?

„О Вальтершкоті не переводи, бодай тепер в сїм рочнику вже не буде місця, а на безрік здаєть ся вже буде злишне.

„Цілую Тебе, Геню і всі діточки
щиролюбячий брат

Володимир.“

II. „Русская Рада“ відкинула зголошених в члени народовців. Порада Володимира Барвіньського для Тернопільців.

Надії покладані на якесь порозуміння з т. зв. „твердими“, котрих організацією політичною була „Русская Рада“, показали ся зовсім марними і безвиглядними. Як небудь на чолі „Русской Рады“ стояв о. Павликів, приходник Успенської церкви, почетний крилошанин і довголітний посол до держ. ради і кр. сойму, „консерватист“ в розуміню Руси лише по Збруч, з церковно-руським язиком в письменстві, (як намісник гр. Альфред Потоцкий раз до него висловив ся на равті: „woleę tę księża sukienkę, aniżeli chłopski sie-rak“, вказуючи на селяньського посла), хоч перевагу у виділі мали крилошани, то неперечно стояли сі „консерватисти“ під комендою обєдинителїв, як Площанський, Марков et consortes, котрими знов кермувала півурядова Росія. Під напором тих обєдинителїв, „Русская Рада“ не приняла зголошених народовців, а про се писав мені брат Володимир:

„Дорогий Брате!

„Всіх нас 28 львівських народовців, на

чолі Омеляна Огоновського і Сущкевича і 29-го Данила Танячкевича, не прийняла „Рада Русская“. На нараді нашої ухвалено не відкликатись до загального збору а тільки постаратись, щоб сей факт був виразно з натиском на зборі Р. Ради сконстатований. Ухвалено для того не відкликатись до загальних зборів, що нема надії, щоб збір прийняв, бо Площанський, знаючи, що тут ходить о його житє і смерть, з всіми своїми трабантами буде агітував проти народовців, що єму дуже легко може вдатись, бо як звісно, тверді попи хоч на селі за нами, але як прийдуть до Львова і побачуть око в око крилошан, то мусять підпасти їх тероризмови. Далше, зовсім то немила річ наражатись in absentia на дикарско-підлі інсульту таких Маркових, Лабашів, Площанських et comp., котрі як цуцики будуть кидатись на наших людей. Старий Огоновський виразно осьвідчив, що ніяк не хоче відкликатись до загального збору, бо має вже з попередного часу науку, що коли Павликов відобрав єму голос, а він до загальних зборів відкликав ся, — загальний збір не дозволив єму говорити.

„По т р е т е. Кацапи можуть ужити такого фортелю, що деяких з нас би прийняли ¹⁾ а решта ні, через те не моглиб ми вже

¹⁾ Так зробила „Рус. Рада“ з Тернопільцями. — Ол. Б.

сказати світові, що вони всіх відкинули, а надто ми самі були б фактично роз'єднані, не знаючи, що з тим фактом робити.

„Ч е т в е р т е. Що найправдоподібніше, кацапи ужили б такого фортелю. Ставить хто внесення, щоби нас прийняти. Павликов каже на те: се єсть внесення члена, отже прийде „своевременно“ під обрання після дневного порядку яко остання точка. Тимчасом відбуваються всі наради і вибори без нас, Рада Р. зостає такою як була, нас вкінці, може бути, навіть всіх приймають і ми пошиті в дурні, бо приймаємо ціле *odium* ділання Р. Р. на себе, не можемо нічого зробити, не маємо слушної причини особного з'їзду скликати, словом не можемо нічого робити. П'я т е. Коли б ми мали вступити до Р. Р., то треба солідарно виступити і заявити моральну силу народовців поставленям ясної програми ділання. Тепер жеж ми нічого наперед не можемо уложити напевно, ані навіть часу не маємо, щоб виступити зараз з початку наради і взяти живий уділ в нарадах. Сказали б тоді: „Ото народовці, хвалились, хвалились, а нічого не зробили.“ Ш е с т е. Так як тепер річчї стоять, ми можемо до загалу твердих так відізватись в особній відозві: „Видите, ми хотіли згоди разом працювати, але кліка ваших проводирів не допускає до того; не випадає отже нічого

иншого, як щоб Ви безпосередно, поминаючи Ваших проводирів, зійшлись з нами разом на особну раду до спільної праці. Ми кличемо кожного Русина, а они не допускають навіть таких людей, котрим не тільки нічого не мають закинути, але котрі дуже багато заслужили ся для Руси і є нескислою чесноти характеру.

„Таким способом могли би ми дійсно довести до згоди.

„А так, як би відкинула нас ціла Рада Р., се є ціле сторонництво, тоб ми мусіли тоді вже виступати проти цілого сторонництва яко такого і тоді діло булоб далеко тяжше, бо тут гралаб вже ролю амбіція кожного їх партизанта, тимчасом коли нині они самі недовільні своїми проводирами страшно скомпромітованими.

„Одно питанє ще лишається, що мають робити ті з наших людей, що належать вже до Ради Р. Мені здається, що їм випадає на зборах осьвідчити, що коли зібрані узнають сей чин Виділу Р. Р. яко добрий, не даючи вотум недовірія єму за те, то они виступають з Р. Р.

„При тім треба буде постаратись, щоб і деякі кацапи пішли за ними.

„Треба буде зараз видати маніфест до Русинів в сїх і скликати їх на зїзд як би можна ще таки на польске Рїздво. Требаб

кувати залізо, поки тепле. Для того розміркуй чи не булоб і Тобі добре здержатись з Твоею апеляцією до загальних зборів. Але на евен-туальність певну можеш передати Шеховичо-ви відповідне уповажнене від себе.

„Osvět-у виплю Копитчакови. Цілую Вас всіх сердечно. Спішусь, щоб вислати лист.

Володимир.“

12. Залишене відклику до заг. зборів „Русской Рады“. Безуспішність змагань до примирення „твердых“ з народовцями. Потреба іти своєю дорогою. Заходи коло заснованя власної політ. часописи. Народини „Дѣла“.

Після того я не відкликував ся до загальних зборів „Русской Рады“, бо поступок Виділу, котрий відкинув усіх 28 львівських народовців, між тими таких визначних становищем і характером, як Омелян і Олександр Огоновскі, виявив наглядно, що різниці між т. зв. твердими (особливож їх львівським штабом) а народовцями не обмежують ся лише правописию і язовими відтінками. „Русская Рада“ зложила тим поступком доказ, що їй не залежить на примиреню сих двох супротивних таборів, не розходить ся о подвигнене з занепаду Русинів і їх самостійний народний і культурний розвиток. „Русская Рада“ зложила сим доказ, що в умах єї проводирів загвіздила ся об'єдинительна ідея, зацеплена Погодином з підмогою Дениса Зубрицкого, Я. Головацкого і ин., плекана Б. Дідицьким, Площанським і т. п. в „Словѣ“, для котрої приєднали також І. Наумовича, щоби

з єго підмогою сю ідею проповідувати також в широких верствах народних.

Так безуспішно закінчило ся се змаганє до примиреня твердих з народовцями, підняте з почину Русинів з Тернополя і околицї, а я і мій брат Володимир впевнили ся тоді, що народовцям треба іти своєю дорогою і дбати о се, щоби також на політичній ниві народовці виступили яко окремиї чинник.

Для оборони з кожним днем затрачуваних прав руского народу, для опам'ятання не-тямучих, для розбудження сонних, для піддержки підупавших духом, треба було рішучого звороту, котрий би спонукав усіх Русинів поважно призадуматись над своїм положенєм, треба було конечно нової часописи політичної, що станула би понад дотеперішними марними а так погубними спорами.

Треба було впровадити здоровий, холодний розум і поважну на науці основу роботу в нашу народну політику, замість дотеперішньої як мій пок. брат Володимир звик був називати — б л у к а в и н и. Здвигнути таку здорову часопись було найгорячішим бажанєм мого брата і він став уже перед згаданим в горі рішенєм „Русской Ради“ переписуватись зо мною і з ріжними народовцями в Галичинї, Буковинї і за кордоном, у котрих не за-вмерла ще віра в будучину нашого народу та задумав поїхати також на Україну, щоби

лично розглянутись в тамошних відносинах наших братів і приєднати їх для спільної роботи.

За єго понукою спрошував і я в Тернополі найщирших наших людей, щоби обговорити з ними справу засновин нової часописи і розвести в тій цілі агітацію на Поділю, однак недуга, на яку я тоді занепав, спивяла мою роботу в тім напрямі. Але й у Львові стрічала гадка порушена моїм братом чималі трудности й перепони. Многі uznawali вправді потребу нової політичної часописи, котра би стояла на сторожі наших народних прав і обєднала всіх добромислячих Русинів до спільної праці для подвигнення народу з занепаду, однак лиш деякі вірили в успіх такої часописи. Многі єго приятелі, вислухавши плян Володимира, покиували тільки головами, інші знов, особливо, що стояли при „Батьківщині“, бажали її зробити новим органом політичним народовців і були противні засновуваню нового видавництва для інтелігенції та не віщували єму щасливої будучини.

Серед такого майже загального недовіря до власних сил, серед такої малодушности навіть між передовими народовцями не дав ся захитати мій брат у своїм намірі, в котрім і я єго піддержував і наймолодші єго товариші-громадяни. Він твердо був переконаний,

що тільки власною працею добудемо собі красшу долю, а коли „не доборемось власною силою, то й пропадемо“, як висловивсь у „Скошенім Цьвіті“.

Щоби заіграти малодушних і одушевити недовірчивих, рішився мій брат Володимир на сміливий крок. „Я зобов'язався, писав він мені 14. грудня 1879., редагувати нову газету (доси безіменну) так довго безплатно, поки не прибуде 300 пренумерантів. Тяжкий се я взяв обов'язок, але маю надію, що коли наші люди возьмуться горячо до діла, то не довго прийде ждати на 300 пренумерантів¹⁾. До того часу буду мусів оріхи гризти бо при редакції такого діла нема часу на адвокатський заробок“.

Такою саможертвою перевів Володимир свої сердешні бажання: він подав не тільки гадки і початок великого діла — поєднання Русинів на основі поважної і розумної роботи для народу, — але в его руках спочивала справді нова часопись. А що підняв ся сего величезного труду не для слави, показав найліпше тим, що цілий рік не виявляв ся перед сьвітом яко редактор, хоч ним був дійсно. (Яко редактор підписував часопись Михайло Косак).

¹⁾ Даміян Гладилович, що вів адміністрацію, писав мені 17/2 1880, що „Діло“ має 454 пренумеранти. — Ол. Б.

На сей лист з 17. грудня відписав я мому братови: „Помагайбі до трудної праці! Коли Твоя часопись має обєднати і оживити всіх Русинів добромислячих до спільної праці для добра руского народу, то нехай зветь ся — „Діло“, бо нам треба ділами двигати наш нарід з упадку і здобути пошанованє его прав. Коли сторонники старорускої партії виступають із с л о в о м, то народовці повинні виступити на арені політичній з д і л о м“.

Крім того, коли я дізнав ся, що М. Косак має підписувати нову часопись писав я 26/12. 1879. мому братови між иншим ось що: „Знаючи троха Косака (ще як я був на університеті, бував він у нашій Громаді), дійсно бою ся, щоби не спиняв роботи, але думаю, що треба наперед застережи собі всьо, а тимчасом оглядати ся за ким иншим. Впрочім думаю, що часопись мусить собі в значній часті здобувати значенє самою внутрішною ціною і тим, щоби всім клясам вміла припасти до вподоби. Крім того конечна агітація жива. Треба конечно тут в тім згляді живої кореспонденції з усіма давними народцями або бодай розумними і безсторонними людьми. що розсіянні по всіх сторонах Галичини. Так ми тут (в Тернополі) нераз говорили і при легкій агітації може легко натягнутись 300 пренумерантів. Однак з того поводу треба спішитись з проспектом, на ко-

трий чекаю, як на жарких вуглях. Треба конечно сей час видати проспект і розіслати, щоб на 1-го можна від кожного витягнути передплату. Довше годї вже отягати ся. До 1 го числа „Діла“ мав би я з Beamten Ztg дві статї подати: „Die Erhöhung der Congrua“ і в тім самім предметї: „Geistliche Beamte“, до котрих редакция моглаб ще зробити свою замітку про долю руского съвященника. Сї статї привезу з собою до Львова на Різдво і нам порозуміємось. Я сиджу дома не вихиляючись з хати вже дві неділі¹⁾, а до школи не ходжу від 1-го грудня і мабуть і через січень не піду. До Львова їду головно для поради з лікарями“.

З тим моїм письмом з 26. грудня 1879 розминув ся лист Володимира тогож дня висланий до мене зі Львова, в котрім між иншим писав: „В доповненю до вчерайшого листу сиїшу подати ось що: Обговоривши справу всесторонно, приходять Львовяни до того пересьвідчення, що лучше з Косаком зовсім не зачинати, бо вийдуть такі труднощи, котрі зараз на разї можуть погребати цілу з трудом здвигнену газету. Можливі тільки дві дороги: 1) поставити чистого незнаного штрмана, але тоді люди чужі слушно питають: від кого виходить та газета? Штрманів не

¹⁾ Тодї занедужав я був на гортанний нежит. — Ол. Б.

маємо, тільки Беднарський і Підляшецький. З такими іменами тяжко позискати довіру. II) щоби я сам підписався яко одвічальний редактор, але тоді демаскуєся власне те, що ми хотілиб бодай на разі замаскувати ¹⁾. Моя думка отже така, щоби деякі старші Русини з Тернопільщини, коли не схочуть виступити яко основателі recte протектори (покровителі) сеї газети, щоб они до проспекту, о котрім я вже згадував в моїм попереднім листі, додали менше-більше р е к о м е н д а ц и ю ²⁾ сеї газети до публики:

„Потребу рускої часописи, котра би, непоколебимо стоячи за згодою всіх Русинів, заступала інтереса цілого руского народу в Австрії, будила живу діяльність народно-політичну в всіх кругах Русинів і старала ся приготувати сполученєм і єдинодушністю всіх Русинів сильну основу красної (лучшої) будучности Руского народа — чувствують всі щирі патриоти.

„Такій ціли служити має часопись „Дѣ-

¹⁾ Брат мій Володимир, яко редактор „Правди“ був рішучим представником виразного українства, котре могло відтручувати старших Русинів, хоч би они не були москвофілами. — *Ол. Б.*

²⁾ Сей начерк рекомендації писаний етимол. правописю, якою мав бути печатаний проспект. — *Ол. Б.*

ло“, здвигнеґа власними силами іскренних патріотів. Предлежача програма сеї часописи ясно виказує туґу ціль. Уповаючи на щирій патріотизм наших Русинів, поручаємо їх благосклонности ту нову часопись, котора тільки при численнім уділі і щирій підмозі наших Вч. Родимців може осягнути свою велику задачу.“

„Ескиз сей дуже ще поверховний, можна єго до виодоби змінити, скоротити або розширити. Але при такім препорученю міг би чистий штрман а може остаточно і я сам виступити яко редактор. Без такої поруки нема виходу і ціле діло майже зовсім довершене грозить упадком. В тій мисли віднесено ся також до о. Качали, а може ще кого позискаєм зпоміж авторитетів! Для того будь ласкав порадитись і евентуально надіслати нам чим скорше певне рішенє. Ми хочемо видати проспект перед польским новим роком. Коли би до того часу не можна позискати такого препорученя, я думаю, що тоді проспект вийшов би тільки з таким підписом: „В ы д а в н и ц т в о „Д ѣ л а“. А в першім числі помістила би ся програма і порученє авторитетів“.

Однак час на нараду з тернопільскими і околичними Русинами був за короткий а я крім того не міг вихилати ся з хати задля недуги і тому не міг я виконати порученої

мені братом задачі. Проспект явив ся таки з підписом самого Михайла Косака яко одвічального редактора, а часописи, котра стала виходити з днем 1. ст. ст. січня 1880. р. двічі в тиждень яко політичний орган Русинів-народовців у Галичині, надано предложену мною назву „Дѣло“.

**13. Вихід 1. числа „Діла“ і рівночасна смерть
мого вітця. Моя поміч у видавництві „Правди“
і „Діла“.**

Я приїхав під ту пору до Львова на наше Різдво Хр. для лікарської поради і мимо недуги радів цілою душею, що з народинами нової часописи руске житє попливе живою струєю і доведе до відродин нашої суспільности з занепаду й закостенїлости. А в тім часї, коли ми оба з братом серед львівської громади переняті були незвичайним одушевленням, ми анї не причували, що лиха доля гнала за нами хижим яструбом, що страшний дожидає нас обох і всю нашу семью родинний удар. Зима тоді була вельми сніжна і морозна так, що кілька днів поїзди залїзниці не йшли зі Львова до Тернополя. Аж на сам наш новий рік, з котрою датою на передодні появилось перше число „Діла“, пущено зі Львова до Тернополя перший поїзд, котрий ледво пересунув ся поміж снігові стїни в провалах коло Плугова. Вечером наспів я з мовою другою до Тернополя і тут застав уже двох господарів із Шляхтинець, висланих моєю матерію, щоби зараз приїздити, бо, як они ка-

зали, отець тяжко недужий. Неначе громом поразила мене ся несподівана вість, але моє серце причувало ще більше нещастє. В мить сїв я, хоч також недужий, на сані, а коли наближав ся до воріт родинної хатини, вельми ясний блеск сьвітла з вікон вказував на се, що серце причувало. Я застав вже вітця на марах! Невимовний жаль стиснув моє серце, що я не застав мого вітця при житю, що не почув від него на дальшу мою дорогу життя хоч одного слівця і з тим жалем звернув ся я до матери і сестри, чому не сповістили мене заздалегідь про недугу вітця. Алеж опісля, коли я троха охолонув з тяжкого поражєня сим нещастєм, дізнав ся я, що ще на Різдво із звичайною ревністю і точністю відправив отець всі богослужєня, що збирав ся ще й новорічні богослужєня відправити, а тимчасом з перестуди занедужав та на сам новий рік 1880. р. в полудня легко заснув вічним сном, не діждавшись 50-літя сьвященства, котре мав обходити того року в осєні.

На мене спав тепер обовязок дати в сїм нещастю пораду і поміч безрадній і прибитій важким горем матери і сестрі-вдовиці і зайняти ся похоронами серед страшних засп сніжних і лютих морозів при моїй власній недужї. Від політичних властей повелось мені виєднати дозвіл, що тлінні останки нашого

вітця похоронено не на віддаленім кладовищі за селом, але коло церкви, на краю села, в котрій покійник трудився майже 50 літ, а здвигнений накладом матери пам'ятник вказує місце єго вічного супочинку.

Несподівана смерть нашого вітця була не тільки нашим великим нещастем родинним, але й поставила у вельми трудне положенє брата мого Володимира в тільки що розпочатій на ширші розміри народній роботі, а передовсім що до видавництва „Діла“. Володимир зарабляв собі на прожиток в останніх часах яко концепіст в адвокатській канцелярії д-ра Семільського, котрий дізнавшись про єго намір уступленя з канцелярії задля видаваня „Діла“, обіцяв єму підвишити плату місячну на 150 зр. (як на ті часи дуже добра винагорода). Однак Володимир зрікся свого становища в адвок. канцелярії і прийняв ся видаваня „Діла“ безплатно так довго, поки число передплатників не зросте до 300. За той час сподівався частинної помочи від вітця, що тепер стало зовсім неможливою справою. Се трудне положенє відбило ся важко на душевнім настрою Володимира, а се висловив він в письмі до мене в починах 1880. р.

„Не пишу я до Тебе, писав він, бо мушу пам'ятати о „Правді“¹⁾ і „Ділі“ і о собі, о

¹⁾ Володимир крім того редагував ще XIII. річник „Правди“. — *Ол. Б.*

моїх працях особистих ¹⁾. А до того стан мій не то, щоб я був слабкий, але якось дивно, дивно до крайности розстрівний. Чогось мої думки так дуже відлітають від сего світа серце мене болить, иноді здається, що розірветься, якась невисказана туга сповила цілу мою душу. На око перед людьми здаюся веселим, але як всьо мене дражнить, бурить, томить і убиває — сего ніхто не знає. Здається мені, що маю якийсь блуд в серцю, бо иноді груди просто мало не лопнуть, голова вертить ся до задуру і відпадає до всего охота. Тільки щастя, що маю праці до переситу від рана до пізної ночі. Та чи здається на що та праця — не знаю. — Працюючи для себе, сповняю якусь формальність, ніби навичку, ніби примус амбіції, — працюючи для народної справи, переймаюся жалем, бо не бачу енергії у других; ледачість давна застаріла колише всіх з виїмком кількох“.

В сїм невідраднім і труднім положенню Володимира не міг я єму подати материяльної помочи, бо й сам жив у вельми скрутних обставинах а до того ще недуга моя і родинні нещастя вимагали значних видатків. Міг я отже єму в часті дати моральну пільгу своєю

¹⁾ Не покидав він улюблених наукових дослідів з економії і все ще мрів про габілітацію до сего предмету на університеті. — Ол. Б.

письменьскою помочию і посилав єму дещо і до „Правди“ і до „Діла“. Для „Правди“ (1880) виготовив я переклад першої частини знаменитого твору І. Теня „Філософія ш т у к и“, що вийшла окремою перепечаткою (1883 р. а відтак другим виданєм в „Українській Видавничій Спільноті“¹⁾ 1903).

Так само мій брат старший Осип і я були за життя Володимира єго головними помічниками в „Ділі“. В 14-ти числах подав я п. з. „Гадки о наших народных потребах“ (1880), а відтак в 20-ти чи-

¹⁾ Як з самого почину з засновинами „Правди“ був я головним її помічником, так і опісля не переставав я дописувати до сеї часописи. В 1870 помістив я критичну оцінку розвідки о. Он. Лепкого „Короткое обозрѣніе русской письменности“ а опісля (1875—1877) подав там „Руська история в житеписях“ М. Костомарова, що вийшло окремо в 3-х частях. В дальших річниках подав я про „Archiv. f. slav. Philologie“ (1876), Мисли до програми популярного видавництва „Просвіти“ (1876), Про вихованє і образованє синів і дочок сьвященничих (1878), Допись з Відня (1878), Набіг в степу, перекл. частини роману Ол. Кузьмича (1879), „О докторі Скорині А. Вахнянина“, критична оцінка (1879), Читанка руска Ю. Романчука, оцінка (1879).

слах ширшу розвідку „Реформа народних шкіл“. Крім того подавав я „Огляд словесної праці австр. Русинів (1881, 1882 і 1883), Огляд словесної праці українських Русинів (1882), Огляд суспільної праці австр. Русинів (1882) і Організація суспільної праці Русинів (1883). Колиж з другим роком видавництва „Діла“ Володимир розпочав видавати „Бібліотеку найзнаменитших повістей“, став я єму і в тій роботі до помочи.

Серед нашої суспільности була тоді доволі розповсюджена „Biblioteka najznakomitszych powieści i romansów“ і такі інші видання. Володимир задумав спершу втягнути нашу суспільність до читання таких чужих повістей в руській перекладі, щоби їй, коли засмакує в своїй рідній мові, подавати відтак укр.-руські первотвори (але се останнє вчаси вийшло в житє аж по єго смерті). Отже й сю роботу Володимира поділив я з братом Осипом і я виготовив переклад перших двох томів „В обороні чести“ Раймунда і І. том англійської повісти „Стефан Лаврентий“ (1881).

Серед таких невзгодин почав Володимир попри „Правду“ видавати „Діло“ а відтак „Бібліотеку найзнаменитших повістей“, щоби

тим положити підвалини до національних відродин нашої суспільности, серед таких трудних обставин подавав я йому із старшим братом Осипом письменьську поміч, хоч і у нас обидвох тоді настали свої домашні журби і недуги.

Попри те забрався я до дальшої роботи письменьської на шкільній і педагогічній ниві, у нас так мало управляваній і оповістив у видаваній О. М. Партицьким „Газетѣ Шкільній“ в ч. ч. 4—19, з р. 1879. розвідку:

„Наука матернього языка въ школахъ народныхъ зѣ увзглядненемъ еи методичного трактованя. Пѣсля К е р а“, а в „Шкѣльнѣй Часописи“ видаваній Гр. Брецьоною (в ч. 4—6, 1880) розвідку „Вплывъ языка матерного на виховане“. В 1880. видав я для рускої гімназії „Проф. Вильгельма Пица нарисъ географіи и исторіи для класъ высшихъ Т. I. Свѣтъ старинный, переклад з 15-ого виданя“, та достарчив шкільній комісії чимало мною написаних материялів для „Читанки для науки доповняючої“ в народних школах, котрі в I. і II. части сеї читанки по части уміщено.

14. Нові мої клопоти. Виїзд на ліченє до Гляй-хенбергу. Личне знаомство у Відні з д-ром Йорданом.

Не скінчили ся досьвіди, якими Всевишній почав навіщати мене і мою родину, бо над моїм щастєм і гараздом повисла нова темна хмара. Служба моя в учит. семінарії була вельми трудна. Велике число годив понад 20, крім педаг. конференцій, безліч задач, надмірне переповненє кляс (понад 60 а навіть понад 70), наслідком того конечність незвичайного висилку в научуваню, щоби осягнути бажаний вислід, відбили ся відемно на моїм здоровлю. До того перехід з переповненої і задушної кляси до иншої зимної як ледівня (одну таку клясу звернену до півночи називали ми Сибірєм) а наслідком того нагла зміна теплоти довела мене до того, що я занепав на гортанний нежит. Недуга погіршала ся наслідком того, що я не переставав учити (бо заступитись в школі було вельми трудно), лічив ся при тім інгаляціями а се в slotливу пізну осінь ще погіршувало стан здоровля.

Так перетягнув я до весни, а коли гортанний нежит дійшов до того ступня, що

трудно було мені говорити в школі задля хрипки (а вжеж головню історія і географія тай і наука язиків, руского і німецького вимагали устного викладу й безнастанного говореня, що напружало голосницї і подражнявало горло), був я приневолений просити о відпустку і звернути ся о пораду до львівських лікарів, давно вже покійних д-ра Кшечуновича і д-ра Ясїньского. За порадою сих лікарів виїхав я в половині мая 1880. р. лічити ся до Гляйхенбергу, в Стирії (за Градцем).

По дорозі задержав ся я у Відні і при сій нагоді відвідав д-ра Йордана колишнього редактора *Slavische Jahrbücher* (видаваних в Липску 1843—1847), що після Шузельки обняв видавництво політичного тижневника „*Die Reform*“. Як за редакції Шузельки, так і за Йордана був я сталим дописцем „*Reform-и*“ і поміщував там статі і дописи про всякі наші справи. Др. Йордан проживав в Майдлінгу серед гарної природи, наче на селі. Хоч уже підхожий віком і зовсім посивілий, був др. Йордан вельми живої і принадної вдачі та милої поверховности. В сорокових роках XIX. ст. займав ся він яко видавець *Slav. Jahrbücher* вельми пильно славянськими справами, а також тодішними відродинами руского народного життя. Однак переселивши ся у Відень, перестав слїдити за розвитком наших відносин і тепер наші справи були для

него зовсім темні. Але замітивши у него велику цікавість до наших справ, розговорився я з ним вельми широко так, що оба ми й не зглянули ся, як розмова протягнула ся більш двох годин, а мені треба було готувати ся у дальшу дорогу. Прощаючи ся сердечно зі мною, якби з давним знакомим і другом, заявив др. Йордан, що десятки листів булиб єму не пояснили так наших справ народних, культурних, релігійних і політичних, як ся устна розмова. Тому просив мене, щоби я з поворотом, задержуючись у Відні, знов єго відвідав, однак обставини так склали ся, що я не міг єго в друге відвідати і ми більше в житю не бачили ся.

В ранці 16. мая, в суботу, саме перед лат. Зеленими сьвятами, виїхав я з Відня до Гляйхенбергу південною залізницею. Задля Зелених сьвят вибирали ся товпи прогульковців з Відня, погуляти на лоні природи, отже поїзд був набитий. Я случайно попав у такий переділ, в котрім сусідом моїм був турист Німець, що десять літ подорожував по австрійських краях і тепер в туристичнім одягу і нацьвяхованих альпейських черевиках вибрав ся в дорогу. Другий мій сусід в переділї, а знакомий тамтого, їхав домів на сьвята. Давнійше також подорожував він по альпейських краях та знав кожду закутину і кождий вершок в горах, кожде сільце і церквцю або

трудно було мені говорити в школі задля хрипки (а вжеж головню історія і географія тай і наука язиків, руского і німецкого вимагали устного викладу й безнастанного говореня, що напружало голосниці і подражнявало горло), був я приневолений просити о відпустку і звернути ся о пораду до львівських лікарів, давно вже покійних д-ра Кшечуновича і д-ра Ясінського. За порадою сих лікарів виїхав я в половині мая 1880. р. лічити ся до Гляйхенбергу, в Стирії (за Градцем).

По дорозі задержав ся я у Відні і при сій нагоді відвідав д-ра Йордана колишнього редактора *Slavische Jahrbücher* (видаваних в Липску 1843—1847), що після Шузельки обняв видавництво політичного тижневника „*Die Reform*“. Як за редакції Шузельки, так і за Йордана був я сталим дописцем „*Reform-и*“ і поміщував там статі і дописи про всякі наші справи. Др. Йордан проживав в Майдлінгу серед гарної природи, наче на селі. Хоч уже підхожий віком і зовсім посивілий, був др. Йордан вельми живої і принадної вдачі та милої поверховности. В сорокових роках XIX. ст. займав ся він яко видавець *Slav. Jahrbücher* вельми пильно славянськими справами, а також тодішними відродинами руского народного життя. Однак переселивши ся у Відень, перестав слідити за розвитком наших відносин і тепер наші справи були для

него зовсім темні. Але замітивши у него велику цікавість до наших справ, розговорився я з ним вельми широко так, що оба ми й не зглянулися, як розмова протягнула ся більш двох годин, а мені треба було готуватися у дальшу дорогу. Прощаючи ся сердечно зі мною, якби з давним знакомим і другом, заявив др. Йордан, що десятки листів булиб єму не пояснили так наших справ народних, культурних, релігійних і політичних, як ся устна розмова. Тому просив мене, щоби я з поворотом, задержуючись у Відні, знов єго відвідав, однак обставини так склали ся, що я не міг єго в друге відвідати і ми більше в життю не бачили ся.

В ранці 16. мая, в суботу, саме перед лат. Зеленими сьвятами, виїхав я з Відня до Гляйхенбергу південною залізницею. Задля Зелених сьвят вибирали ся товпи прогульковців з Відня, погуляти на лоні природи, отже поїзд був набитий. Я случайно попав у такий переділ, в котрім сусідом моїм був турист Німець, що десять літ подорожував по австрійських краях і тепер в туристичнім одягу і нацьвяхованих альпейських черевиках вибрав ся в дорогу. Другий мій сусід в переділі, а знакомий тамтого, їхав домів на сьвята. Давнійше також подорожував він по альпейських краях та знав кожду закутину і кождий вершок в горах, кожде сільце і церковцю або

замчище. Прислухавшись їх розмові, подумав я собі: Такто Німці знають свій край!

Дізнавшись, що я з Галичини, та що вперше їду туди, уступили они мені місце коло свого вікна і стали навперейми оповідати про всю та показувати, чогоб я сам був не знав і не помітив, хоч би й десять раз туди був переїздив. Іменно вельми цікава і чудова околиця від Пасрбах до Семерінгу. Не знати, чому більше дивуватись, чи природі, що так романтично-дико прикрасила сі сторони пасмами, верхами і скелями різного виду, то нагими цілковито, то прикритими темним плащем ялиновим і смерековим, поперериваним яснозеленими платками і смугами модрини, або пишнозеленими полянами, чи людському промислови і розумови, що вмів сю дику природу опанувати і підклонити під свої потреби й цілі. Се так звана Semmeringfahrt, котрої не можна навіть в найбуйнійшій уяві і приблизно собі уявити.

Поїзд спинав ся з рівнини в гору і тягнув ся щораз висше, описуючи вужовату дорогу по горах, окружуючих гарні долини, заселені осадами. Таким способом повертає поїзд кілька раз на те саме місце, але щораз висше або з иншого боку. Дорога веде збочию гори, з котрої скопано землю на стільки ширини, щоби було місце покласти шини, а декуди викована дорога в скелях цікавої

формації, то знов переходить з гори на гору віадуктами кількоповерховими понад глибокі пропасти і долини або перерізує ся тунелями (всіх є 13) попід висші верхи. Якось дивно робить ся чоловікови, як щойно бачив соняшне сьвітло а в сій хвилі попадає в темряву, котрої не в силі розігнати навіть лампки позасьвічувані в переділах возів.

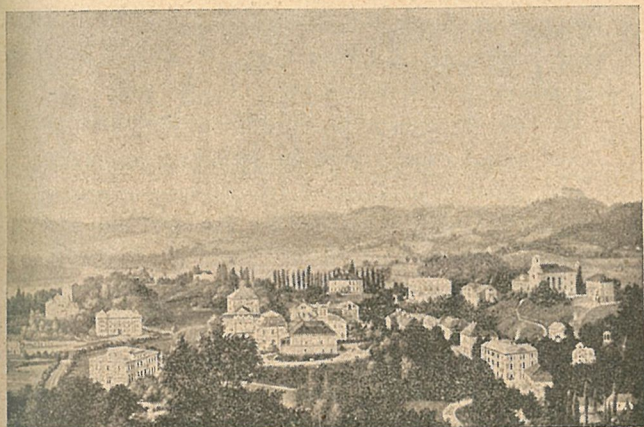
Найдовший тунель є перед пристанком Семерінґ. Зелізниця їде скрізь сей тунель дуже скоро (бо поїзд посуває ся долі) а потребує п'ять хвиль, щоби знов вийти на сьвіт Божий. В середині сего тунелю припадає границя Австрії долішньої і Стирії, а коли ми виїхали з тунелю, поздіймали Німці капелюхи і крикнули радісно: „Es lebe die grüne Steiermark!“ На пристанку Семерінґ знаходиться пам'ятник будівничого сеї залізниці. Гороризьба зображає голову єго на мраморній плиті, вправленій в скелю, з написом Carl Ritter von Gheka. Подумавши, скільки то труду стояло, витичити сю дорогу серед такої дикої сторони, скільки то рук напружувало ся при лупаню великанських скель, скільки людей згинуло там, як се вказують кладовища померших там на холеру робітників а зваживши, той розум, ту науку і волю одної голови, що всему вивела лад і поконала всі перепони і трудности, треба лише чудуватись тому!

Вражінє сеї Semmeringfahrt було таке сильне й живе, що на хвилю виперло з моєї уяви помічення зроблені зараз за Віднем. З Відня аж до Вінер-Найштад їхали ми т. зв. Post-eilzug, що летів стрілою і задержував ся лише на хвилю на більших пристанках. Вже перед Віднем з нашого боку і за Віднем здовж південної залізницї можна бачити численні винницї то на горбах, то на рівнинах, похожі в дечім на наші хмелярні, але виноградні тики лише на півтора метра заввишки. Колиж ми переїздили коло Гумпольдскірхен, Баден, Фесляв, то нічого більше не було видно крім непереривних виноградів. Як далеко око сягне, були поля вкриті тиками і корчами винограду, а зпід горбів виглядали входи до Weinkellerei.

Минувши Семерінґ, переходить залізниця у вузку долину річки Мурицї (Mürz), окружена з обох боків горами високими і декуди так стрімкими, що споглядаючи скрізь вікно, здає ся, що ось-ось гора звалить ся на поїзд. Гори вкриті вчасти буковими, вчасти чатинними лісами, лише декуди вистають дикі і стрімкі скелї. Тому тут воздух так благовонний, що годї надихатись до волї. Залізниця спускає ся щораз низше і переходить в подібну долину Мури, котрою йде аж до Градця. Недалеко перед Градцем покинув мене і другий товариш (перший, турист, висїв зараз за Семерінґом) і ми розпрощались, як давні знакомі.

До Градця наспів я вечером, коли вже трохи стемніло ся і захмарило ся. Місто на скільки я оглянув і з поїзду і в проході улицями, гарне і чисте, так за велике як Львів. Серед самого міста здіймає ся поздовжна гора, на котрій стоїть старинний замок. Великі і гарні алеї, площі з пам'ятниками і водогроями і тоді вже був кінний трамвай.

Перевочувавши в Градци, виїхав я в ранці на західний дворець, а звідтам до Фельдбах. Тут ще більші товпи рушили в дорогу на прогульку, як з Відня. З Фельдбах треба було дальше до Гляйхенбергу їхати поштовим возом півтора милі, а на полудне наспів я на місце.

ГЛЯЙХЕНБЕРГ (в Стирії)

15. Побит в Гляйхенберзі. Тривога о будучину. Заходи о зміну заводу.

Зараз після приїзду в Гляйхенберг зголо-
сився я до Vereinskanzlei, де мені признано
на основі поручного письма яко членови
Beamten-Verein-у деякі пільги (опуст такса і
ціни хати а також безплатне уживанє води,
інгаляцій і т. п.). Тим способом денне удер-
жанє вийшло мені на 3 гульдени. О лікарську
поміч звернув ся я до д-ра Josef-a Haus von
Hausen, старшого вже віком, милого виразу
лиця, чисто германського типу, із справде-
ньою німецькою Gemütlichkeit. По вельми до-
кладних оглядинах заявив мені, що моя не-
дуга є granulöse Rachenschleimhautentzün-
dung, а хоч сю недугу не вважав небезпеч-
ною, однак зазначив, що по скінченім ліче-
нню скаже мені, чи буду міг дальше сповняти
учительські обовязки, чи треба буде змінити
завід, щоби не викликати повороту недуги.
Я вийшов від лікаря покріплений на ду-
сі, бо відчув се справді батьківське тепло, з
яким він відносить ся до хорого людства, але
всеж таки томила мене непевність, чи я бу-
ду міг опісля сповняти учительські обовязки,

бож починати новий завід навіть в моїм тодішнім віці не було легкою і певною справою.

На другий день, в неділю лат. Зелених св'ят, вибрав ся я оглянути Гляйхенберг, бо день був вельми гарний і тихий. Мене очарувала та краса околиці, котру годі мені описати. Гляйхенберг, се громада гарних вілї ріжної величини й будови, попереривана справдешним лябіринтом чудових алеї, пообсаджуваних каштанами, чатинними живоплотами й иншими деревами. Попри алеї знаходять ся громади чатинних дерев, а посеред них поуміщені лавки, щоби недужі, відпочиваючи на лавках, могли віддихати вонию чатинних дерев. Для прикраси місцевини знаходять ся водограї, останки римської старовини (римська кирниця, статуа римського консуля, але без голови і без долонь), скаменілі дерева, статуа славного історика Османської держави, Гаммер-Пургшталя, мраморна піраміда в честь колишнього першого лікаря тамошнього, д-ра Прашіля і цікава статуа бога мовчливости, Гарпократа. На підставці стоїть божок опертий лівою рукою о низкий стовп, на котрім поставлена мищина. До сеї мищини спинає ся вуж, обвившись довкола стовпа, та побачивши мабуть ліву руку божка коло мищини, здає ся, начеб засичав а божок вказуючим пальцем правої руки, приближеним до уст, мов би давав знак: ест! не сичи, мовчи! На

мраморній підставі уміщена напись: Harposcrates, Gott des Schweigens. Оглянувши сю цікаву статую, нагадав я собі з усміхом, як мій лікар на ординації почав мені називати приїзжих до Гляйхенбергу гостей з Галичини а відтак перервав і сказав: „Aber wozu soll ich Ihnen das Alles sagen? Es wird für Sie das Beste sein, wenn Sie sich recht ausschweigen!“ Отже мимохить я віддав ся культови поганьського божка і він в тім напрямі був мій Schutzgott.

Перед полуднем в Зелену неділю прибув до Гляйхенбербу на прогульку і концерт на дохід тамошнього шкільного фонду Männergesangs-Verein з Fürstenfeld, числом около 50 співаків. До обіду засіли они за довгим столом, а я сидів недалеко від них і приглядався, як співаки веліли собі носити пиво своїм Alpenhorn-ом, в котрім могло міститись зо 2 літри (отже Doppelliter!), а не оден з них потягнув усе за одним заходом. Якась чвертівка передідилась горлом сих співаків, котрі співали гарно, однак все те таки не наші пісні!

З особливостей, які я тут замітив, є цікава Waldkapelle, на густо лісом зарослій горі, недалеко жерела Konstantinsquelle, з котрого я пив воду. Каплиця збудована в виді осьмикутника з деревної кори. Положена в

глухим ватишку надає ся она справді для щирої горячої молитви.

Є там також окремих будинок Hydropatische (kalte und warme) Bäder, однак др. Гавзен не велів мені купати ся там, але за те приписав ходити до Quellsoolzerstäubung, себто інгаляції солянки. В передній комнаті, з котрої входить ся до інгаляційної салі, одягає служачий кожного, що має іти до салі, в широкий полотняний плащ а голову накриває широким як решето солом'яним брилем. На середині салі стоїть на два метри висока зелізна печ, а верхня часть закінчена отвором, з котрого на всі сторони комнати виходить около 30 цївок, з котрих подібно як і з звичайного апарату виходить пара. Сими цївками бухає на салю пара неначе мрака, але холодна, і сая нею так переповнена, що недужі ледво можуть бачити оден другого. Сею парою треба було віддихати пів а пізнійше три чверти години. Під впливом вдихування сеї пари і полокання водою з жерела Константина уступало з горла поступенно запаленє і оно приберало первісну блідо-рожеваву краску.

При виході з інгаляційної салі познакомив ся я з професором учительської семінарії з Кронштаду (в Семигороді) Філіпескул о м, Румуном, молодим і вельми симпатичним чоловіком. З того чату стали ми нерозлучними товаришами за весь час нашо-

го побиту в Гляйхенбергу. Він цікавився відносинами нашими, а я знов бажав дізнатися про тамошні обставини, отже предмету до розмови було у нас доволі, особливо про шкільні, семінарийні відносини, хоч нам обоєм лікарі радили віддавати честь божковимовчливості. Товаришування з Філіпескулом принесло мені деяку пільгу в самоті, на чужині, хоч я намагався тугу за молодого подругою, дітьми і родиною та рідним краєм розвіяти то проходами, то частою перепискою, а то й літературною роботою. На чужині відчуває чоловік прикре життя на самоті, а кожде слово від родини, з рідного краю стає живучою каплею криничної води в моральній спразі, на чужині доперва учить ся чоловік любити рідний край і пізнає на самоті, який се неописано дорогий скарб, вірна і щира дружина. Щиро правдиві слова висказав німецький поет, котрого твір тоді случайно попав мені в руки.

„O Heimat! wunderbares Wort,
Nur der hat dich verstanden,
Wer sich nach deinem Frieden fort
Geseht in fremden Landen.“

(Wanderlieder von A. Träger).

Невимовно рад був я, коли після п'яти-тижневого лічення Др. Гавзен заявив мені, що мій Rachen виглядає sehr schön і що мо-

гу вертати домів. Всеж таки тривожила мене гадка, що недуга може відновити ся, коли треба буде знов говорити щоденно по кілька годин в душних, порошних, переповнених учениками клясах. Вправді мав я відпустку до вакацій і за той час аж до нового шкільного року міг покріпити здо́ровле, а всеж таки за радою д-ра Кшечуновича придумував над тим, щоби змінити учительський завід на такий, в котрім не требаб багато говорити.

В черновецькій університетській бібліотеці, котрої директором був товариш мій з університетських історичних студій др. Р а й ф е н к у г е л ь (роком старший), було опорожнене місце скриптора і я вніс о се місце подане до міністерства. Однак директор Райфенкугель, побачивши лікарське свідомство д-ра Кшечуновича, котрий дораджував мені таку зміну з оглядом на гортанну перебуту недугу, думав, що з мене не мав би здорового робітника і тому предложив до іменования свого місцевого кандидата Німця. Доля так судила, що директор Райфенкугель небавом опісля помер, а мене Всевишній держить якось при здоровлю і життю.

Наслідком того, що не повелось мені осягнути бібліотечної посади, задумав я старати ся о посаду окружного інспектора шкільного і з сею гадкою пішов я до інспектора Мандибура, коли приїхав осению на візита-

цію семінарії до Тернополя. На основі свого довголітнього досвіду інспекторського відраджував він мені рішучо переходити до сего заводу. „Ja bardzo cenię wykształcenie pedagogiczne Pana, ale nie radzę Panu, ponieważ do zawodu inspektorskiego trzeba mieć takie końskie zdrowie, jak ja mam“. А що у мене ще й після вакацій по довшім говоренню проявляла ся хрипка, позволив мені інспектор Мандибур не викладати повірених мені предметів, особливо історії й географії, а по прочитанню ученикам задаваної лекції, пояснити найважніші річи і тим способом щадити здоровля, поки оно зовсім не скріпить ся. Я пішов за сею радою і поступав так, як позволив інспектор і справді протягом року поправилося моє здоровле так, що я знов міг як давнійше устним викладом подавати кандидатам відомости з повірених мені предметів.

16. Новий важкий удар судьби. Смерть моєї матери.

Ще не втихомирилась була у мене тривога о моє здоров'я і снагу до дальшої трудної служби в учительській семінарії, коли на нашу родину насувалось нове нещастє. Смерть вітця був для нашої матери страшним ударом, а її вельми чутливе серце не могло з того часу ніяк втихомириться і прийти до рівноваги. Вправді обняв адміністрацію парафії шляхтинецкої о. Юрий Чубатий, одружений з внучкою моєї матери, і тому мати могла оставати далше на своїм місці і почувати ся господинею в дома. Однак сего стану на довше не можна було удержати. Щоби запевнити собі і сестрі своїй, вдові Струминській, з доньками досмертний закуток в хаті, в котрій прожила цілого пів століття і зросла ся з нею неначеб із своєю власною батьківщиною, старала ся мати наша виєднати надане презенти на Шляхтинці синові Осипови, приходникови в Сервирах. Але всі заходи в тім напрямі показались безуспішними. Гр. Борковский надав презенту о. Северинову Навроцкому, катехиті учит. семінарії

в Тернополі, а мати наша була приневолена забирати ся з того місця, де стілько літ прожила, де кожда пядь землі була для неї рідною, де стілько вложила праці своїх рук, де з людьми і з усіма обставинами зжила ся, а тепер в підхожім віці треба було глядіти нового пристановища, починати житє серед невідомих обставин, серед незнаних людей. Серівнало ся зовсім пересадженю старого дерева на зовсім нове поле, на зовсім иншу почву. Вість про відмову презенту синові була для матери смертним ударом і витворила у неї розпуку і невимовне роздратованє. З кінцем марця 1881. р. треба було виносити ся з тої хати, з того села, з котрим вязали ся спомини піввікового житя, треба було покидати могилу мужа, з котрим пів віку прожила і спільно трудилася для своїх дітий і для самої громади, котрій виховала ціле покоління господинь, де тільки вложила невсипучої праці в кождім закутку обійстя і господарства. Виїзд із Шляхтинець рівнав ся „заздалегоди житя темному похоронови“, а чутливе з роду серце не видержало сего важкого переходу.

Спершу переїхала мати до мене, до Тернополя і тут відразу облягла. Але скоро з весною троха подужала, що могла двигнути ся з постелі, виїхала до Несторовець, до найстаршого сина, Іполіта, що там був приходни-

ком, бо не могла привикнути до міського побиту. Крім того здавало ся нам, що з весною на селі, на свіжійм воздусі поверне скорше до здоровля. Однак наші надії не справили ся, недуга розвивалась що раз дальше наслідком напливу крови із серця до легких і 28. липця 1881 р. закінчила мати житє в Несторівцях.

На похороні виголосив декан, о. Яким Зарицький з Озерної, погребальне слово, в котрім між иншим зазначив, що наколи „родичам дозволяє Бог дожити старости і дождати ся, оглядати свої діти заосмотреними, на чеснім, запевненім становищі, от вже можна назвати се благословенєм Божим таких родичів, котрим Бог позваляє увидіти діти своїх дітей. Таке благословенє Боже спочило на домі в Бозі упокоївших ся Барвіньських, в Шляхтинцях. Бог позволив їм прожити з собою красний, в сих часах рідкий вік, Бог дав дождати ся, видіти сповнену ціль своїх старань і трудів цілого житя, дозволив їм оглядати всі свої діти забезпечені, поставлені на честнім становищі, одних яко служителів Церкви, других яко служителів вітчизни і їх щастєм потішати ся. В останних літах доткнули сю родину сумні і тяжкі удари судьби. В 1880. р. упокоїв ся отець родини, в Бозі поживаючий Григорій Барвіньський, чесний і загально почитаний душпастир в Шляхтин-

цях, тепер покликав Бог до себе матір родини“.

Спочиває моя мати на старім кладовищі несторівскім біля приходского дому, а на могилі заходами і накладом всіх дітей поставлений пірамідальний пам'ятник з залізною огородою і написом уложеним Володимиром:

Мати предобра своєї родини;
Всїх спомагала тяжкої години;
Лїт пять десятків в подружі прикладнім
В Шляхтинцях з мужем долю ділила,
Сїмдесять років у трудї прожила,
А ту вдовою з жалю спочила.

17. Трудне положенє мого брата Володимира. Моя і брата Осипа поміч у видавництві „Правди“ і „Діла“. Змаганя Володимира до скликаня зїзду Русинів. Перше народне віче Русинів у Львові 1880 р. Участь в нім Володимира. Клопотливі наслідки

По втраті родичів опинив ся брат мій Володимир в скрутнім положеню. Принявши на себе крім видавництва „Правди“ ще й редакцію „Діла“, не міг думати про адвокатську практику, а так само єго мрія про габілітацію з народвої економії на університеті розвіялась безповоротно. Він був приневолений обмежитись доволї скупюю винагородою за важку редакційну роботу, котру він провадив вельми сумлінно, поважно і уміло. Після видання числа, як засвѣдчав єго помічник редакційний п. Ів. Б е л е й, зачиняв ся Володимир у своїй комнаті і обложений часописами, журналами і книжками, приготовляв дальшу роботу на слїдуючий день. А крім звичайних редакційних робіт, займав ся також науковими дослїдами і поміщував їх в части в „Ділі“, дописував і до заграничних часописий про наші справи, а писав по ночах,

брав средства проганяючі дрімоту, як в листі до мене згадує про се п. Белей. Я і старший брат Осип (що був на нужденним приході в Сервирах), не могли материяльно помагати Володимирови, бо самі ледви могли собі здобути скромний прожиток, але за те помагали ми єму у видаванню „Правди“ і „Діла“ письменською роботою. Між нами крім того вела ся жива переписка, збережена у мене в нашім родиннім архіві, ми обоєільно радили ся, як повести нашу народну справу, щоби причинити ся слабими нашими силами до красшої долі народу. Мабуть в цвітні 1880 р. (бо день і місяць на листі не означений) писав до мене Володимир:

„Я ношу ся з пляном скликаня зїзду Русинів сего року може на май або з початку червця. Ціль того зїзду малаб бути: 1. Бурси. 2. Народний банк а зглядно викуп селян з довгів. 3. Як зарадити против оспалости і бездільности Русинів? (Завязане політичного товариства, скликуванє зїздів Русинів по містах ітд.). 4. Як розбудити наше міщаньство і як виратувати єго від загину? Отже така програма враз з мотивами, поясняючими справу малаб бути попередю видрукована і розіслана всім Русинам, щоб кождий їдучи на збір, знав, чого їде і що буде говорити або попірати“.

Такими зїздами-вічами бажав Володимир показати сьвітови, що нарід руский живе

і хоче двигати ся власними силами, бажав заявити житненість руского народу. На такі зїзди надавали ся всякі пригідні случаї, однак доси переминали безхосенно.

„Раз однакож склало ся інакше.¹⁾ Що не удавало ся громадї і численним, в желїзну фалангу скованим товариствам, удало ся майже одному. А був він смертний, як інші, переходив других тільки тим, що мав душу горячу, велику. Буде то колись одна з найкрасших картин в історії нашої жизни. Дня 18. (30) листопада 1880. припадали 100-літні роковини вступлення на трон цїсаря Йосифа II., котрого великодушність дала Русинам підвалини до розвою їх народности в Австрії. Володимир Барвіньский задумав сю хвилю вихиснувати і скликанєм першого всенародного віча заявити сьвітлу народну манїфестацію. І справді Русини виступили і заявили ся на тім першім вічу так сьвітло і поважно, що вороги, сьміючись перед тим і пошептуючи глумливо, збїдли нараз перед великостію і блеском руско-народної манїфестації. Напрям вї був простий і ясний: звеличати память великодушного цїсаря і на

¹⁾ Так писав Григ. Цеглиньский в ч. 92. „Дїла“ з 1880. р. про перше віче Русинів, що відбуло ся головнo заходом Володимира у Львові д. 18. (30.) листопада 1880.

могилі єго відбути перегляд народної сили, до котрої сьвітла єго рука підвалини кинула. Але звідки взяло ся на Руси тільки сили, звідки такий триумф. Триумф той, як сказано, діло одного чоловіка. Серед загальної немочи підносить він перший хоругов віри, вводить по раз перший в сьвятиню народної молитви і нарід сам, загіває єго і одушевляє звуком рідної бесіди і рідної пісні — і на диво всім — розкриває тисячним очам незмірне багатство молодії до тепер запізнаної народної сили. Був то триумф, якого не бачили ще часи нашого відродження.“

Хоч утворив ся для устроєня сих роковин і віча окремий комітет, однак Володимир був душею єго, на нїм спочила майже вся робота. Він приладив чотири резолюції про найжизненїйші справи руского народу а іменно: 1. про державно-правне становище Русинів в Австрії з домаганєм повної рівноправности і безпеки свобідного самостійного розвитку рускої народности і язика. 2. Про господарські справи з домаганєм здержання примусового вивлащування селян і міщан з прадїдної землі, зменшення тягарів і викупна з довгів. 3. В шкільних справах о усуненє всяких надужить що до рускої народности і введенє рівноправности в народних, середних і висших школах

східної Галичини. 4. Візване до всіх Русинів, щоби самі берегли констит. прав і свобод і вповняли їх та спільними силами добивалися належного рускому народови становища в краю і державі.

На передодні всенародного віча, на вечерницях устроєних в Народ. Домі, виголосив Володимир краснорічиву основну промову про значінє Йосифа II. для Русинів і вказав дороги і способи до подвигнення селянства і міщанства, до плекання і розвитку краєвого ремесла і промислу. Небувале доси одушевленє, з яким всі розійшли ся, було нагородою для творця сего віча за понесений труд і безсонні ночі, проведені над приладженєм всіх справ. Бож ще крім того, другого дня на вічу, в основній промові мотивував Володимир другу резолюцію про господарські справи ¹⁾.

Однак се віче не обійшло ся без клопотів для Володимира, бо намісництво заборонило було виголосити деякі місця з відчиту виданого печатно ²⁾.

В промові обминув Володимир сі місця заборонені а згадав лише, що намісництво

¹⁾ Въ 100-лѣтнѣй роковинѣ вступленія на австр. престолѣ цѣсаря Йосифа II. (1780—1790). Отчитѣ Волод. Барвѣньського, у Львовѣ накладомъ комитету. 1880.

²⁾ Др. Франко (Літ. Н. В і с т н и к 1901., т. XV. ст. 1—19). нап'ятував се віче „чисто рутенським“, докоряв Володи-

заборонило говорити про аренди церков жидам, як се написав польський історик Шайноха. В тій згадці дирекція поліції добачила умисне переступство урядової заборони і засудила Володимира на 50 зр. гривни. Відклик внесеній проти того відкинуло намісництво, а так само міністерство внутр. справ. Против тих рішень він жалобу до державного трибуналу і 16. січня 1881. станув сам і боронив свого зажаленя, однак мимо єго сміливих і влучних виводів трибунал не вдавав ся в саму суть справи, а опер ся в своїм рішеню на тім, що заборона була видана на руки предсідника комітету о. Павликова, а скоро він се прийняв, то Володимир не був управнений вносити таку жалобу.

мирови водяним, бомбастичним стилем, убожеством змісту, неясностию політичних думок, мимо того, що в резолюціях були они ясно сформуловані, а в промовах основно пояснені. Але при всій тій радикальній партійности не міг таки др. Франко не признати, що се віче було замітне значним числом селян-учасників, а се може бути певним доказом, що народовці уміли зацікавити селян і що се віче було великим почином.

18 Потреба культурно народних взаємин австрійських Русинів з Україною Поїздка Володимира до Києва. Взаємини Володимира з Кулішем. Друга моя з ним стріча.

Одушевлене викликане серед рускої суспільности в Галичині першим народним віщем розбудило знеохочену останними невдачами Галицку Русь до нового життя, а коло видаваного Володимиром „Діла“ почало підростати політичне сторонництво Русинів-народовців. Однак се не вдовольало Володимира, бо його одушевляла українсько-руська ідея народна, котру в наших серцях скріпив Куліш підчас побиту в Шляхтинцях, він думав також про культурний розвиток закордонної України і про потребу сталих інтелектуальних звязий межи Галичиною а Україною. З тою думкою постановив здійснити гадку подану в листі до мене писаним (ще в 1880. р.) поїздки на Україну, до Києва, щоби навізати лично взаємини з тамошньою українською громадою. Осеню 1881. р. вибрав ся він до Києва, щоби основно пізнати тамошні відносини і життя Українців, а крім того і для „Діла“ приєднати дописців і передплатників і тим

способом завести сталу обміну гадок і змагань по обох боках кордону. Підчас побиту в Києві зустрінув ся він з визначнішими представниками тамошньої громади, котрих знав уже в часті лично, з Антоновичем, Ковиськом, Лисенком і иншими, а хоч деякі передові народолюбці віднесли ся прихильно до змагань і поглядів Володимира і видаваного ним „Діла“, подали раду, як досягнути дебіт до Росії і обіцяли дописувати та передплачувати сю часопись, одначе не найшов він там того одушевлення і зрозуміння спільности справи України з Галичиною, якого сподівався. „Діло“ передовсім уже зверхною формою, правопису, не припадало до вподоби Українцям, а політичні сирави галицьких Русинів в нїм обговорювані, мало їх цікавили. Нічого дивного, що закордонні Українці не віднесли ся з одушевленєм до „Діла“, бо й у нас де-хто (між иншим і др. Франко у відчиті про Останні десятиліття XIX. ві-к у¹⁾) підсував Володимирови докір, наче би

¹⁾ Гл. Літ. Наук. Вістник, 1901, том XV. ст. 1—19. Сю справу пояснив я у відповіді на виводи д-ра Франка брошурою п. з. „З останних десятиліть XIX.“ Львів 1906, а в додатку напечатав лист Володимира до Лукіянова, а мимо того др. Франко сего не спростував в новім виданю свого відчиту. (Писання І. Франка, IV. Молода Україна ч. I. Львів 1910).

то він з редактора „Правди“ ставши редактором „Діла“, покинув фонетику а тим самим зрік ся народовецьких засад і пішов на к о н ц е с и ї москвофілам та впровадив етимольогію, або як Українці кажуть, „галичаньщину“. Се пояснив Володимир в листі до пок. Лукіянова в Києві, котрий не міг зрозуміти причини введення етимольогічної правописи в „Діло“ і радив крім того, щоби „Діло“ підняло справу штундизму.

Становище своє і потребу взаємин між Україною і Галичиною пояснив Володимир в листі висланім 3. грудня 1882. р. до Лукіянова. „Правду сказати, писав він, нема у нас між Українцями і Галичанами ніякої обміни гадок, а се виходить на Вашу і нашу шкоду і на шкоду цілої справи народньої. Ви зробили перший крок Вашим ласкавим письмом, а дай Боже, щоби се не був последний... Перше всего що до правописи „Діла“. Ви, Вп. Пане, хибно приписуєте сій правописи ту вагу, яку хотів їй надати пок. Максимович і задля чого она у Вас мабуть дуже непопулярна. Се та сама історія, що у нас з фонетикою. Наші старовіри, отуманені людьми лихої волі, думали і ще тепер підозрівають, що фонетика має проложити дорогу до польонізованя Русинів.

„Проти пересуду і недовірства годі боро-

тись розумним словом. От ми і в „Ділі“ ки-
нули на бік форму, правопись, почали „Діло“
видавати т. зв. етимольогічною правописю, а
по Вашому, Максимовичівкою. А се не тому,
щоб ся правопись була лучша, але тому, щоб
формою не зражувати нашої публики старо-
вірської а вціпити у неї правдиві ідеали на-
родні. Скоро публика побачить і віру йме, що
ми хочемо справді добра Руси, а не тягнемо,
як їм думалось, у Польщу, скоро на ро-
дні ідеали стануть вповні ясни-
ми кождому читаючому Русино-
ви, оттоді й буде пора заняти
ся формою. На се поки що ще не наспів
час... Я тут не дивлюсь на відношенє Укра-
їнців до „Діла“ яко редактор, але яко патри-
от і тому не можу утаїти мого жалю. Я бачу,
що наша народність на Україні спить і то
тяжко спить, так, що інтелігенция українська
навіть не знає ваги своєї народности, ба й
своєї рідної мови добре оцінити. На 15 міліо-
нів нема і 50 людей, щоб дорожили своєю
рідною мовою, щоб інтересувались тим, що
роблять їх рідні брати в Галичині і на Бу-
ковині“.

А на останку вказував задачі української
інтелігенції: „Українська інтелігенция повинна
зрозуміти, що она чоло українського або, як
ми кажемо, руского народу, котрий по вели-

корускім народі після числа займає друге місце в цілій Славянщині. Такий народ повинен жити і працювати в користь свою, Славянщини і всеї людскости... Тож перше повинна пробуркатись українська інтелігенція і стати твердо і з повною самовіжою на національнім ґрунті, она повинна порозуміти свою народність яко самостійний організм національний, пізнати єго силу і задачу, стати українською і доперва тоді взяти ся за працю в народі. Інтелігенція єсть свічник, що повинен присвічувати поступови народа, а не коптити темною темрявою..."

Тимто намагав ся Володимир і в російських дневниках своїми дописями прояснити українсько-руську справу, посилаючи статі до „Одесского Вѣстника“.

Хоч Володимир не спускав з ока „високої політики“, однак ще більшу вагу клав на роботу в краю, на розбудженє, подвигненє і просвіту руского народу, бо знав, як тяжко хора наша Русь, знав, що треба нам набирати сили, кріпитись, щоби видержати всякій неприяний напір. В народній роботі глядів він втихомиреня серця розбурханого нещасними родинними ударами а також нашими народними невгодами і тому навіть не їхав на запросини наші в родинні сторони при нагоді свят рокових. „Ви маєте з ким святкувати, писав він до мене 4. січня 1882. р., і

лекше прийде ся Вам попри живих спомянути і за мертвих. Я стою сам оден на світі серед бур, тучи і громів, що насувають ся не задля моєї особи, а задля нашої великої родини — нашої Руси-України. Не бою ся тих туч і громів, хоч нераз серце заниває на вид людської злоби. Мені так хоче ся на самоті просьвяткувати се велике свято (Різдво Хр.) з нагими Дорогими Незабутними Умерлими — я не буду сам, а з ними разом буду святкувати сей вечер. І мені буде здавати ся, що в моїй тихій хатині оживуть дорогі особи, що они тут живі і разом з нами, як се було колись. А тогди і Вас всіх побачу, Вас живих і тих Мертвих разом побачу навколо одного родинного огнища в любій розмові. Отсе буде свято, велике свято для мене хоч на хвилину, хоч в уяві. Тож не беріть мені во зло, що я останусь в моїм куточку. Може на Великдень стрінемо ся на могилі нашого Батька а на Зелені свята на могилі нашої Мами. Тогди посвяткуємо і побачимось у купі. Тепер хоч духом обнімімось“.

А до брата Осипа писав 16. марця 1882. р.:

„Справді се сумно і погано для мене, що за народними справами не бачу і світа Божого і не маю часу хоч раз на півроку написати листу до рідної родини. Сиджу по ці-

лих днях а то і по ночах, як часом доведеться, і все над одним прадюю. Тільки вже як настане пізна ніч і чоловік змучений писанняю, що аж рук не чує, оттогди летять думки за нашими Покійними Родичами, і до Вас злітають, неначе блукають ся по ночі по нашій широкій родині. Тільки ще думати можна і на се не все стає часу. От і не дивуйтесь і не гнівайтесь, коли до Вас і до нікого з родини не озиваю ся і словом.“

Наслідком хвилевого непорозуміння взаємини мого брата Володимира і мої з Кулішем не тільки не перервали ся, але й далше були приятні, а навіть довели до другої і останньої в моїм життю зустрічі з Кулішем в Тернополі, осеню 1880. р. З переписки моєї дізнав ся Куліш, як я тяжко наслідком перестуди перебідував кінець 1879. року і був приневолений їздити до Гляйхенбергу, щоби позбути ся лиха. „Та вже, що було, те минуло ся“, писав Куліш¹⁾. „Нехай воно на сухий ліс йде! Вдарте лихом об землю та подвизайте ся як подвизалися есте на користь галицької молодіжи“. В сім листі з 12. жовтня 1880. з Мотронівки сповіщував мене Куліш, що збирає ся із своєю дружиною відпочити у Відні (там бажав він разом з д-ром І. Пулюєм далше трудити ся над перекладом

¹⁾ Спомини І. стор. 283.

сьв. Письма) і заповідав, що „не минемо й Вашої чесної домівки“.

Я вельми зрадів, що після одинадцяти років знов зустріну ся не тільки з Кулішем, але познакомлю ся при сій нагоді і з єго дружиною, Ганною Барвінок. Одвак трохи инакше склало ся, як ждало ся. В листопадї (9-го) ¹⁾ писав він, що приїде сам оден, бо „Пані мусить доглянути господарства“, а що я єго запрошував таки прямо до своєї хати, щоб не потребував глядіти гостинниці, отже й згоджував ся він на се: „Коли в Вас є де переночувати, то в смак і наговоримось“. Він бажав дізнати ся, які в Галичині рускі школи, які учителі і які науки, бо він хотів Костомарова, котрий мав зібрані на українські учебники гроші, наклонити, щоб „печатати сі учебники в Галичині, а не зупиняти доброго діла через ледачу цензуру, нехай про случай будуть готові“. Крім того хотів Куліш при личній зустрічі зо мною дізнати ся, що роблять Русини в Галичині, де в них ті люди, котрих они слухають, яко своїх проводирів. Відтак бажав ще довідати ся, чи широко руска мова розпостерла ся поміж польскою і чого стоять періодичні видавництва на вазі рускої національності. Тим то просив мене „позанотовувати цифри, імена, дати, щоб я з

¹⁾ Спомини І. 286. і 287.

Вашої розмови набрав ся досьвіду про Черво-ну Русь. Що мені треба, я з Ваших уст позаписую собі, аби в Вас був наготовлений конспект розмови“.

Все те бажане Кулішем наготовив я до єго приїзду, аж ось з дня 20. листопада ¹⁾ дістав я від него олівцем писану картку вислану з першої залізничної стації Плиска, коло Мотронівки, котрою мене звіщає, що ночувати ме в Києві, а 21. листопада на ніч виїде до Тернополя, де я мав єго дождати на залізничному двірці. Однак поки я дістав сю картку, треба мені було піти на конференцію до учит. семінарії, а тимчасом надїхав Куліш 23. листопада вечером, а не побачивши мене на двірці, заїхав у готель Пунчерта. Звідтам прислав він до моєї хати післанця і звістив про свій приїзд, а що я не вернув ще з конференції, отже моя подруга вислала сина мого Володимира, щоби запросив єго до нашої хати. Куліш листом написаним до моєї подруги виправдував ся, що утомлений, але вижидає мого приходу. Але скоро я вернув домів, поспішив до готелю Пунчерта, повитати дорогого гостя і попросити єго, щоби таки перенїс ся до нас ночувати. Куліш згодив ся на се і був гостем у нашій хаті. Хоч під тя гарем віку він троха похилив ся, і очевидно

¹⁾ Спомини І. стор. 281.

дорогою був утомлений, не втратив тої давньої живости, яку виявляв підчас першої нашої зустрічі в Шляхтинцях перед одинадцяти роками. Познакомивши ся з моєю сім'єю, почав Куліш розмову зо мною про все те, що я єму на листовне бажанє наготовив. Вправді з 1880-им роком тільки що почав ся на ново живійший народний рух наслідком засновин „Діла“ і на народно-політичній ниві не видно було ще поважніших добутків, вправді і на полі шкільнім і письменським не можна було виказати важних придбань, всеж таки були вже почини і задатки щораз поважнішої роботи і діяльності. Все те незвичайно цікавило Куліша, він розпитував про усякі подробиці і тим усім так одушевив ся, що се вже став не той Куліш, що пригноблений обставинами в Росії і споглядаючи здалека на Галичину, писав до мене 11-го грудня 1879: „я наконецъ изломалъ малорусское или украинское перо“. ¹⁾

Після вечері засіла до розмови й моя подруга і заспівала єму з супроводом фортеп'яну між иншими „Ой чого ти почорніло, зеленєє поле“, а коли ще Куліш вперше дізнав ся, що сю композицію Лисенко присвятив єму, оживив ся він і неначе би помолодшав, тай сон єго до пізна не брав ся після такої

¹⁾ Спомини І. 287. 288.

трудної дороги. Довго ще розмовляли ми в трое, поки Куліш забрав ся на супочинок, щоби другого дня вирушити в дальшу дорогу до Відня.

На другий день вранці ще ми обговорювали всякі наші і українські справи, а о 10-ій годині провели ми обоє Куліша на залізничий дворець. Перед виїздом він просив ще мене, дати єму щонебудь до читання в дорозі. Саме тоді появилась перепечаткою з „Правди“ „Кайдашева семья“ Івана Нечуя-Левицького і се дав я Кулішеви на дорогу. Куліш розпрощав ся з нами вельми сердешно незвичайно оживлений і з Відня написав мені 16. грудня, що „з Паном Володарем я бачив ся¹⁾ і любо було мені єго слухати“ а в дописці до листу додав, що „з великим уподобанєм читав дорогою Кайдашеву Семью, що Ви Добродію, спасибі Вам дали мені. Що за свіже чуттє краси природи і людського серця!“ і закінчив: „Нї ще наша Мати не вмірає“.

Все отут наведене стає передовсім певним доказом, як приязно відносив ся Куліш до мене й мого брата Володимира, мимо деяких хвилевих непорозумінь і що всякі наклепи про „розпльовуванє“ є злобною видумкою, а відтак і доказом сего, яке було щире й чутльве і горяче серце Кулішеве для Укра-

¹⁾ У Львові.

їни, хоч він деколи захитався і попадав у сумніви, наколи обставини серед нашої суспільності і відносини нашого народу не так складалися, як би він сего бажав був своїм горячим серцем і високим розумом. Одначе при всіх тих хитаннях зберіг він горячу любов до України до рідного слова і народу і остане все величним сьвіточем в нашій народній сьвятині, рідній Україні, про котру він голосив в писмі до мене: „Ні! ще наша Мати не вмірає!“

Зимою 1882. р. проживав П. Куліш у Львові і видав тоді весною брошуру п. з. „Крашанка Русинам и Полякам на Великдень 1882. Накладом Автора“ а відтак сю саму брошуру „типом другим з додатком посліслов'я“. На сю брошуру помістив Володимир доволі різку, але з щирими почуваннями написану критику історично-політичних поглядів Куліша в чч. 25 і 26. „Діла“ з 3/15. і 7/19. цьвітня 1882. р. З Кулішем був Володимир знакомий з часів єго побиту в Шляхтинцях (1869. р.) а оставав з ним у взаєминах, бо займався з поручення Куліша печатанем єго Псалтиря виданого під прибраним іменем П а в л а Р а т а я в печатні К. Будвайсера (1871), оплачував присланими єму грішми наклад і мав висилати Кулішеви посвідки з тих видатків. Куліш нераз в листах до мене писаних нарікав, що не дістав сих посвідок, хоч Володимир мене запевняв, що

їх висилав. Листи до Росії висилані часто пропадали, як се і сам Куліш признавав, а особливу бачність російської поліції звертали на себе листи зі Львова. Се сердило Куліша¹⁾, бо він на своїм життю зазнавав усяких пригод, алеж опісля впевнившись, бачивши ся з Володимиром переїздом у Львові (1880. р.), що єго ремствование на мого брата було зосім безосновне, бо він наклад Псалтиря оплатив а Куліш не мав з того ніякої неприємності ані втрати. Вина Володимира була хиба в тім, що замучений роботою не мав часу наново робити і писати вислані викази видатків, запропашених очевидно на російській пошті.

Сим однак покористувався др. Франко, щоби в наведеним в горі відчиті, печатанім відтак в Літ. Н. Вістнику, кинути тїнь на мого пок. брата і декого иншого, в хвилі, коли они яко покійники не могли оправдатись, підзорливим зворотом, зачисливши єго між тих, що запутувались в грошевих обрахунках. Тимчасом Куліш хоч ремствував на Володимира задлятого, що виступав проти історичних єго виводів в „Правді“ і з „І“ а також за неодержані викази, переписувався з Володимиром і зо мною і в листі до мене з 16. грудня 1880 пише, що „з Паном Во-

¹⁾ Спомини ч. I. стор. 248, 279—271.

лодимирем я бачив ся (у Львові) і лю бо о мені було єго слухати“,¹⁾ а з такою самою прихильністю відносить ся і в листах до Володимира.²⁾ Тимчасом др. Франко висловлює ся в згаданім відчиті про Володимира і інших народовців, з котрими Куліш мав зноси ни в Галичині, що „они розпльовува ли сь (що за вислів!) і розходили ся єоро-гами“ (се відносить ся до 70-их років).

Тимчасом Куліш і опісля, як се виказую, переписував ся і сходив ся з Володимиром і зо мною, бо при всіх єго хитаннях ми високо цїнили заслуги Куліша і поважали єго яко вельми благородну і культурну людину.

¹⁾ Ibid. ст. 287. прим.

²⁾ Спомини, I. стор. 287. LI.

19. Процес Ольги Грабар а сучасно о. Качали і Володимира з гр. Деся Скаля. Передовиці Володимира в „Ділі“ „По процесі“, его недуга, виїзд до Карльсбаду. Знакомство з визначними польськими діячами.

В 1882. р. громадили ся на рускім овиді грізні хмари, що заповідали зловіщі тучі і бурі. Москвофільска робота викликала перехід Гниличок (в Збаражчині) на православє. Почали ся ревізії, вязнення і настала загальна тривога поміж Русинами а наостанку дійшло до процесу о головну зраду Ольги Грабар, доньки відомого москвофільського апостола на Угорщині, Адольфа Добрянського і ще девяти товаришів, між тими Наумовича, Площанського і Маркова.

Сей процес триспорив Володимировичмало роботи, що підорвала его слабе здоровлє, і клопотів. Він вважав потребою для освідомлення рускої суспільности і остороги єї перед пустою, крикливою і шкідливою демонстрацією подати повний і вірний звіт цілої розправи судової.

В тій цілі пересиджував цілими днями

в салі розправ, робив пильно записки, а після розправи, крім звичайної редакційної роботи, приладжував не раз ночами сей звіт до печати. Протягом двох місяців судової розправи являло ся „Діло“ в подвійнім, иноді потрійнім обемі дрібним письмом, а хто перегляне сі числа, котрі вийшли головно зпід его пера, зрозуміє сю великанську роботу, довершену підчас безсонних ночий.

Крім того прилучила ся до сеї роботи безконечної ще й друга. В 2 ч. „Діла“ (1882) помістив Володимир передовицю старенького народолюбця о. С т е ф а н а К а ч а л и п. з. „Справа православія в Гниличках“, в котрій на основі дослідів духовної комісії, висланої до Гниличок, котрої був членом, вказав, що власник села, гр. Деля Скаля, також причинив ся до викликаня православія в Гниличках. Граф виточив процес о. Качалі, яко авторови передовиці і Володимирови, яко редакторови за її поміщенє.

В розправі перед судом присяжних обидва обжаловані сьміло і рішучо в руськім язиці¹⁾ висказали свої погляди на руску справу і тим заявили перед сьвітом, що не відцурались своєї рідної мови для приподобаня су-

¹⁾ Обжаловані москвофіли в процесі Ольги Грабар складали свої зізнання по польски (А. Добрянський по німецки). — Ол. Б.

диям присяжним, котрі таки не могли найти в них вини і суд увільнив їх від обжалованя.

Трійцять і тридневна розправа в процесі Ольги Грабар, на котрій Володимир пересиджував яко редактор, кількадевна відтак розправа в процесі з гр. Деля Скаля а притім поночи ведена редакторска робота так вичерпали єго сили і довели єго здоровлє до такого стану, що він сам рішив ся уже поїхати лічити ся в Карльсбаді, де наспів на Спа-са. Лікар найшов стан єго здоровля гіршим, як він сам думав і приказував пильно взяти ся до лічення, покинути всяку роботу і поважне думанє. Але й на далекій чужині не переставав Володимир думати про способи подвигнення Руси до красшої долі, приглядав ся там пильно народному житю Чехів і їх борбі з Нїмцями за свою самостійність, слїдив способи, якими Чехи добивались просьвіти і гаразду. Крім того навязав взаємини з передовими народолюбцями ческими в Празі, розвідуючись у них про народну роботу та впевнив ся, що передовсім широко між народом розповсюджена просьвіта і обдумана добра народна робота та організація може положити кріпкі підвалини до відродин руского народу. Тому то писав він до мене 6. вересня 1882 р.: „Наше положенє тим сумне, що лучше з розумним згубити, як з дурним знайти. Галичина просто тяжко болїзнує“. А щоби ви-

вести руский нарід з тої болізни, подавав на се оден лише лік: „Признати себе Русином і взяти ся до праці а б о в о на взір Чехів“. А як треба би забрати ся до такої роботи, на те подавав зараз в слідуючім листі з дня 9. вересня 1882 таку раду: „Я думаю тепер над такою „спеціальною програмою праці“, щоби з неї кождий Русин знав, що має зробити, чи то сам своєю силою, чи гуртом з иншими, щоби подвигнути нашу народність: зберегати і піддержувати в народі народні звичаї, народну одежу, научати і ширити просьвіту, наводити нарід до доброго господарства, закладати читальні, господарські спілки, заводити по сільських і городських церквах спів всенародний церковний, держати відчити і т. д.“

Подібні гадки, як належало би нам користувати ся многоцінним прикладом Чехів, висловив Володимир в дописи з Праги 16. серпня в ч. 62. „Діла“.

Процес Ольги Грабар et comp. виявив наглядно змагання галицьких москвофілів і став певним доказом, що весь спір т. зв. „твердих“ з Русинами-народовцями мав зовсім инший підклад як правописні, язикові та літературні ржнниці, що провідникам „твердих“ розходило ся о переведенє в жите „об'єднательної ідеї“, отже що спільна з ними робота для народовців для подвигнення українсько-

русского народу і його розвитку яко самостійної народности прямо неможлива. А також ударемнюване поширення і зєдинення всіх Русинів на основі нашої народної самостійности провідниками „Русской Рады“ утверджувало всіх в тім переконанню, що они переняті объединительною ідеєю. Длятого Володимир, хоч як був знесилений і потребував спокійного лічення в Карльсбаді, почав печатати в „Ділі“ передовиці п. з. „По процесі“, з котрих I-ша появила ся 5. серпня 1882. р. в 57 ч., II. і III. в 58 ч. з 9. серпня, IV-та 12-го серпня в 59 ч. а V-та, надіслана вже з Карльсбаду в 65. ч. з 2. вересня з означенєм: (дальше буде). Однак докінченє сих передовиць не появило ся.

В тих передовицях вказав Володимир зовсім виразно на москво і схизмофільство, того рака страшного, що точить наш народний організм і з окликом: „ми хорі і то дуже хорі!“ взивав руску суспільність з поставленої діагнози „витягнути моральну, народну і політичну науку правди, тверезо споглянути на ціле наше положенє, покинути в нашім народнім ісповіданю всякі мрачні змаганя, супротивні нашій народній ідеї“, бо нам „повинна передовсім присьвічувати тверда, непоколибима, але і ясна віра в нашу ідею, ясна сьвідомість власної народности“.

„Єсьмо і хочемо бути Русинами, хочемо жити і розвиватись яко Русини на нашій правічній рускій землі, хочемо стояти за самостійним а спільним розвоєм нашого народа руского і херонити єго проти всякого винародовлення. — Тож пора, щоби та народна ідея руска стала ясною ісповідію кожного щирого Русина, жерелом єго ділання і єго провідним сьвітилом“. Взивав отже покинути всяке „фарисейство, що веде на манівці і бездорожа“. — „Ходить передовсім о те, щоби показати нашу головну дорогу, якою має повернутися поступ і розвій Русинів, щоби прочистити ту дорогу від непотрібно і на нашу шкоду посіяних бурянів і повикручуваннях манівців і мати перед собою видний, всім ясний шлях народного розвою“.

„Праця над народом повинна бути позитивна, а не пуста галасливість і безцільна демонстраційність. Мазмо передовсім зберегти нашу народність, відтак оживити, розвинути і до повного процьвіту довести“. А звертаючись до Поляків, вказував на се, що „тут в Галичині єсть ся точка Архімеда, з котрої може успішно подвигнути Русин свою, а Поляк свою національну спра-

ву, що кривди руского народа в Галичині суть кривдою для цілого руского народа, а посередно для будучности польского народа; що з долею руского народа рішає ся доля міжнародного життя прикарпатської і західної Славянщини і з упадком або розвитком рускої народности в Галичині повертає ся або в лиху або в добру сторону“.

Однак сих передовиць не дали Володимирови докінчити деякі провідники народовців, а як мені оповідав пок. К о р н и л о У с т и я н о в и ч (що був тоді помічником в редакції „Діла“) „вхопили єго формально за руки“, щоби наша народна справа не станула ясно, виразно і рішучо на становищі цілковитої окремішности і самостійности, щоби не були ще всі мости зірвані від т. зв. „твердих“, хоча їх провідники виявили вже так виразно свої протинародні змагання.

В тім часі переписував ся Володимир з деякими визначнійшими личностями польскими, між иншим з д-ром Яном Червінським, бувшим лікарем у Фірстенгофі в Стирії,*) і з кн. Романом Чарторийським з Яблонова, коло Копичинець. З тої нагоди

*) Там лічив ся пок. о. Качала і тим способом др. Червінський зацікавив ся рускою справою, оснував у Кракові дневник „Reforma“, написав брошуру „Polityka perwów“ (обговорену Володимиром в „Ділі“ в чч. 78—84, 1882. р.)

др. Франко у відчиті „З останних десятиліть XIX в. (Літ. Н. Вістн. 1901, VII. 10) запевняв, начеб то Володимир готов був польській шляхті робити значні соціяльні уступки, щоби її привернути до рускої народности. До сеї справи і до висновків роблених із взаємин Володимира з д-ром Червінським, поверну ще в дальшій часті С п о м и н і в, коли буде мова і про моє знаомство з ним, а тоді прийде черга і на оповіщене переписки з обидвома польськими діячами. Тут лише зазначу, що зовсім голословний є докір зроблений Володимирови, начеб він „з усього давного українського фільства заховав одну тільки ідею відрубности Русинів а усі імпортовані з Росії чи заходу ідеї мали в нїм явного або тайного ворога“. Тимчасом Володимир був горячим Українцем - н а р о д о в - ц е м, а тим самим противником „імпортованих з Росії чи заходу“ соціялістичних утопій і непереварених теорій і проти них явно виступав у „Правді“ (1876— 1882).

20. Недуга і смерть мого брата Володимира і Іполіта. Неоправдані клевети кидані на мене з нагоди зміни редакції „Діла“. Письмо „Ради видавництва „Діла“ до мене.

Покріпивши своє здоров'я і зібравши з побиту в Чехах чимало помічень і досвіду, вернув Володимир з кінцем вересня до Львова і забрався з новим жаром до роботи, та почав видавати тричі в тиждень „Діло“ з новим роком 1883., а так само і інші справи не обходилися без його живої участі. Не міг я його тоді відвідати, бо я сам знов занепадав на здоров'я, але моя подруга, бувши осеню у Львові, впевнилася, що брат мій значно поправився виглядом і нове в нього вступило життя. Лікар однак, виправляючи його з Карльсбаду, поручив йому берегти себе перед всякою перестудою. Тимчасом мимо моєї остороги вибрався Володимир, ведений родинною любов'ю, на весілля сестринця, Софрона Левицького на сьв. Михайла, до Тишківце, в Городенщині. Наслідком сніговиці простудився там і після повороту до Львова попав у тяжку нервову недугу. „Причина моєї слабости“, писав він мені на новий рік 1883., „не єсть

надмірна праця, як Ти думаєш, але Софронове весілля. Не роблю для родини нічого сенько, майже з ніким не переписуюся, можна сказати, зірвав я мало що не всі звязи родинні — тож у відплату за те моє занедбане хотів я бодай раз заступити родину там, де она не могла бути. Я поїхав на весілля Софрона, бо по Карльсбаді чувся я так здоров і сильний, як ніколи від десятих років. Тишківці знегували цілу мою курацію“.

Мимо морального страдання, якого йому довелося в ту пору зазнавати від своїх і від москвофілів, і мимо тілесного терпіння від нервової болізни, не переставав трудитися. Але після нового року недуга звалила його на постелю, з котрої вже не подвигнувся. На саме Богоявлення 1883 р. дістав я вість від проф. Гладиловича, що брат мій Володимир дуже хорий та щоб я краще приїхав. Тогож дня таки виїхав я до Львова та ледво вговорив його, щоби дозволив візвати д-ра Кшечуновича, котрий найшов стан вельми поважний задля немоги серця. Я не відступав його весь тиждень, а що був приневолений відіхати до Тернополя задля переведення курсової клясифікації кандидатів, отже брат Осип прибув на кілька днів, поки я полагодив шкільні справи і знов міг замість Осипа бути коло Володимира. З 1-го на 2-го н. ст. лютого тяжко страдав він від нервових болів у ночі, а

принявши сьв. Тайни дізнав значної пільги і на другий день розмовляв із знакомими, що єго відвідували при нагоді наради, яка відбувала ся весь день в кімнатах редакції в справі передачі редакції „Діла“ д-рови Антонови Горбачевському, бо пасмо життя Володимира видимо добігало до кінця. До тих нарад покликувано від часу до часу і мене з прилеглої кімнати брата. На тих нарадах домагав ся я задля безпеки напряду, наданого „Ділу“ моїм братом, щоби окрім редактора, д-ра Горбачевського, і адміністратора часописи, проф. Даміяна Гладилевича, збори акціонерів признали третім співвласником „Діла“ також мене (я мав там два уділи по 50 зр.) яко представника родини того, що жертвував житє своє для цілої справи, та щоби для увіковічення єго пам'яті призначено частину доходу з „Бібліотеки повістий“ (додатку до „Діла“) на стипендію єго імени. Справа мимо кількогадинних нарад не могла бути зараз наконечно рішена, а бажаючи спокою для умиряючого брата, згодив ся я на уложений радою видавництва „Діла“ кодициль, котрий о 6-ій годині вечером подано до підпису Володимирови. Сим кодицилем призначував Володимир д-ра Антона Горбачевського до дальшого веденя видавництва „Діла“.

Після того рада була відложена на другий день (неділю дня 4. лютого н. ст.) у д-ра

Корнила Сушкевича, всі розійшлися з редакції і я остав від 6-ої години вечер сам з Володимиром. Глухий гамір, що долітав з сусідньої комнати від виходячих звідтам учасників ради здав ся єму приїздом брата. Осина а надія побачитись з ним оживила на хвилю єго трудне тіло і я розмовляв ще з ним кілька хвиль про родинні і народні справи. По 7-ій годині вечером забажав він троха подріmatись після безсонної ночі і трудного дня і сам обернув ся до стіни а по недовгій хвилі удар серця положив кінець єго трудилюбивому життю в 33-ім році віку. Хоч в останніх днях тяжкої недуги, коли нераз насувались Володимирови гадки про смерть, висловлював він бажанє спочивати на кладовищі в родиннім селі, однак в порозуміню з братами і друзями єго рішив я, щоби тлінні єго останки спочили таки у Львові, де трудив ся для Руси і де докінчив житє, щоби могила єго була приступна для всіх Русинів і нагадувала їм єго ім'я і працю. На личаківськім кладовищі правобіч недалеко входу, біля могили М. Шашкевича, вносить ся на єго могилі пам'ятник спижовий здвигнений жертвами Руси і лептами родини (роботи п. Левандовского). Ся передчасна смерть Володимира була важким ударом для народу і для нашої останніми роками навіщуваної нещастями семі, а передовсім для мене, бо у нас обох була все одна

думка, одно бажанє, в усім однодушність і невимовно між нами щира і горяча любов.

Сим однак не закінчились наші нещасні пригоди, бо небавом після того 17. мая 1883. р. помер мій найстарший брат о. Іполіт в Несторівцях, похоронений там поруч могили матери.

Не причував я навіть, що лихі люди по 30-ти майже роках надужиють імени мого дорогого брата Володимира, щоби, накидаючись на єго оборонців, виступати з нечуваною клеветою проти мене і тим способом знеславлювати мене перед сьвітом і обиджувати найдорожші почування мої для мого покійного брата. Ось в 1911. р. в тім самім „Ділі“, до котрого засновин я приложив руки і стілько потрудив ся для него пером, для котрого брат мій жертвував свою будучину і приніс в жертву своє здоровлє і житє, появилася ціла збірка поганих памфлетів п. з. „Наші християнські суспільники“ (видана відтак окремою перепечаткою). Безіменний автор запевняв там, начеб я „вже в хвилі, коли Володимир лежав в передсмертній агонії, домагав ся від него заперечення важности зложеної в присутности більшого кружка людей заяви, якою редакцію „Діла“ повірював д-рови А. Горбачевському“ і вмовляв в мене, що я „навіть супроти маєстату смер-

ти брата з амбіції не перестав думати про забезпечення своїх прав особистих і свого личного впливу на „Діло“, щоби при помочи його досягнути свої аспірації“.

Який мав се бути вплив, зазначив я тут в горі, бож не бажав і не міг я ані стати редактором ані присвоїти собі „Діла“, а в останніх часах виявило ся наглядно, що моє домагання відповідного впливу на збереження напряду наданого „Ділу“ моїм братом було зовсім оправдане, коли сей дневник віддано на поталу радикально-соціалістичним живлам, так що коли би пок. Володимир встав з гробу і глянув на своє діло, певно вдруге умер би. В дійсности однак навіть „Бібліотека повістей“ остала при „Ділі“, хоч проф. Д. Гладилевич предкладав мені, щоби я переніс її до Тернополя і взяв видавництво в свої руки а я остав і на дальше дописцем „Діла“. Ті коромоли, які дехто намагав ся поробити між мною а пок. Гладилевичом, розвіяли ся зовсім і я з ним оставав до кінця життя в дружних і політичних взаєминах, а на його похороні виголосив прощальну промову. (Про дальші політичні взаємини з проф. Гладилевичом буде мова в третій часті С п о м и н і в). Крім того і рада видавництва „Діла“ впевнилася про безосновність підзорів, кинених одним коромольником,

і надіслала мені таку заяву (поміщую навіть без зміни правописи):

„Высокоповажанный Добродѣю!

„Рада видавництва „Дѣла“ на засѣданю д. 14. с. м. приняла до вѣдомости заявленье проф. Гладиловича, що кавцію для „Дѣла“ лишить и на дальше, такъ якъ доси, и урадила, Вамъ, Добродѣю, выразити письменно щирю подяку за Вашу готовѡсть, зъ якою Вы вѣ такъ труднѡй для видавництва хвили радѣ булисьте подати помѡчну руку народному дѣлу. Заразомъ почуває ся Рада до обовязку перепросити Васъ за тѣ труды, на якѣ — бути може — наразила Васъ якъ опѡсля показало ся, безъ потреби.

Отъ Рады видавництва „Дѣла“

У Львовѣ д. 16. грудня 1883.

Въ заступствѣ председателя

Ю. Романчукъ

Подляшецкій секретарь.“

21. Моя відрада в нещастю — в праці. Перший руский концерт в Тернополі. Перші Шевченкові роковини і засновини „Рускої Бесіди“. Закладни читалень на Поділю і популярні виклади. Хоральний спів по селах і містах.

Відради серед тих родинних нещасть, котрі так часто на мене спадали, глядів я в безнастанній праці шкільній і письменській, а о скільки ще старчило часу, обертав его на прилюдну діяльність для розбудження народного життя.

Окрім Товариства „Руска Бурса“ і філії товариства „Просьвіти“ не було в Тернополі осередка, котрий став би огнищем народного життя і руху, міг зєдинити і одушевити Русинів в Тернополі і околиці і розбудити між ними приспану національну свідомість і діяльність. У нас в Тернополі тоді не було навіть спільної хати, деб Русини могли зібратися, поговорити, обмінити гадки між собою та розвести товариске життя. Задля недостатчі такого місця для сходин, засідання „Рускої Бурси“ і філії „Просьвіти“ відбувалися в адвокатській канцелярії д-ра В. Лучаківського. Та щоби підготовити основи до витворення такого

осередка, такого спільного огнища руского народного життя, треба було передовсім розбудити місцеву і околичну руску інтелігенцію, заігри її і одушевити.

Таку задачу могла словнити тільки наша народна пісня, а в тих змаганнях стала мені щирою помічницею моя подруга, що перед тим уже виступала на Шевченкових вечерницях і при інших таких нагодах у Львові.

На виділі „Рускої Бурси“ подав я в грудні 1881. р. внесенє, щоби на дохід сего товариства устроїти руский концерт. Однак ся доси нечувана в Тернополі гадка зустрінула ся з великими сумнівами і зневірою. Правда, що в самім Тернополі не було тоді руских музикальних сил, щоби могли самі здійснити сю гадку, алеж я радив спроводити хор зі Львова, а крім того і моя подруга приобіцяла взяти участь. Чимало труду стояло, щоби розвіяти сумніви і зневіру виділу „Рускої Бурси“, бо майже всі побоювали ся, що руский концерт не вдасть ся, що понесемо значні видатки, котрі не вернуть ся, що лише осоромимо ся. Але на останку виділ „Рускої Бурси“ прийняв моє внесенє, а з членів виділу „Рускої Бурси“, як і з членів виділу філії „Просьвіти“ утворив ся комітет, котрий мав заняти ся переведенєм сеї гадки в житє.

Я звернув ся відтак до пок. Наталя

Вахнянина, котрий звичайно займав ся у Львові уладженем концертів на роковини Тарасові і обертав ся в львівських музичних кругах. На день 1 го лютия 1882. р. назначено перший руский концерт в Тернополі в давній театральній салі в т. зв. Новім Замку (побіч Старого Замку, переіменованого на касарню). З того часу, як ще там гостив Руский народний театр в шістьдесятих роках,¹⁾ не чути там було руского слова і рускої пісні. Вість про руский концерт, рознесена по Поділю висланими запросинами комітету, розбудила руску інтелігенцію в Тернополі і околиці, а на концерт зіхало ся стілько людей, що ледви половина могла найти приміщенє²⁾, інші з жалем були приневолені відійти домів.

Проф. Вахнянин привіз що найліпших співаків зі Львова (між ними пок. Ардана, о. Стрийского, нині крилошанина перемиского і ин.). Твори руских композиторів Вербицкого (хоральні: Цвіти мої веснянії і Гей по горі, по високій), Давидова (Ой у полі) і Лисенка (Ой чого ти почорніло), Кривницкого (Соловейко) і Вахнянина (тріо з супроводом фортепяну і фісгармонії „Наш рай“), деклямація Вахнянина Шев-

¹⁾ Спомини ч. I. 63.

²⁾ Саля театр. в Н. Замку майже таких розмірів, як львівска саля Народного Дому.

ченкового „Титаря“ викликали незвичайне одушевлення. Др. Лучаківський, котрий з такою зневірою відносився до порушеної мною гадки про руский концерт, не посідався з радости і написав до „Діла“ (ч. 9. з 15. лютого 1882.), що концерт „удався під кожним зглядом прекрасно. Що артистична частина випала прехорошо, се не дивота, бо ж виступала тут частина мужеского хору зі Львова під проводом проф. Вахнянина а при участі знаного подільського соловейка п-ні Барвінської, а публіка була так вдоволена, що навіть Поляки признають, що ліпшого чогось і желати годі“. А другий дописець пок. проф. Петро Левицький, котрий присвятив сему концертові окремих фейлетон, зазначив, що після концерту „довго ще проходжувався, щоби успокоїти себе. Довго ще гомоніли пісні в моїй душі, довго ще стелилися мої зворушені думки по нашій широкій країні, а уста шептали щире „спасибіг“ тим щирим душам, що розбудили наше Поділе з його дрімоти“ (ч. 10. з 18. лютого 1882. р.). Виділ „Рускої Бурси“ був вельми вдоволений, бо дістав мимо значних видатків 176 зр. чистого доходу і міг би був в друге стільки дістати, але саля не могла помістити всіх, що добивалися вступу. Зазначив також др. Лучаківський у своїй дописі відрадну прояву, „що публіка складалася переважно з Русинів, духов-

ної і сьвітської інтелігенції, і з міщан та селян, котрих також немало бачилисьмо. Ся обставина є великої ваги, бо она доказує, що ще не придушена любов до всего, що своє, що на слабій лише поклик спішать вже наші Подоляки, щоби зложити в жертву хоть останній шелюг на ціль народну“.

Але з усіх найбільш вдоволеним і щасливим був я, бож в останніх днях перед концертом не тільки що мав чимало праці около приготування всего для концерту і угощення та приміщення приїзжих львівських гостей-співаків, але переживав страшну тревогу о єго успіх. Яканебудь перешкода або перепона що до приїзду львівського хору могла знівечити ціле задумане і у всіх подробицях приготоване діло а тоді очевидно вся одвічальність за невдачу, всі наріканя і докори були би звернули ся проти мене. Сьвітлий успіх і гарний вислід розбудили подільську Русь до нового життя, влили в ню віру в свої сили а для мене були понукою до дальшої народної роботи около осьвідомлення і організації Русинів в Тернополі і на Поділю.

Тернопільські Русини відчували недостатчу народного огнища, в котрім могли би сходити ся і для товариских взаємин і для поради в різних народних, просьвітних а також і політичних справах. При різних нагодах, стрічаючи ся з тамошними Русинами, пору-

шував я гадку засновин „Рускої Бесіди“, котра могла би стати таким осередком товариського і народного життя подільських Русинів. Однак найщирші прихильники сеї гадки доказували мені математично нездійснимість сеї гадки вже задля недостатчі потрібних на се грошевих засобів, бож сам наєм відповідної на се хати, внутрішнє хоч би як скромне уряджене, передплата часописий, удержане служби і т. п. вимагало значного накладу, котрого не сподівали ся добути від нечисленної тернопільської інтелігенції рускої. Радили отже, щоби Русини численнійше вписали ся до польського К а с и н а (там було кількох Русинів членами), а можна би тоді домагати ся, щоби там передилачувано також рускі часописи.

Се правда, що місцева руска інтелігенція в Тернополі, хоч без міри була тоді численнійша, як за моїх школярських часів, не могла би була удержати „Рускої Бесіди“. Тому я піддав гадку, щоби приєднати в члени товариства також окolicьких сьвящеників, поміщиків (Федоровичів) і учителів. Спрошений в тій цілі комітет прийняв ся переведення мові гадки, розіслано відозви по цілім Поділю до всеї рускої інтелігенції і виявило ся, що гадка, котра спершу видавала ся прямо нездійснимою, вийшла в житє.

Здійсненє сеї гадки щиро і ревно попи-
Спомини Ч. II.

рали особливо Юрій Г е ц і в, учитель виділ. школи, Лев Ш е х о в и ч суд. адюнкт і проф. Петро Л е в и ц к и й. Щоби роздобути потрібні грошеві засоби на перше уладженє „Рус. Бесіди“, подав я гадку сьвяткованя XXIII. роковин смерти Шевченка д. 1. лютя 1884. р. музик. декл. вечерницями. До участи в них запрошено крім деяких львівських сил також селяньський хор (дванайцятку) з Денисова під проводом тамошного приходника о. Йосифа В и т о ш и н ь с к о г о. На сї вечерниці зіхало ся стілько гостей з околиці, зібрало ся стілько місцевих міщан і околичних селян навіть з подальших сторін, що знов богато відійшло без білетів, бо сяля могла примістити лише около 600 людей.

З вечерницями було злучене також торжественне відкрите „Рускої Бесіди“. День сей викликав в Тернополі велике заворушенє наслідком незвичайно численного візду Русинів, а Поляки думали, що буде якась „демонстрация“, бо немило їм було, що руска інтелігенция подільска засновує своє народне огнище, до котрого зголосило ся також кількох Русинам прихильних Поляків. Однак сподіваної демонстрації, про котру в польських кругах гуторено, не було, а відкрите „Рускої Бесіди“ відбуло ся зовсім спокійно. По полудні зібрали ся зголошені члени нового товариства в домі руского купця С т а х е в и ч а (бо ні-

хто инший в місті не хотів наняти мешканця на „Руску Бесіду“), а по короткій промові, в котрій я іменем комітету зазначив ціль і задачу нового товариства, вибрано виділ і покладжено инші справи біжучі.

Вечером відбули ся в замковій салі музикально-декл. вечерниці в пам'ять роковин смерті Тараса. Після вступної промови проф. Н. Вахнянина, виступив О. Витошинський з селянським хором, зложеним з 12 хлопців, одітих в гарно вишивані свити і відразу здобув симпатію гостей за неутомимий і безкорисний труд і гарне вишколене сільських співаків. О. Йосиф Витошинський зложив наглядний доказ спосібности нашого народу до висшої культури і здобув собі в цілім краю загальне признанє своєю народною працею, котрою Денисів став взірцем для инших руских громад в Галичині.

Після вечерниць відбув ся бенкет, в котрім опріч Денисівського хору і инших учасників концерту взяло участь около 60 осіб (між ними кільканадцять селян). Серед промов і співів протягнув ся бенкет до пізна, а всі розійшли ся з тим милим вражінем домів, що Подільська Русь пробудила ся до нового життя та що тепер тим успішнійше буде постунати народне осьвідомленє нашого селянства і міщанства і розповсюдженє просвіти в широких верствах народних.

Засновинами „Рускої Бесіди“ утворено народне огнище, в котрім зосередило ся руске жите Подільської Руси, звідки виходили гадки і почини до дальшої народної роботи в місті і по цілім Поділю.

З того часу рік-річно сьвятковано не тільки Тарасові роковини*), але устроювано різні обходи народні, а з доходів, устроюваних вечерниць і частных жертв членів можна було відтак наняти відповідне приміщення в готелю Ляндава на І поверсі (в ринку) над Народною Торговею, де з двох великих ко-мнат уладжено простору, гарну салю, в котрій могли відбувати ся вечерниці з танцями, деклямаційно-музикальні вечерниці і відчити. „Руска Бесіда“ в Тернополі була однак не тільки місцем сходин мужчин, котріб могли прочитати часописи або заграли в карти, як се звичайно буває по таких Бесідах або Касинах, але стала справдешним огнищем товариського народного життя не тільки тернопільських але взагалі подільських Русинів. До Бесіди вчашали там також жєнщини, а моя по-

*) В 1886 р. мав я промову на Тарасових вечерницях. Гл. В а т р а, літер. збірник, видав В. Лукич, Стрий 1887. „Погляд на жите і твори Т. Шевченка, написав Ол. Барвінський“ (промова на Шевченкових вечерницях в Тернополі 4. н. ст. цвітня 1886) сторін 129—135.

друга з підмогою о. Амврозія Крушельницького, приходника Білої під самим Тернополем, заложила мужеский і жіночий хор, в котрім між иншими визначали ся три доньки о. Крушельницького, а нинішня славна співачка наша. Саломея Крушельницька, ставила там перші кроки на сїм полі.

Засновини „Рускої Бесіди“ причинили ся чимало до оживлення просьвітної діяльності в Тернополі і на Поділю, котрою займала ся тернопільська філія товариства „Просьвіта“. Вже перед тим головний виділ „Просьвіти“ у Львові звернув бачність на потребу ширевя просьвіти в широких верствах народних не тільки з підмогою книжочок і „Письма з Просьвіти“, але таки живим словом і закладами читалень. Проф. Н. Вахнянин, Григорій Врецьона і деякі инші львівські Русини виїздили в околиці Львова, виголошували по селах і місточках популярні виклади на ріжні теми і при таких нагодах засновували читальні під доглядом товариства „Просьвіта“. За прикладом головного виділу пішла тернопільська філія вже в 1883. р. Вибраний головою філії „Просьвіти“, приєднав я для такої гадки членів виділу, а головнo Юрія Гецева, д-ра Івана Лошнева, і проф. Льва Рудницького, Петра Левицького і инших, і з їх підмогою розпочав поїздки по селах і місточках Збаражчини, Скалатщини, Терно-

пільщини і Теробовельщини, щоби там не тільки виголошувати популярні виклади але й засновувати читальні. До сеї роботи пристав також о. Микола Січинський, тоді приходник Черниховець, в Збаражчині, а також проф. Вахнянин не відказував нам в потребі своєї помочи.

Перша читальня на Поділю повстала в селі Староміщині, заселенім заможними господарями, коло Підволочиск, в Скалатщині. Почин до сего дав місцевий приходник о. Стефан Кобилянський (опісля парох в Должанці, де й упокоїв ся), котрий за молодих літ виступав в руско-народнім театрі за дирекції Ом. Бачинського і визначав ся яко добрий співак. На запросини о. Кобилянського приїхав зі Львова на відкрите читальні (у вересні 1883) проф. Н. Вахнянин, а від тернопільської філії „Просвіти“ приїхав я з проф. Л. Рудницьким. Проф. Вахнянин промовив про ціль і значінє читальні, я подав відтак популярним ладом образ внутрішнього стану Галицької Руси під панованєм Польщі, а проф. Рудницький говорив про конституційний устрій монархії. Відтак селянський хор з Токів, зложений з 80 осіб (хлопців, дівчат, господарів і молодиць) заходами і трудом токівського приходника о. Панкратія Білинського виконав кілька хоральних пісень з

такою поправністю, що в нічім не уступав денисівському хорові. Такі селянські і міщанські хори були тоді вже й у Завалові, Стрию, Вікні, Судовій Вишні і ин., а з закладами читалень організовано і плекано звичайно також хоральний спів по селах і містах і се чимало причинило ся до розбудження народної свідомости і оживлення читалень.

З того часу, як в Тернополі відбув ся перший руский концерт (1882), а з 1884-им розпочато рік-річно сьвяткувати Шевченкові роковини деклямаційно-музикальними вечорницями, пробудило ся Поділе до нового життя, а самі селяни й міщани почали домагати ся засновин читалень і популярнях викладів. Число Русинів в Тернополі, котрі би мали спрможність і охоту їздити на закладини читалень з викладами, було доволі обмежене так, що се справді вичерпувало наші сили. До тогож я після перебутої хоч і виліченої гортанної недуги всеж таки тривожив ся, щоби не затягнути нового лиха, бо вже сама школа вимагала великого напруження сил. А тут нераз серед найнеприятівіших обставин (болотні, свіговиці) треба було їхати і говорити або в задушній комнаті або на дворі на вільнім воздусі, в шопі, в stodolі, нераз ранною весною або пізною осеню чи зимою.

Тямлю, як нині, як одного дня в марці, ледви розвидніло ся, приїхав господар з Ко-

пільщини і Теробовельщини, щоби там не тільки виголошувати популярні виклади але й засновувати читальні. До сеї роботи пристав також о. Микола Січинський, тоді приходник Черниховець, в Збаражчині, а також проф. Вахнянин не відказував нам в потребі своєї помочи.

Перша читальня на Поділю повстала в селі Староміщині, заселенім заможними господарями, коло Підволочиск, в Скалатщині. Почин до сего дав місцевий приходник о. Стефан Кобилянський (опісля парох в Должанці, де й упокоївся), котрий за молодих літ виступав в руско-народнім театрі за дирекції Ом. Бачинського і визначався яко добрий співак. На запросини о. Кобилянського приїхав зі Львова на відкрите читальні (у вересні 1883) проф. Н. Вахнянин, а від тернопільської філії „Просвіти“ приїхав я з проф. Л. Рудницьким. Проф. Вахнянин промовив про ціль і значінє читальні, я подав відтак популярним ладом образ внутрішнього стану Галицької Руси під панованєм Польщі, а проф. Рудницький говорив про конституційний устрій монархії. Відтак селянський хор з Токів, зложений з 80 осіб (хлопців, дівчат, господарів і молодичь) заходами і трудом токівського приходника о. Панкратія Білинського виконав кілька хоральних пісень з

такою поправністю, що в нічім не уступав денисівському хорови. Такі селянські і міщанські хори були тоді вже й у Завалові, Стрию, Вікні, Судовій Вишні і ин., а з закладами читалень організовано і плекано звичайно також хоральний спів по селах і містах і се чимало причинило ся до розбудження народної свідомости і оживлення читалень.

З того часу, як в Тернополі відбув ся перший руский концерт (1882), а з 1884-им розпочато рік-річно святкувати Шевченкові роковини деклямаційно-музикальними вечорницями, пробудило ся Поділе до нового життя, а самі селяни й міщани почали домагати ся засновин читалень і популярнях викладів. Число Русинів в Тернополі, котрі би мали спроможність і охоту їздити на закладини читалень з викладами, було доволі обмежене так, що се справді вичерпувало наші сили. До тогож я після перебутої хоч і виліченої гортанної недуги всеж таки тривожив ся, щоби не затягнути нового лиха, бо вже сама школа вимагала великого напруження сил. А тут нераз серед найнеприятливіших обставин (болотні, свіговиці) треба було їхати і говорити або в задушній комнаті або на дворі на вільнім воздусі, в шопі, в stodolі, нераз ранною весною або пізною осеню чи зимою.

Тямлю, як нині, як одного дня в марці, ледви розвидніло ся, приїхав господар з Ко-

зівки (майже 5 миль дороги з Тернополя) і просив іменем громади і пароха о. І л я р и я Б і л и н ь с ь к о г о, щоби зараз таки поїхати там на відкрите читальні. Годі було відказати, треба було їхати страшно болотнистою дорогою кілька годин, а після зборів читальні вертати пізно в ночі домів, щоби на другий день бути в школі.

Іншим знов разом, також в марці, при добрім морозі і вітрі, треба було їхати до Борок великих на збори читальні. Хата була вельми тісна, а до того наслідком лихої печи був там сильний загар так, що прямо неможливо було там висидіти. Збори і виклад треба отже було відбувати на дворі під шопою, бо иншого місця не було.

Хто хоч раз-два спробував зайняти ся такою справою, той зуміє оцінити, на які небезпеки виставлене було здоров'я і житє тих, що брали участь в сих поїздках і викладах, котрі очевидно треба було погодити із своїми службовими обов'язками, щоби не стягнути на себе докору легковаження або занедбання. А треба щиро сказати, що головна участь у виконаню сеї задачі звалила ся таки на мене самого, бо селяни і міщани домагали ся викладів найбільш з нашої бувальщини, а до того крім мене і проф. Л. Рудницького не було між членами філії „Просвѣти“ инших людей.

Коли руска інтелігенція подільська мала вже свій осередок в „Рускій Бесіді“, треба було подумати про подібний осередок для місцевого міщанства в Тернополі, а таким могла бути для него читальня,

22. Занепад руского міщаньства в Тернополі. Робота около осьвідомленя. Міщаньска читальня. Фондация кн. К. Острожского. Виклади по читальнях. Популярні і історичні книжочки для народу. Суд про них проф. В. Антоновича.

Вікові некорисні впливи міські довели без міри до більшого занепаду руске міщаньство, як сільске населенє. В Тернополі руске міщаньство безперечно найчисленнїйше з усіх міст східної Галичини, а до того в значній часті вельми заможне, має всякі услівя бути міродатним чинником в місті в усіх міських і народних справах. Колись рускі міщани в Тернополі мали не тільки розлогі поля найурожайнїйшої почви подільської і хуторі та гаї під містом, але й в найважнїйших улицах гарні доми і камениці з великими городами. Перегодом однак зуміла жидова виперти в значній часті наше міщаньство з головних улиць на зади або на оболоня, так що навіть найстарша т. зв. середна церква опинила ся в окруженю жидівських домів і шинків. А за тим пішов також занепад значіня і впливу руского міщаньства в управі міста і в радї міській.

Старенький за моїх школярських часів довголітний приходник о. Михайло Білинський, з одним сотрудником, не міг належно обслужити численних прихожан тим більше, що робота була розділена на три, розкинені далеко і тісні та доволі занедбані церкви (крім того був ще руский катехит в гімназії, але сей до парафії не мішав ся). Нічого дивного, що й руске міщанство горнуло ся до величавого костела домініканського в середині міста, при котрім оо. Єзуїти мали приватну гімназію з конвіктом для шляхетських дітей. Досить було перейти ся коло костела, коли люди виходили з богослуження, а можна було почути переважно лише руску розмову.

Але й опісля, коли по смерті о. Білинського став приходником, бувший парох Поморян, о. Василь Фортун а, відносини не багато поправили ся. Вправді повело ся єму дістати ще другого сотрудника, однак наука релігії в народних школах і в учит. семінарії забирала їм чимало часу, о. Фортуна був також немолодий уже і отяжілий чоловік, а деканський уряд і соймове посольство відривали єго від місцевої роботи духовної, в котрій треба було йти на взаводи з численням латинським духовенством. Вправді переведення єго заходами обнова тернопільських церков, введення точної відправи богослужень, між ин-

шими також маєвих, більше пригорнуло руске міщаньство до своєї Церкви і обряду, однак про народне освідомленє не було тут мови.

З заснованєм філії товариства „Просьвіта“ в Тернополі почала ся також народна робота поміж руским міщаньством. До філії товариства „Просьвіта“ вписало ся кільканайцять визначнійших міщан, а розповсюджувані між ними книжочки „Просьвіти“, кинули перший між них соняшний промінь народної свідомости. Рускі концерти устроювані в Тернополі причинили ся ще більше до освідомлювання міщаньства, котре на них численно являло ся і тим способом освідомлювало ся в народнім напрямі. Тим способом витворили ся підвалини до засновин „Міщаньської Читальні“ в Тернополі. Однак мимо того справа народного освідомлювання ішла тут вельми пиняво, а на глибині міщаньської душі відзивали ся нераз ті лихі прикмети, якими она насякла десятками літ під впливом неприявних для рускої народности обставин. Характер тогочасного міщаньства ілюструє отсей цікавий случай. Дня 31. грудня 1880. р. переведжено загальну народну перепись в Австрії, отже також і в Тернополі. Перепись відбувала ся в магістраті при участі магістратских сил урядничих. З полудня прийшло до мене трох міщан з жалобою, що не дають їм блянокетів, виправдуючи ся, що вже нема, а кав-

целярийні помічники самі переводять перепис без догляду і виповняють рубрики: „домашній язик“, не питаючи о се сторони. Я звернув ся з тим до бурмістра Кузьминьського і просив его о усуненні надужитя. Бурмістр обіцяв сему зарадити, але небавом явили ся знов ті самі міщани з тою самою жалобою. Я пішов другий раз до бурмістра з тою самою просьбою і він вдруге обіцяв усунути надужитя. За якийсь час знов прийшли міщани і заневняли, що писарі роблять усе по давньому. Тоді я сказав їм: „Мої заходи, як бачите, безуспішні, отже нема иншого способу, тільки удати ся до висшої влади, до міністерства“. Міщани просили, щоби уложити їм телеграму до міністра-предсідника гр. Таффого, підписали її і вислали, а також відішлись єї до редакції „Діла“ (в ч. 99. на стор. 4-ій з д. 5. січня н. ст. 1881). Міністер відослав через намісництво справу до розсліду тернопільському старості п. М а д у р о в и ч о в и, а коли сей покликав до себе підписаних на телеграмі міщан і почав їх допитувати ся, они виперли ся всего і заявили, що они телеграми не вислали, лише Барвіньский !

До якого занепаду дійшло було тернопільське міщанство, вказує також обставина, що надана 3-ого вересня в 1593. році кн. К о н с т а н т и н о м О с т р о ж с к и м фундація на приют при церкві Рождества Христ.

(середній) для підупавших і убогих або окалічених міщан а відновлена грамотою королевича Якова Людовика Собеского (з дня 3. серпня 1735. р.), котра обіймала 235 моргів і 1463□ сяжнів найліпшого подільського поля, майже зовсім була запропастила ся. Користувало ся нею кількох міщан, котрі за вельми низенькою оплатою господарили на тих полях, а сей дрібний дохід складано до церковної скарбони на потреби церкви. (Подібну фундацію, скільки мені відомо, оснував кн. Острожский також для міщан лат. обряду, але она мала вийти в склад ерекційного поля).

Коли комісарем староства став пок. Г л и н е ц к и й (Микитка), прийшов він на слід сеї фундації і з підмогою д-ра В. Л у ч а к і в с к о г о і тодішнього радника окр. суду (опісля радн. Двора при Найв. Триб.) С т р у м и н ь с к о г о розслідував цілу справу. Поки введено фундацію в житє, для котрої они уложили статут, затверджений ц. к. намісництвом д. 21. лютого 1884. р., складано доходи з найму поля до щадниці і тим способом зібрано гарний капітал кільканайцять тисяч зр., з котрого куплено в ул. кн. Острожского (давнійше микулинецькій, недалеко т. зв. монастирської церкви) простору площу і вибудовано гарний поверховий приют з городом для убогих міщан, удержуваний тепер з доходів з поля. Після затвердження статута пере-

дало староство управу фондації в руки комітету зложеного з 10 членів-Русинів, вибраних досмертно Русинами гр.-кат. обряду, поселеними в Тернополі, котрі там мають право активного і пасивного вибору до громадської ради.

Введенє в жите фондації кн. Константи-на Острожского, єї уконституованє і вибір управи викликало між руским міщаньством почутє народної сьвідомости, оживило в нїм давно завмерлу історичну традицію і викликало серед него певну гордість автономічною міщанською інституцією.

О много лекше і бистрійше поступало народне осьвідомленє посеред селяньства. Поодинокі громади ішли з собою на впередим в змаганнях до закладин читалень яко просьвітних і народних огнищ по селах, а не оден господар вважав се не тільки народним обовязком, але й почесстю для себе, відступленє своєї сьвітлиці на читальню. Протягом двох-трех лїт вкрило ся ціле північне Поділе справдешньою сїтю читалень, попри котрі почали ся також орґанізувати хоральні дружини. На засновини нових читалень, або на загальні збори перед тим уже заснованих запрошувано членів тернопільської філії з викладами і промовами і се завдавало в просьвітній роботі чимало труду. Головна участь сеї роботи припадала таки мені і я між иншими виголосив

отсї виклади: в С т а р о м і щ и н і (скалат пов.) о внутрішнім стані Галицької Руси за панованя Польщі; в К у р і в ц я х (терноп. пов.) о подвигненню народу власною помочію в товариствах і про жите та значінє Т. Шевченка; в Б і р к а х в е л. (терноп. пов.) про значінє читалень; в Ц е б р о в і (терн. пов.) погляд на історичний розвиток руського народу і значінє читалень для єго подвигнення; в Г л у б і ч к у в е л. (терн. пов.) о значівю читалень; в Ч и с т и л о в і (терн. п.) про долю руских селян від прилуки Галичини до Австрії аж до знесеня паньщини; в К у т к і в ц я х (терн. пов.) про напади Татар і Турків на Русь на основі народ. дум; в Б і л і й (терн. пов.) про козаків і їх борбу за волю на основі народних дум і переказів; в М и к у л и н ц я х (терн. п.) історичний погляд на руське міщанство і про способи єго подвигнення; в Д о л ж а н ц і: як може руский на- рід двинути ся власною помочію з підмогою товариств і промислово-господарских спілок. За сї труди головний виділ товариства „Просьвіта“ ухвалою з 14. липця 1884. р. висловив менї подяку на письмі.

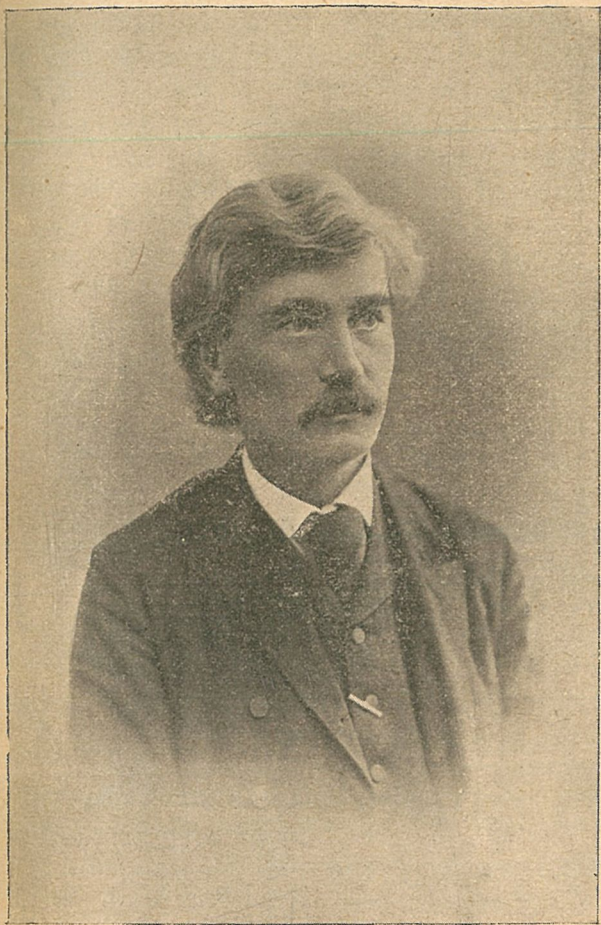
Однак я впевнив ся, що треба не тільки живим словом, популярними викладами розповсюджувати всенародну просьвіту, але також подавати широким верствам народним потрібне знанє в популярних книжочках і то-

му попри всяку иншу працю старався після спромоги приспорити „Просьвіті“ відповідних популярних книжочок або оригінальних або присвоєних з чужих літератур. Мені вельми припали до вподоби писання Самуїла Смайльса, відомі мені з польських перекладів як пр. „Pomoc własna“ або з німецьких „Der Wohlstand“, „Die Sparsamkeit“ і т. п. Тому почав я приспособлювати їх для потреб руского народу і видав „Поміч власна або роби, не боже, то й Бог pomoже“, (1882) доповняючи переклад прикладами з життя Русинів (Т. Шевченка, еп. Свігурского, Ст. Качали, Т. Білоуса, Вас. Ковальського, Сем. Ковцуняка і гончара Бахминьського з Косова). Однак розпочатої в тім напрямі роботи не встиг я довершити, бо треба було братись за инші справи. На мій погляд і тепер повинен би хтось довершити сего діла, бо руский наріз читав би твори Смайльса з більшим для себе хісном і залюбованєм, як деякі инші книжочки видавані тепер „Просьвітою“. Твори Смайльса мають тривку народно-педагогічну вартість і повинні бути присвоєні також нашій убогій в такі видання літературі.

З таких народно-педагогічних книжочок видав я ще „В. Франклін, яко примірчесного, трудящого і ошадного чоловіка“ (1883), 2 вид. 1891), „Убогетя богате село“ після Рапета (1883), „Спомини про Спомини Ч. II.

життє і діяльність Володимира Барвіньського (1884), „Цїсар і король Франц Йосиф I, картини з єго життя і володїня“ (1888), а в календарях „Просьвіти“ помістив я „Лїтопись суспільної роботи і сили Русинів австрійських“ (1885 також окремою перепечаткою), Микола Костомарів (житєпись 1889), Києво-печерська Лавра (1890), а спільно з о. Чапельським окремою книжочкою „З Маркіянової спадщини“ (1894).

Найважнїйшою однак галузю знання для народу вважав я історію і тому на се поле звернув головну бачність, хоч на провінції писати історію задля недостатчі потрібних наукових засобів не було легкою справою. Товариство „Просьвіта“ видало „Історію Руси“ (княжої доби) перепечатану з київських видань Івана Нечужа-Левицького, а що дальші випуски початої І. Левицьким історії не являли ся, забрав ся я до писання дальших частий, котрі видала „Просьвіта“ своїм накладом а іменно: Історія Руси Ч. III. (Русь під панованєм Литви і Польщі аж до злуки сих держав під панованєм Ягайлонів) 1880 р., відтак Історія Руси Часть IV. (Русь під панованєм Ягайлового роду аж до підготовлення Люблинської унії (1882) і Історія Руси Ч. V. (Внутрішній стан

ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ.

Руси під панованєм Ягайлового роду аж до цілковитого зілляня Литви з Польщею в Люблинській унії 1569. (1884).

На сю мою працю звернув бачність проф. київського університету В о л о д и м и р А н т о н о в и ч і подав оцінку III. і IV. часті в „Кіевской Старинѣ“ за м а р е ц ь 1883 (стор. 649—651) а оцінку V-ої часті там же за с е р п е н ь 1884 (стор. 708--710). Згадавши про дві перші часті (І. Н. Левицького) пише проф. Антонович дальше (подаю се перекладом з московщини): „Особливо по нашій думці, талановито уложені дві останні книжки (ч. III. і IV.), редакцію котрих „Просьвіта“ поручила Ол. Барвіньському. Спорудник ужив чимало труду до того, щоби приготувати ся до виконання своєї задачі: він пильно виучив численні твори галицьких руских, польських і чужосторонніх письменників що до вибраної ним доби історії Руси, бачно слідив за ходом рускої історичної науки, користувався єї новітніми розвідками і витворив собі ясне і виразне понятє про долю свого народу в даній добі часу, виложив її вельми доступно, але разом з тим задержав в оповіданню зовсім поважний і предметовий настрій; п. Барвіньський не уживає ані поук ані тенденційних виходок; він оповідає просто і спокійно, але оповідані події взивають до народного самопізнання більш грімко чим усякі

фрази Видно, що автор проникнутий сам глибоким народолюбивим чувством, свідомостю правоти свого народного діла і тому не вважає потрібним прибгати до іскусних способів для тенденційного освітлення подій.“

„В помові, котрою закінчена IV-та часть „Історії Руси“ п. Барвіньський характеризує свою книжку отсими словами; „Віддаючи ту працю нашим родимцям, примічаю, що нераз довелось описувати неодну сумну подію нашої минувшини, розкривати неодну ярку картину нашої щербатої долі; однак, у всім руководивсь я лиш любовю правди і безпристрастностию, та писав у науку і хосен народа... О скільки я відповів сим вимогам, се лишаю благосклонному осудови наших учених істориків.“

„Ми не можемо, кінчить В. Антонович, не заявити повної згоди на такий погляд, з якого виходить п. Барвіньський, і не признати, що по нашій думці він перевів его зовсім уміло і сумлінно“.

В книжці за серпень 1884 р. „Кіевской Старины“ оцінив В. Антонович V. часть моєї „Історії Руси“ виданої „Просьвітою“, в котрій я подав образ внутрішних відносин Руси від династичної злуки Литви з Польщею (з кінцем XIV. ст.) аж до цілковитого зілляня обох держав в одно політичне тіло на люблинськiм соймі 1569 р.

„Неперечно, пише В. Антонович, такий образ вельми трудно подати для публики мало привичної до поважного читання.“ А вказавши на се, що треба в такому образі узгляднити, як его уложити, які труднощі побороти, пише дальше так про мою кижку:

„Мимо сих трудностей п. Барвіньський виконав дуже гарно свою задачу, завдяки своїй методі: він строго логічно обдумав предмет, розвинув кожду его частину ясно, логічно і просто, а особливо умів усунути все другостепенне, неважне і скупити увагу читача виключно на суцїних чертах зображуваної ним картини. Він не затемнив ані разу головних черт історичної картини і представив їх на стілько випукло і наглядно, на скілько ясно і виразно зрозумів їх сам, вибравши материял з вельми численної і ріжнородної історичної літератури“. В дальшій виводі проф. Антонович обговорює цілий уклад моєї книжки і признає, що она написана „зовсім безпристрастно і об'єктивно“, і зазначає, що „такі книжки популярні подають не тільки певне знанє суспільности, але мають для неї „поважне морально-виховуюче культурне значінє“.

Отся прихильна оцінка проф. В. Антоновича спонукала мене до дальшої праці над популярним виясненєм нашої бувальщини для широких народних верств, а що тоді як раз

наближали ся 300-літні роковини засновин львівського Ставропигійського Братства, отже я написав історичну розвідку п. з. „Ставропигійське Брацтво Успенське у Львовѣ, єго заснованє, дѣяльнѣсть и значенє церковно-народне“ і присвятив сю розвідку „Першому и верховному Ставропигійському Брацтву на Руси при церквѣ Успенія Пр. Богородицѣ у Львовѣ въ память тристалѣтнихъ роковинъ єго заснованя. Сю розвідку видало товариство „Просвѣта“ в 1886. р.

Розвідку про „Ставропигійське Братство“ переслав я сеніорови сего Інститута д-рови І. Шараневичови з просьбою, щоби Ставр. Братство приняло мене між своїх членів. Проф. Шараневич відписав мені на се: „Монографійка о Львовской Ставропигии есть хороша. — Ваше желаніе — що до принятія въ члены Ставропигии съ всемъ заслуженное — я зъ моеї стороны уцтиво и всѣми силами всpirати буду; поданье Ваше до Института зааротоколоване внесеть ся на одну зъ слѣдующихъ выдѣловыхъ сесій. Трудность формальна що до осуществленія Вашего желанія може лежати лише въ томъ, що Всесвѣтлѣйшій Господинъ Професоръ не обитають въ Львовѣ — и по провизоричному правительственному статуту

з 21 Августа 1830 — который до сего часу, хотя в декотрыхъ пунктахъ мериторично зміниль ся, но формально еще въ силѣ есть — може быти членомъ Ставропигии только: ein Mitglied dieser (Lemberger) Pfarr-Gemeinde. До сего часу отъ г. 1788-овъ, коли рескриптомъ цѣсаря Іосифа II. Ставр. львовское братство поднесене зôстало до значенія народно-церковного института, выбираю членовъ только зъ Львова, которы розумѣся, що оставали членами, хотя бы по принятію зъ Львова гдеинде переселили ся. О сколько мнѣ вѣдомо — лише Вбл. Владиславъ Федоровичъ, обыватель зъ Окна, вписаный въ члены дѣйствительни, не обитающій и не обитавшій въ Львовѣ. И що до Васъ, Всесв. Госп. Професоръ, буду старатись, о сколько моихъ силъ стане — тую формальну перепону усунути! Принятіє рѣшає остаточно генеральное собраніє.¹⁾

Однак, хоч я в 1888 р. пересилив ся до Львова і знов проф. Шараневичови згадав про мое бажанє, не міг він мимо всіх своїх сил перевести мого принятя в члени Ставр. Братства, бо там рішали впливи Маркова et cons.

По тім впевнив ся я, що наша просвітно-народна робота повинна бути наперед добре обдуманна і що поруч з нею повинна також переводити ся організа-

¹⁾ Руслан, 1906, ч. 178. 4.

ція наших народних і суспільних сил бо инакше все будемо спотикатись і не осягнемо бажаної мети. Тимто в II. і III-ім річнику „Діла“ в цілій серії фейлетонів подавав огляд словесної і суспільної роботи Русинів. На загальних зборах товариства „Просьвіти“ висловлено бажанє, щоби і в календарі „Просьвіти“ подавано такий огляд суспільної роботи Русинів. Завізваний до того Головним Виділом товариства „Просьвіта“ спорудив я „Лїтопись суспільної роботи и силы Русинѡвъ австрійскихъ“ на основі доступних мені жерел і зібраних мною крім того від деяких наших народолюбців інформацій про нашу народну роботу, про наші народні інституції, їх засновини і розвиток і подав Головному Виділови в червні 1885 р. Товариство „Просьвіта“ напечатало сю „Лїтопись“ в календарі на р. 1886 а видало також окремою перепечаткою в 1885 р. Наше народне житє в тім часі тільки що почалось живійше розвивати, народні товариства рускі тільки що почали засновувати ся і розростати, отже й огляд сеї суспільної роботи і сили Русинів австрійских обняв усього тільки три печатні листи. В переднім слові до сеї Л і т о п и с и зазначив я ось що: „Всяка розумна робота повинна відбуватись після певного пляну, після добре обдуманой системи, бо лише тоді можна з тої праці гадїяти ся успіха-

Забираючись до роботи, треба також обчислити свої сили і після них добирати способів до переведення задуманої роботи. Тай серед самої роботи треба від часу до часу оглянутись позад себе, обчислити, що вже зроблено, а що оставсь ще зробити. Така повинна бути і наша народна робота. Безуспішність не на однім полі нашої народної роботи треба приписати лиш недостачі доброго плану, обдуманого відповідно системи, лихій організації наших народних сил. Огляд нашої суспільної роботи покаже нам, що доси зроблено, що було добре а що зле, чого ще нам недостає. Огляд досягнутих успіхів на народнім полі виявить нам нашу силу і скріпить духа до дальшої роботи."

Інші роботи мої не дозволили мені дальше вести і доповняти таку Л і т о п и с ь, і сповнити обіцянку заповіджену в сїм переднім слові. Житє наше народне розвивало ся що раз ширше і бистрійше, повставали нові товариства й інститути, появляли ся всякі видавництва так, що для людей віддалених від осередка нашого життя трудно було обняти оглядом сю роботу і діяльність.

Вправді всякі наші товариства й інститути видають від часу до часу звіти, однак при всім тім нема огляду цілості нашої народної роботи і нашого розвитку. А вжеж про народну роботу наших земляків на Україні

маємо хіба доривочні вісти по часописах. Тимто тепер, коли народна робота що раз розростає ся і розвиває ся, придав би ся ще більше в ряди-годи видаваний такий огляд, щоб можна знати, що зроблено, що вже є, а що ще треба би зробити.

При нагоді викладів по читальнях старав ся я також пізнати відносини в тих громадах і часто они звертали ся відтак до мене за порадою в різних справах. Витворювали ся отже взаємини між селянами а рускою інтелігенцією, до котрої они набирали довіря. Так н. пр. підчас побиту на зборах читальні в Колодіївці (в Скалатщині подано мені зошити рисункові ученика тамошньої народної школи Івана Придаткевича і його дереворити роблені звичайним ножиком, з просьбою, чи би не можна єму помогти до образованя в тім напрямі. Я впевнив ся з его рисунків і різьбарських починів, що у него є талант і тому відніс ся до Львова до школи артистичного промислу (була тоді на радниці і з неї витворилась нинішня промислова школа у Львові), щоби хлопця там прийняли на науку. А щоби дати єму потрібні грошові засоби на перший почин, зробили ми складку на „Руск. Бесіді“ (о. Ст. Качала причинив ся значнійшим датком) і Придаткевич почав науку у проф. Жака. Опісля визначившись між учениками, дістав підмогу з кр. виділу, скін-

чив науку сницерства в Technologisches Gewerbemuseum у Відні і нині є управителем школи для виробу дитячих забавок в Яворові. Таким способом можна би у нас видобути неоден талант з народних верств, котрий нераз запропащує ся безслідно.

Виклади з нашої бувальщини по читальнях і такі інші могли розбудити народну свідомість широких верств селянських, однак їм треба було йти з підмогою також для господарского подвигнення з материяльного занепаду. Тимто треба було пустити ся також на поле більше практичне, до котрого анї у мене апї у моїх товаришів, що їздили на виклади до читалень, не було потрібного підготовлення. Дялятого поври інші мої роботи почав я також розглядати ся в науці народної економії, до чого брат мій Володимир достарчав потрібних книжок, розглядав ся в тім, як в Німеччині устроюють господарскі, задаткові, щадничі, промислові і т. п. спілки (системи Шульце-Делїча, Райфайзена і т. п.), щоби освідомляти і нашу суспільність про сі справи. На основі тих дослідів виголосив я основний відчит для членів тернопільської філії „Просьвіти“ 25 марця 1885. р. п. з. „Про упадок нашого хліборобства і спосіб єго подвигнення“ (ч. ч. 39—42) „Дїла“, в котрім обговорив я не тільки сучасний занепад хліборобства, але й вка-

зав способи до подвигнення з підмогою кредитових спілок і заведення раціонального господарства.

Про сей відчит писав мені о. Данило Т а н я ч к е в и ч: „Твій артикул економічний заінтригував мене просто своїм появленем. Історики економізують. Де воно йде? Но, слава Богу! Прочитавши єго, скажу Тобі, мій Друже дорогий: Відгадавесь щасливо не одно, тим инстинктом народним, котрий нас веде скрізь, а то мені справляло утіху — те не одно, що тільки виравному оку, студіюючому без настанку видно.

„В цілости видно поскорість, полегкість, недостаток глибокого зґрунтованя, видно сьвіжого теоретика. Цілий плян хиблений, небоженьку, бось невідповідний взір мав перед очима: Товариство урядників тут зовсім неприкладне. Певно, що засада солідарности, засада лученя сил — се одна і вічна, — про се нічого й толкувати.

„Усі ті хиби побачиш наглядно, коли розбиратиму Твою роботу. А справа ся потребує дуже основного а серйозного трактованя. Ти пішовесь на відважного. Вивівесь квестию велику — рано чи не рано — і поставив до рішення. І за се скажу Тобі масної, се Твоя буде заслуга. Коли се питанє рішиться і як рішиться, се инша річ — досить питанє поставлене. За се ще раз спасибі. А

мої повисші уваги нехай Тебе не зражають. Будь сего певний, що я в Тобі узнаю тим самим певну вартість, коли їх Тобі кажу. До чоловіка без неї я не говорив би анї два слова, бо він не в силі зорієнтувати ся в недостатках яких небудь, а тут тим менше доганих в справі такій, як ся, котра єсть безперечно часть einer Weltfrage. Твою роботу сю уважаю я габілітацією на сім полі, потрібну Тобі при кандидатурі о мандат, бо зачуваю, що ставлять Твою кандидатуру. Сему я не тільки що неперечний, хоч Ти ні політик, ні парламентарист, але Тебе би потреба там, щоби ся міг в сферах компетентних трохи очі розтворити про нас, щоби раз зрозуміли, який інтерес вяже Австрію для Русинів. Рад бим, щоби бодай оден з наших народовців щирих, котрий небудь ввійшов до того райхсрату. Поглядаючи з тої сторони на Твою роботу, хочу підтримати Твою габілітацію, звернути увагу на Твою роботу і тому пишу рівночасно до „Діла“.

Я й не перестав і дальше попри свою роботу шкільну й наукову займати ся також економічними справами і звертати бачність товариства „Просьвіта“ на потребу економічної роботи і організації народних сил на сій основі.

В 1891. році познакомив ся я із словінським послом В о з н я к о м, організатором

задаткових товариств і дізнав ся від него, що Словінці протягом кільканайцяти літ у своїх касах задаткових нагромадили кілька мільйонів ринських і тим способом визволили ся із залежності від німецького капіталу. Від посла Возняка зібрав я відтак потрібні для організації економічної звіти і статuti і передав Головному відділові товариства „Просьвіта“, щоби й у нас тим шляхом поведено народну роботу.

23. Вибори до держ. ради і моя кандидатура з Тернопільщини. Вандрівка рускої академ. молодежи на Поділю і моя та Тернопільців в ній участь.

„Руска Бесіда“ в Тернополі і устроювані в ній сходи́ни, відчити музично-деклямаційні вечери́ці, відтак закла́дини читале́нь по селах на Поділю і устроювані в них популярні ви́клади, а попри те співи селянських хорів та деклямації причинили ся чимало до розбу́дження народної свідомості серед тернопільского міщанства а також серед селянства на Поділю. А що я найживі́йшу і найдіяльні́йшу брав участь в тій просві́тній роботі і звичайно бу́вав по читальнях цілого північного Поді́ля, отже селяни мали нагоду лично мене пізнати і відноси́ли ся з дові́рем. До мене не-настанно навіду́вали ся селяни з рі́жних громад за порадо́ю в усяких справах, чи то шкільних чи громадских. Коли отже з ве-сною 1885 р. розпо́сано ви́бори до державної ради́, голо́вний руский ко́мітет ви́борчий по-ставив мене кандидатом на посла до держ. ради́ з ви́борчого округа Терно́піль-Зба́раж-Ска́лат (проти кандидатури

дідича з Рожиск, в Скалатщині, бувшого мі-
ністра для Галичини, К а з и м и р а Г р о-
х о л ь с к о г о, презеса польского кола) і о-
повістив се з иншими кандидатурами ру-
скими також в „Ділі“ в ч. 52 з 23 го
н. ст. мая.

Однак послом до держ. ради забажав
стати о. Николай Січинський, приход-
ник з Черниховець (в Збаражчині), а хоч
виборчий руский комітет оповістив уже мою
кандидатуру, він почав живу роботу за со-
бою а коли в Тернополі зібрало ся передви-
борче віче дня 27. мая, щоби вислухати моєї
політичної ісповіди, виступив о. Січинський
яко кандидат без огляду на рішенє головного
виборчого руского комітету у Львові.

Знаючи палку вдачу о. Січинського, не
хотів я доводити до соблазну перед виборця-
ми і розладу поміж ними і тому на сїм вічу
заявив, що зрікаю ся кандидатури, порученої
Головним руским комітетом виборчим і про-
сив виборців, щоби голоси свої віддали на о.
Николая Січинського. Відтак вислав я до
„Діла“ отсю телеграму: „Бажаючи, щоби на-
ші виборці з округа Тернопіль-Зба-
раж-Скалат одностайно приступили до
урни виборчої і сил своїх не розділювали, за-
являю прилюдно, що я від кандидатури по-
сольської до державної ради відступаю, а дя-
куючи всім, що мою кандидатуру попирали,

прошу, щоби они віддали свої голоси на Вп. о. Николая Січинського, пароха Черниховець“.

Вислід виборів був такий, що о. Січинський дістав в Тернопільщині 85, в Збаражчині 94, а в Скалатщині 17, разом 196 голосів, а Грохольський в Тернопільщині 107, в Збаражчині 54 а в Скалатщині 102, разом 263 голоси і став послом до держ. ради.

Освідомлене Поділля підготувало основи до дальшої в тім напрямі роботи і звернуло на себе бачність нашої академічної молодіж, котра рада була пізнати наш край і нарід, а попри се також несла народні ідеали поміж широкі верстви суспільности. „Академічне братство“, котре вже в попередних двох роках устроювало вандрівки по краю для пізнання єго і єго потреб та розповсюдження народної ідеї, покликало окремий комітет, котрий мав підготувати вандрівку на Поділля, а в склад сего комітету входили: Омелян Костантинович (голова), Олександр Кулачковський (касир), Шухевич Микола, Калитовський Єроним, Франко Іван, Олесницький Євген, Нижанковський Остап і Кахникевич Кирило. Вандрівка мала розпочати ся 2 го лат. серпня 1885. р. з Тернополя і піти через Микулинці, Теребовлю, Говилів, Копичинці до Чорткова, а звідси мали ван-

дрівники поїхати залізницею до Монастириск, відтак Дністром до Заліщик, звідтам на Буковину через Кіцмань до Черновець і там вандрівка мала 16. серпня закінчити ся.

Комітет вандрівки звернув ся до мене в сій справі яко до голови „Рускої Бесіди“ і філії товариства „Просьвіта“ і я почав робити з виділовими заходи, щоби все приготувати для молодих гостей, що мали завітати на Поділе. В Тернополі мали відбутися в замковій салі з нагоди вандрівки дня 2. серпня музикально-декл. вечерниці „Рускої Бесіди“ і філії товариства „Просьвіта“ при участі акад. молодези і Денисівського хору, присвячені пам'яті нашого історика Миколи Костомарова, що помер 19. н. ст. цвітня 1885. р.

Вість про вандрівку акад. молодези злучену з муз. декл. вечерницями і відчитами зворушила ціле Поділе і можна було наперед сподіватися мимо жнивної пори вельми живої участі нашої суспільности.

Вже на передодні тернопільських вечерниць наспіло зі Львова чимало вандрівників і то не тільки зпоміж рускої акад. молодези, але приїхав з України молодий студент Арабажин з двома студентками пп. Доброграївною (небавом після побиту в Галичині она занедужала і померла) і Катериною Мельниківною (з котрою опісля

одружив ся проф. Вол. Антонович), відомою з учених археологічних дослідів, професор з Болгарії (котрого назвиска вже не тямлю) і інші. На залізничім дворці повитав я іменем руских товариств і місцевого комітету приїзжих гостей. Вечером зібрали ся приїзжі і місцеві Русини в „Рускій Бесіді“, котра зробила на них вельми миле вражінє. Се висловив опісля оден з учасників вандрівки в основнім описі в „Ділі“. „Всюди гарно, писав між иншим сей учасник, прибрано, мов у віночку; читальня богата, комнати пристроєні, вигідні, а самі члени зї привітні, поміж собою сердешні, щирі. Посеред тернопільської громади рускої кожде серце почуває відрадне одушевленє. Головним двигачем тої рускої дружности і одностуности являє ся тут проф. Ол. Барвіньский. Він єсть тут душею-серцем цілої громади, правдивим, добрим господарем; на кождім кроці, при кождім добрім ділі зустрінеш того мужа. Єго вельми симпатична поверховність, єго повага, такт і осьвіченість потягають всіх і єднають єму любов і почесть. Через весь час нашої гостини в Тернополі бачили ми п. Олександра всюди і господарем і управителем. Лад і карність в усіх справах, які ми бачили в тернопільській рускій громаді, можуть послужити взірцем не то для руских громад кождого міста, але навіть і для львівських Русинів.¹⁾

¹⁾ „Діло“ 1885, ч. 83 і 84.

Але зараз у самім почині зустрінула вандрівка великі перепони, бо коли діяльність „Просвіти“ видавалась тодішнім правит. органам небезпечною, то така вандрівка представилась їм прямо грізною. Саме перед полуднем того дня, коли мали відбутися заповіджені вже муз.-декл. вечерниці в Тернополі, завізвав мене комісар староства Август Щуровський до свого бюро і подав мені до відома, що вечерниці, на котрі староство перед тим було вже дозволило з вичеркненем деклямації, котру мав виголосити Корвило Устиянович, заборонені. На мій запит про причину такої заборони дістав я таку відповідь: „Тернопільське староство від себе дозволило на вечерниці в Тернополі і в Микулинцях (значить у своїм повіті), але президія ц. к. намісництва бачить в тих вечерницях рівно, як і в слідуючих (в Теребовлї, Хоросткові, Гусятині і т. д.) „szereg przedstawień“, котрі дає якась група людей. На такий ряд представлень потрібний дозвіл намісництва, а ся „група“ чи „трупа“ такого дозволу не має, так, що президія намісництва бачить ся спонуканою заборонити всі вечерниці, в котрих бере участь вандрівна молодіж.“

Вість про заборону вечерниць розійшлася лискавкою по місті серед громадно приїзжих гостей і вразила всіх вельми немило таким дивним пояснюванем і примінюванем

закона, та викликала всілякі здогади. Комітет вандрівки оповістив був у „Ділі“ в ч. 78. з 28. н. ст. липця цілу програму вечерниць, котрі мали відбутися в різних перестанках вандрівки, а всі ті вечерниці, названі в оповіщеній програмі, виходили не з почиву вандрівної молодіжи а з почину місцевих комітетів і товариств, котрі про все те повідомляли дотичні староства. Що ці вечерниці слідували день по дню, се була річ після духа закону зовсім случайна, а участь в тих вечерницях вандрівної молодіжи не давала ніякої основи вважати їх „рядом представлень“, на котрі треба би було окремого дозволу. На основі такого розуміння закону вислала „Руска Бесіда“ тернопільська зараз телеграму до намісництва, а вандрівна молодіж рівночасно широку телеграму до міністра-предсідника гр. Таффе, в котрій після пояснення справи висловлено засторогу проти такої загальної заборони і підтягання академічної молодіжи вандрівної під понятє вандрівної театральної трупи і просила о знесенє заборони. І справді перед вечером наспів телеграфічний дозвіл на вечерниці в Тернополі, а наслідком того зворушені уми втихомирились і всі зраділи, що усунено всякі перепони гарно задуманому і приготовленому ділу. Замкова саля наповнилась інтелігенцією, міщанами і селянами.

Яке вражінє віднесли зібрані на вечерницях а також учасники академічної вандрівки, вказує звіт поданий опісля одним з вандрівників в „Ділі“ (чч. 83--102, 1885). На доказ сего вражіння подаю кілька виїмок.

„Розпочав ся вечер, пише сей учасник вандрівки. На естраду виступив п. Ол. Барвіньський, прийнятий гучними оплесками. Повитавши гостей, розказав популярним способом, чудовим прегарним язиком про **ж и т є Н и к о л и К о с т о м а р о в а**,¹⁾ виложив і підніс его заслуги в науці і літературі. Півгодинного его відчиту вислухали всі з повною увагою. Хто слідив при тім поведене гостей-селян, той пересвідчив ся, чого стоять сі численні читальні по цілій Тернопільщині. Тут же з відрадою ми бачили, як поважно слухали селяни викладу проф. Барвіньського, як радісно примали благодатну духову поживу.

„По викладі представила ся зрітелям чудова картина. На подиум виступив хор жіночий під проводом п-ні Барвіньської і відспівав „Молитву руских дітей“ Верниволі (Кониського) з музикою Лисенка: „Боже великий єдиний, Русь-Україну храни!“ Молитва ся відспівана з повною ерудицією зрушила всіх дуже глибоко. Тернопіль погостив нас тим, чого у

¹⁾ Виклад сей непечатаний в Календарі товариства „Просвіта“ на р. 1886 „Микола Костомарів“ стор. 51—58.

нас доси не бувало: рускі дівчата під проводом п-ні Барвіньської виступили і помолилися прилюдно за долю і волю народу. Як їх провідниця, так і весь хор (12 осіб) всі були в прекрасних народних строях; дивишся і очий не можеш відорвати. В хорі виступив красний цвіт Поділя: три панни Крушельницькі ²⁾, дві Навроцькі ³⁾, дві Чубатівни ⁴⁾, панни Дроздовська, Студинська ⁵⁾, Зарицька і Чемеринська. Все, що було в салі, з невисказаною розкошею поглядало на сю красу Поділя, а коли роздались по салі ніжні, любі звуки „Молитви“, — праведна дрож проймала кожне серце: стільки сьвятого чуття влили дівочі серця в слова і звуки своєї „Молитви“. Безперечно і сим разом п-ні Барвіньська положила велику заслугу. Нема такого вечерка, в котрім би достойна наша подвижниця не взяла живої участі. Хвала за се їй, провідниці! Хвала і руским співачкам-щебетушкам славного Поділя! Молітеся! Ваша пісня стане псалмом, покликом для руского народу за долю-волю народну!..“

А доповненєм сего вражіння викликаного „Молитвою“ було виступлене денисівського

²⁾ Йосифа (нині п-ні Бандрівська). Олена (нині п-ні Охримовичева Володимирова і славнозвісна п. Сальомея; ³⁾ одна з них п-ні Зарихтова; ⁴⁾ одна з них п-ні Стахевичева; ⁵⁾ нині п-ні Слюзарова.

хору. „Як хор дівчат, пише сей звітник, був милою несподіванкою для зібраної публіки, так хор денисівський своїм співом напував душу відрадою і надією, що незабаром по приміру денисівських соловіїв заспівають славу руску пісню всюди в нашій країні. Нам лише треба більше таких труженників, яким являється о. Витошинський.“ І справді за прикладом Денисова пішло багато наших сіл, місточок і міст та позасновували у себе співацькі дружини по Поділю і по цілім краю, а севельми причинило ся до розбудження і поширення народної свідомости в широких верствах рускої суспільности. „Руска Бесіда“ в Тернополі оцінила належно сі труди о. Витошинського і іменувала єго тоді своїм почесним членом.

Костомарівські вечерниці устроєні „Рускою Бесідою“ і філією товариства „Просвіта“ при участі академічної молодіжи і денисівського хору зробили глибоке вражінє на всіх учасників, а коли розходили ся з одушевленням, довго ще гомоніли в душі усіх звуки твору Н. Вахнянина „Наша жизнь“ і єї останні слова: „Ми не дамося — нас більше тут!“ Вельми оживлена забава в комнатах „Рускої Бесіди“, на котрій подільські красавиці явили ся всі майже в гарних народних строях немов розкішні цвіти прикрасили

сало „Рус. Бесіди“, закінчила сей пам'ятний в житю Тернопільщини день.

На другий день після Костомарівських вечерниць вибрали ся вандрівники в дорогу по Поділю, а я прилучив ся до їх громади, щоби провести їх поза границю Тернопільщини аж на межі південного Поділя. Одні їхали на возах, інші громадками ішли пішки, минаючи зелені луги, широкополі ниви подільські серед веселої розмови і співу. По дорозі до Микулинець зготовлено вандрівникам вельми гостинний і щирий приєм в Прошові, в домі тодішнього приходника о. Варапучинського (мого вуя), а після обіду рушила вандрівка до недалекого місточка Микулинець над Серетом (давний Микулин). В Микулинцях була вже тоді читальня міщанська, а до освідомлення тамошних зубожілих руских міщан причинив ся чимало тодішній управитель школи, Антін Рибачок, вельми поважаний в учительських кругах педагог (вже давно покійний, отець професора академ. гімназії) і вся єго народололюбива семья. Заходами тамошньої читальні бажало микулинецке міщаньство руске повитати вандрівників староруским звичаєм, хлібом і сілю, однак підзори тернопільського староства що до якихсь непевних змагань академічної вандрівки не уступили мимо знесеня заборони вечерниць в Тернополі з порученя висших власт. й При

вході до міста вандрівники зустрінули ся з оружною жандармерією, котра не дозволила міщанам повитати вандрівки староруским звичаєм, а лише з придорожних воріт споглядали привітливо засумовані міщани на вандрівників, котрі наслідком такого розпорядку староства не задержували ся в Микулинцях, а поспішили до недалекої Конопківки. Колись була ся вімецька оселя далеко відомою купелевою місцевиною (власність барона Конопки, опісля в спадщині перейшла разом з Микулинцями на гр. Рея), і мала вигідний і просторий заклад з великим і гарним садом. Перегодом занедбано і заклад і сад, всеж таки вандрівники нашли там гостинний приют, зготовлений народолубивою семєю Рибачків. А що назначені там музика-деклям. вечери з відчитом І. Франка заборонено наслідком згаданого вже розпорядку намісництва, отже в Конопківці відбула ся в просторий купельній салі забава, котра згромадила багато руских родин з околиці. Але хоч як весело йшла забава а також в щирих розмовах обміна гадок між зібраними Русинами з Поділя і приїзжими зі Львова а навіть з далекої України гістьми, всеж таки й інтелігенція, а ще більше міщани і селяни жалували ся, що заборонено музика. декл. вечер, котрого так нетерпеливо і так громадно мимо живних робіт вижидали. „Може й помремо а

такого не почуємо“, говорили засумовані міщани й селяни. А ще більше пригноблене викликувала численно вислана до Конопківки оружна жандармерія, котра облягла салю, де відбувала ся забава, і пильнувала, щоби там не співали й не деклямували. Але мимо сего пригноблення, хоч не рознесли ся там ані звуки нашої пісні, ані слівце патриотичної деклямації або промови, то зібрані серцем до серця промовляли і відчували вже свідомо ту народну єдність, яка лучить Русинів галицьких з Україною. А вислів сему почуванню дав селянин-поет, Павло Думка з Купчинець, коло Денисова, (теперішній посол кр. сойму), у вірші поданім вандрівникам п. з. „Привіт руским соколам“. Тодішня вандрівка під доглядом жандармів може послужити доказом, як навіть зовсім невинний спосіб ширення народної свідомости і просвіти зустрічав ся з незвичайними труднощами і перепонами, котрих нинішнє покоління не зможе зрозуміти.

З Микулинець, обсаджених жандармами, виїхав я з вандрівниками в дальшу дорогу до Тереховлі. Дорога йшла цісарским гостинцем скрізь розкішну зелену дуброву, котрою лунала весела пісня вандрівників, що опинили ся тепер без догляду на волі. В Слобідці розкрив ся перед нашими очима живописний яр, котрим розлила ся річка Гнізна цілим

рядком ставків, окружених очеретами і вербо-
лозами, що відсвічували ся проти сонця
ясним блискучим зеркалом. За ставками тур-
котів млинок, понизше розкинуло ся село, а
по другім боці виступала стрімка стіна, вкри-
та зеленим лісом. Вандрівникам представило
ся тут Поділе в цілій своїй красі, а з полуд-
ня наспіли ми до старинної княжої столиці
Василька, Теревовлі. З високої гірської стіни
на південнім заході споглядали сумовито на
місто сірі звалища мурованого замчища зни-
щеного Турками в XVII. ст.

На мості, при вїзді до міста зустрінув
нас місцевий комітет з бурмістром д-ром
Ольпінським і деканом, приходником
руським О. Залуцким на чолі, ¹⁾ котрі
привитали вандрівників щирою промовою, а
др. Ольпінський ²⁾ подавши хліб і сіль виска-
зав руским словом радість, що вандрівники
не обминули Теревовлі. Др. Ольпінський від-
носив ся все вельми щиро і приязно до Ру-
синів і не зважав на поговори пущені про
руську вандрівку та вийшов з численною інте-

¹⁾ О. Іван Залуцкий перед смертю осну-
вав значну фундацію стипендійну, передану
„Просьвіті“.

²⁾ Др. Ольпінський, давно вже покійний,
був шкільним товаришем мого брата Володи-
мира, а відтак довший час товаришував зо
мною в соймі і в держ. радї. — О. Б.

лігенцією місцевою і міщанством на зустріч вандрівки.

Під проводом о. Залуцького вступили всі до церкви, де о. декан відправив „молебень за путешествующих“, оглянули відтак костел оо. Кармелитів з портретами ґондаторів з XVII. і XVIII. ст., а звідтам удались до салі міської радниці. Тут повитав зібраних бурмістр др. Ольпінський промовою, в котрій зазначив свою щирю прихильність для домагання Русинів що до народвої рівноправности в краю. Після щирої гостини у о. декана Залуцького відбули ся в міській салі декл. музик. вечерниці, на котрі прибув також місцевий староста з родиною і впевнив ся, що вечерниці відбули ся з повним ладом і що навіть у викладі Вол. Коцовского про Збараський бій в 1649 р. не добачив нічого небезпечного для прилюдного порядку і спокою.

На другий день оглянули ми віддалені о чверть милі від міста, в Семенові, в густім лісі на високій горі останки Василянського монастиря, основаного королем Собеским, звідки розкриває ся чудовий вигляд на всі сторони. Заходами о. Залуцького збережено ще на стільки монастирську церкву св. Йоана, що там в ряди-годи відправляє ся богослуженє. Годилося, щоб консерватори старинних пам'ятників заопікували ся сею цінною і в чудовім з природи місці положеною памятною і зберегли її перед знищенєм.

З Тереховлі вибрав ся я дальше з вандрівниками до Хоросткова через Говилів, де приїзжих повитав селянський хор піснею „Ще не вмерла Україна“, а відтак у себе гостив місцевий приходник і шамбелян папський, старенький народолюбець о. Григорій Олесницький, товариш з молодих літ першого просвітника Галицької Руси, незабутнього Маркіяна Шашкевича. З вандрівниками прибув до Говилова також Євгеній Олесницький, бувший голова „Акад. Братства“, і підчас обіду, як пише звітник вандрівки, „безперечно вніс найгарніший тоаст, в котрім зазначив, що з гордостю витає між присутними двох членів своєї родини: оден з них — муж невтомимої праці, загально признаних, нечислимих заслуг, непохитної волі, чистого як слеза характеру, муж — котрого сьміло і справедливо можна назвати провідником подільської інтелігенції, се: проф. Олександр Барвінський, голова славнозвісної, вірцево зорганізованої і провадженої, тернопільської „Рускої Бесіди“; другий з них — се правдивий репрезентант подільського мужицтва, правдивий мужицький посол, горячий заступник прав простого нашого народа в соймі: о. Никола Січинський. Патріотична діяльність одного з них доповняє ся діяльністю другого.“

В Хоросткові (на границі Гусятинь-

ского повіту), де відбули ся декл.-музик. вечерниці з вступним викладом Волод. Коцовского про діяльність і заслуги Маркіяна Шашкевича, розпрацавався я з вандрівниками, котрих побит на Поділю незвичайно одушевив і оживив нашу суспільність і лишив у моїй тямці незвичайно милі і тривкі спомини. Звідтам поступив я до сусідного села Постолівки, де старший мій брат, Іван, був приходником, а відтак вернув домів.

Що й академічна молодіж одушевила ся підчас вандрівки на розбудженім до нового життя Поділю і винесла звідтам милі вражіння, стає певним доказом отся обставина, що й слідуячого року подільські академіки разом з микулинецкою читальнею устроїли в Конопківці коло Микулинець музикально-декл. вечерниці і запросили мене яко представника Тернопільської „Рускої Бесіди“ і філії „Просвіти“. На сі вечерниці дня 29. серпня 1886 прибуло знов мимо жнивних робіт окрім рускої інтелігенції околичної також чимало міщан микулинецких і селян з сусідних сіл. На сих вечерицях виголосив я виклад про Юрія Федьковича для пошанованя єго двайцятьпятилітної письменської діяльности. Виклад сей поданий в доволі вузких рамцях для публики зложеної в части з інтелігенції, в части з міщан і селян розширив я в децим і оповістив п. з. „Огляд життя і тво-

р і в Ю р и я Ф е д ь к о в и ч а“ в літературнім збірнику виданім Василем Лукичем в Стрию 1887 р. (стор. 135 – 142).

З дотогочасного досьвіду зібраного на основі діяльності філії „Просьвіти“ і „Рускої Бесіди“ в Тернополі, закладин читалень на Поділю і популярних викладів та вечерниць в них устроюваних я впевнив ся, що й нашій осьвіченій верстві суспільности потреба поглиблення її народної сьвідомости, а се можна би осягнути з підмогою основного пізнання нашої минувшини. Популярні книжочки мої з „Історії Руси“ видані товариством „Просьвіта“ не могли на мій погляд заспокоїти сеї потреби, не могли нашій інтелігенції дати основного історичного знання, а у нас тоді не було повного образу історії України-Руси для осьвіченої верстви нашої суспільности. Були вправді деякі доби нашої історії оброблені проф. Шараневичом, були і цінні монографії історичні Костомарова й інших істориків видані в Росії, але тому то мало приступні нашій суспільности вже задля самого язика. Тимто задумав я розпочати видавництво „Рускої Історичної Бібліотеки“, в котрій передовсім мали би бути поміщені систематично уложені історичні розвідки від почину Руси аж до найновіших часів в перекладах з московського і польського язика, о скільки відносять ся до історії нашого народу. Треба

було однак не тільки уложити відповідно плян видавництва, але й приєднати перекладників, котрі би зробили сю роботу, бо при моїх інших роботах вже саме видаване виготовлених перекладів давало би доволі праці.

Отсе зродило в мені намір, вибрати ся на Україну до Києва і там передовсім з проф. В. Антоновичем обговорити плян видавництва а відтак приєднати українських письменників для перекладу історичних монографій, котрі малиб вийти до „Рускої Історичної Бібліотеки“.

З тим наміром злучила ся ще й друга справа. Я задумував написати історичну розвідку про Тернопіль і розглядав ся за матеріялами до сеї роботи. Я звернув ся передовсім до бурмістра д-ра Кузьминьского, у котрого я наймав хату, чи магістрат не має яких старинних документів до історії міста. Однак не міг я нічого допросити ся, бо, як запевняв мене бурмістр, всі старі папери з того часу, як магістрат перепроваджував ся з давнішого свого уміщення (в камениці Стахевича) до теперішньої своєї камениці в улиці Міцкевича, десь запропастили ся, бо поліціянти міські зложили були все на стриху і не відомо, що з ними стало ся. Мені повело ся лише від цок. д-ра Лучаківского і комісаря староства Глинецкого дізнати ся, де що про фундацію кн. Конст. Острожского для зубо-

жілих руских міщан тернопільських, а коли я почав сю справу ближше розглядати, дізнав ся я від польских міщан, що й для них після переказу старих людей була зроблена така фундація, але запропастила ся і імовірно влучена до латинської ерекції приходської. Польські міщани звертали ся до мене з просьбою, чи не заняв би ся я вишуканєм по архівах фондацийної грамоти. Я припускав, що історичні документи князів Острожских найдуть ся в київскім архіві, уміщенім в тамошнім університеті і се було також понукою моєї подорожи на Україну.

24. Моя подорож на Україну.

„Україно, Україно!
Ненько моя, ненько!
Як згадаю тебе, краю,
Завяне серденько“.

Т. Шевченко.

Дорога до Києва. — „Гори наші, гори! безвічні Карпати! Коли би раз на віку довелося вас побачити, відотхнути вашим живущим воздухом, надивитися на ваші чудові картини!“ Ось таке бажання виривалося з моєї груди в молодечих, школярських роках, таке бажання проявлялося і у тих моїх товаришів, котрим не розходилося тільки о те, щоби добути собі тільки вигідний прожиток.

Минули літа молоді, утихомирилися давні бажання, вдоволити тільки своїй уяві, налюбуватися, напоїтися чудовими картинами величавої природи карпатських гір. Досліди нашої славної бувальщини і старовини зродили замість давнього — нове бажання, побачити своїми очима край, де збереглися численні пам'ятники тисячлітньої минувшини, де розкинулися німі свідки колишньої слави українсь-

ско-руського народу... Забажав я поїхати на Україну, оглянути золотoverхий Київ, сю преславну матір руских городів, поплисти Дніпром-Словутицею, звідати могилу безсмертного пророка України-Руси.

Се горяче бажанє довелось мені наконець сповнити в 1885-ім році. Мені випала конечна потреба до історичної роботи переглянути деякі акти в центральнім архіві київськім, а іменно про фундацію кн. Константина Острожского для зубожілих міщан в Тернополі і деякі інші документи. А при сій нагоді легко можна було вдоволити і попередугаданому бажаню. Інженер залізниці в Тернополі, Тессер, порадив мені внести до управи юго-западних зал. доріг поданє і зазначити в ній наукову ціль подорожи, то в таким случаю можу осягнути знижку ціни їзди. Я вислав таке поданє, подтверджене урядово директором семінарії д-ром Северином Дністрянським і одержав з управи юго-запад. залізних доріг білет I кл. на поспішний поїзд до Києва і з поворотом.

Вечірнім поїздом виправивсь я 21-го н. ст. серпня 1885 р. в дорогу. Зробив ся вже зовсім старий вечер, поки ми успіли доїхати до Волочиск. Тут уже треба було висісти з австрійських возів, а поклик дверника: „Ваш паспортъ!“ при вході в дворець залізної дороги нагадав мені, що тут починаєсь інша

держава, инший сьвіт. А всеж таки сказати треба, що пограничні власти відносились до мене задля австрійського паспорту вельми ввічливо.

Зараз при вході в російські вози замітив я більші вигоди в поспішних поїздах в прикладі до наших. Они о много простірнійші і висші від наших.

Мені випало їхати з якимсь молодим панком. Як зразу з вигляду міг я догадуватись, був се поміщик Поляк, а з єго розмови дізнавсь я, що він з України. Спершу заговорив він до мене по московски, та й я єму так само відповів. Колиж він побачив мій австрійський паспорт, став говорити по польски. Дізнавшись, що я їду до Києва, почав мені розказувати з своєї точки погляду про Київ, єго достопамятности, а як вже попав на тему контрактів, так розвернув цілу картину шляхотської бути. Він очевидячки уважав мене Поляком і передомною чванив ся споминками давними, як то колись шляхта, зіхавшись на контракти до Києва, шуміла й гуляла, як через ніч програвала в карти своє майно, як червінцями сипала голярам за підстрижене волося або виголене бороди. Від тої бучної минувшини перейшов мій товариш мимохіть до сумної теперішности, а єго оповіданє про економічний занепад польської шляхти, про широкий розріст жидівського по-

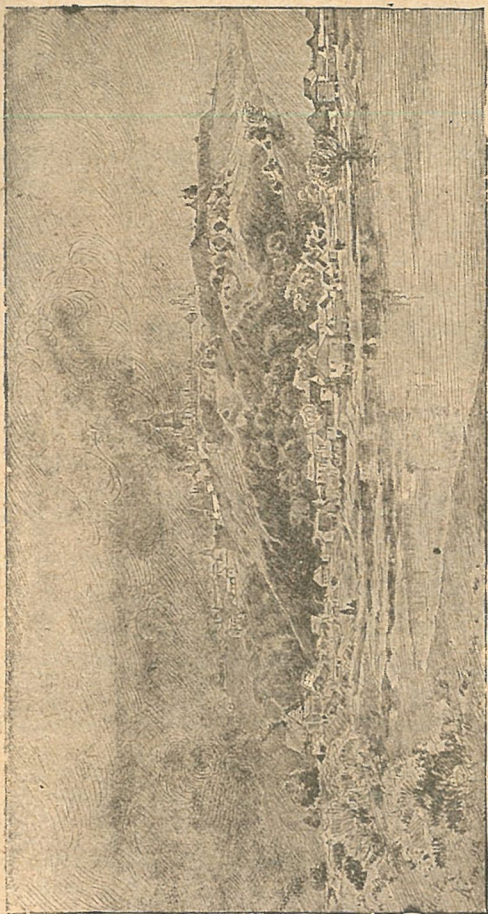
ліпа в російськiм царствi мимо кацапських погромiв i правительствених змагань, обвіяне важким жалем скоро перервалось. Та здає ся він уже так освоїв ся з тим сумним станом безвихідности з економічної руїни, що, випутивши на борзi кілька цигаретiв, уснуv спокійно сном блаженних.

Мене однак сон якось не брав ся, а по коротенькій дрімоті я зовсiм розбудив ся, коли ледви що тільки сiріло. Ми тоді як-раз минули розхiдну стацию Жмеринку, звідкіль одно рамя залiзної дороги iде на полудне в Одесу, а друге в північно-схiдну сторону до Києва. Наш поїзд звернув сим другим шляхом а пробираючись верхівями Богу, минав схiдні погранича Подiльської губернії i переїхав на широкополі ниви України. Филисте Поділе вже на схiднiм своїм пограничу вирівнювалось i переходило в безкраю площу українську. Тільки декуда невеличкі дуброви або крилаті вітраки переривали однастайність подорожи. Українські села начеб соромились виступити i показатись перед лице новочасної культури розповсюджуваної силою пари. З рідка тільки наближав ся поїзд до невеличких місточок, що здалека вже зарисовували ся на овиді великими банястими церквами та на зелено розмальованими крiвлями домiв.

Минувши останню стацию Боярку з вi

гарними літними палатами для російських вельмож і засібних людей, доїздили ми перед полуднем до Києва. Вже здалека виступила мати руских городів в цілій своїй принадній красі, хоч з західного боку виступає перед нами лише частина города, розкинена на збочах і верхах київських гір. Зпоміж пишної зелені садів виринають наче в калейдоскопі перед поїздом щораз нові будівлі, а між ними на самому верху гори, прорізаної бульварною улицею, виступає величава церква сьв. рівноапостольного кн. Володимира з семи синими банями, що зверху золочені, а відтак засіяні золотими зорями. Побіч неї теж на горі визначає ся прегарна будівля університету сьв. Володимира, а у його підніжжя здовж правого боку бульвару розкинув ся зеленим коверцем живописний ботанічний сад. Жива картина Києва така живописна, положене його з природи таке чудове, що на перший погляд причаровує очевидця і лишає в його тямці незатертий слід, бо ледви, чи в цілій Європі середній можна найти місто так щедро вивіноване природою.

На двірці залізниці (або як там звуть „в о к з а л ь“) ледво успів я обігнати ся від напасливої прислуги з гостинниць, що мене обскочила і вириваючи мій клунок навперейми захвалювала свої гостинниці. Я нагадав собі наш Тернопіль, в котрім приїз кі прине-

Вид Києва.

волені обганяти ся від влізливої жидови. Перед двірцем стояло з 50 повозок парокінних і однокінок з голоблями і дугою, що зараз нагадали мені наших буковинських кацапів з їх візками. Візники, переважно кацапи з рудими бородами, одягнені всі одностайно в цигратові капелюхи з вузенькими крисами а широкими днами та в сині суконні кафтани з широкими, аж по кістки довгими полами. Коні у них по більшій часті дуже гарні і бистрі, але повозки такі вузовькі, що на однокінці заживнійший чоловік ледво примістить ся, а сидження такі плиткі, що при кожній їзді на зворотах не трудно вилетіти на землю.

Я сів у повозку і казав себе завести в Одеску гостинницю. Спершу поїхали ми Безаківскою улицею, а відтак повернули на Бібіковський бульвар (або бульварну улицю). При виїзді з Безаківскої на бульварну улицю, взносить ся на горбі гарна статуя з бронзу гр. Бобринського на гранітній підставі, поставлена 1872 р. за услуги, які він віддав цукроварному промислови. Замість напису, що був зроблений з золотих букв, остав ся вже лише пустий слід!

Ледво вспів я переступити поріг відчищеної для мене комнати в Одескій гостинниці, а вже явив ся за мною швайцар і зажадав паспорту. Однак небавом повернув з паспортом і став розпитувати, як називаюсь і звід-

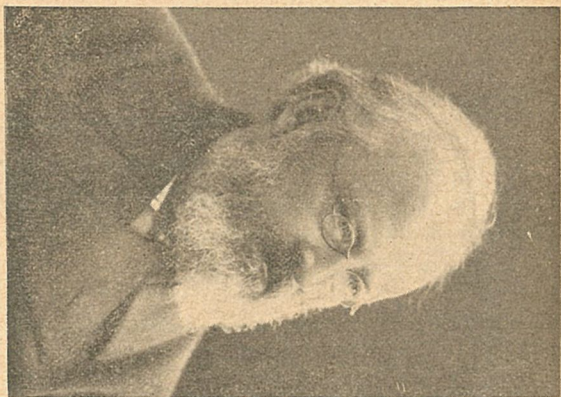
кіля приїхав. Відійшовши з тим, повернув по хвилі в третє і почав звиняти ся, що він так допитуєсь, бо тепер у них все вельми строго і поспитав про ціль мого приїзду. Я відповів єму лаяконічно, що приїхав в научних ділах, бо мене брала досада за таку докучливість. Мені прийшла тоді на думку подорож, яку я був приневолений відбути (1877) в державу „зєлїзного канцлера“, мій кільканедільний побит тамже, а хоч у мене був паспорт, ніхто мене анї при вїзді, анї при виїзді, анї за цілий час побиту мого не поспитав, хто я, звідкіля і по що приїхав.

Опинившись в Києві, пішов я розвідатись, як би мені доступити до невичерпаного жерела історичного, центрального архіву в університеті сьв. Володимира, що містить в собі давні акти Київської, Подільської і Волинської губерній, почавши з 1400-их років. Мені довелось при сій нагоді познакомитись з кількома родинами. Я найшов у них таку щиро-руську гостинність, таку свободу товариску, яку у нас хиба ще декуда по селах стрітити можна, бо по містах зробила она вже давно місце польській церемонности та німецькому вирахованю. В тамошних родинах віє ще старосьвітським, патріархальним духом так, що і зовсім чужий чоловік чує ся в них наче би членом одної великої родини.

Я мав уже в Києві добрих знайомих

Олександр Кониський.

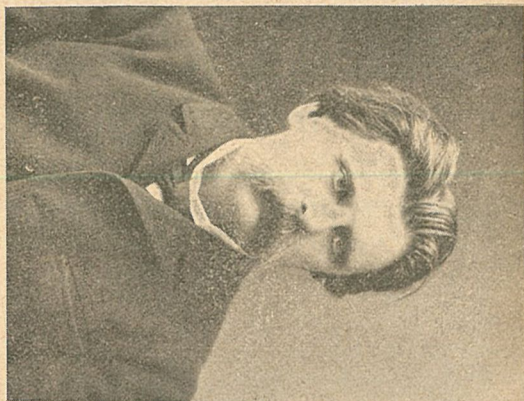

Василь Вовк Гарчевський.

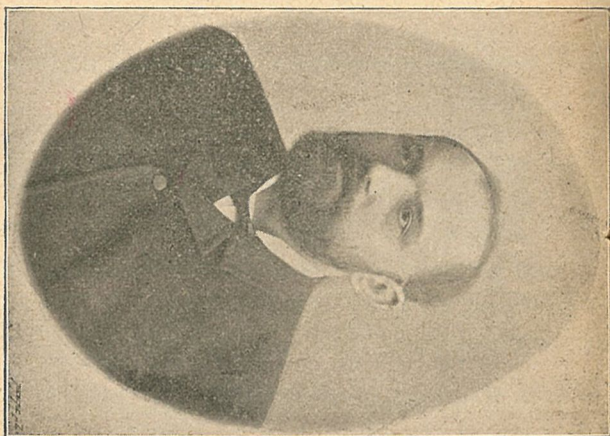
Олександра Кониського (з ним познакомився я ще в 1865. р.¹⁾), П. Житецького, з котрим я познакомився гідчас єго повороту з заграниці через Тернопіль в 1883. р., а крім того й М. Лисенка, однак сей, як і багато інших визначних наших земляків, виїхав на літо, як там кажуть з московска, „на дачу“. Остав однак у Києві ціле літо відомий укр. історик Орест І. Левицький, професор гімназії, і він став моїм щирим товаришом і головним провідником по Києві. У Кониського зустрінув ся я не тільки з Житецьким, але й познакомив ся у него з інженером Якубенком, котрий з порученя Василя Тарновського мав їхати на могилу Шевченкову, щоби там докінчити її упорядкованя. Сею нагодою і я покористував ся і з ним їздив до Канева. Окрім того познакомив ся я з проф. унів. Міщенком, великим знавцем Геродота і з вельми щирою і справді українською семєю Василя Вовка-Карачевського. У него вся семья говорила тільки по українськи, а єго жена одягнена була все в народний український костюм.

З жалем однак я дізнав ся, що по поводу сподіваного приїзду царя Олександра III. університет ще зачинений (поза звичайний ре-

¹⁾ Спомини І. ч. стор. 82.

Павло Жинецький.

Орест Левицький.

ченець) і не буде скорше відкритий, як по виїзді царським. Тому не тільки не повело ся мені довершити свого наміру, але й не можна було оглянути прегарних і богатих з Кремнянського ліцея і Віленського університету перенесених і значно збільшених кабінетів природописних і багатоцінного кабінету нумізматичного та великої бібліотеки, що тепер має більш 100.000 томів. Я тільки зайшов у ботанічний сад, чудовий парк величезних розмірів, що із своїми богатими оранжеріями стоїть отвором для публіки щоденно від 1. мая до кінця вересня, і не міг налюбувати ся тою розмаїтстю рослинности там виплеканої. Та хоч день був погідний і гарний, сад був майже зовсім пустий, тільки де-де можна було заглянути прохожих.

Старий Київ. Золоті ворота. Пам'ятник св. Ірини. Церкви Десятинна і св. Андрея Первозванного. Пам'ятник св. Володимира. — Пополудні вибрав ся я оглядати Київ і єго історичні пам'ятники а проф. Орест Левицький опроваджував мене по всіх знатнійших місцях та об'ясняв топографію Києва і єго історичні пам'ятники та все уваги гідне. Колиб я там ходив був і весь місяць, не міг би був так докладно пізнати Києва і єго історії, як з моїм товаришем. Улиці міста вельми широкі, тільки не гладкі, бо вимощені дніпровими ріняками-сторчаками, а хідники повикладувані

дуже доброю жовтавою цеглою; тільки де-де можна побачити плити або асфальти. Найкрасші улиці се безперечно: Крещатик, Бібіковський бульвар і більша Володимирська улица. Крещатик тягне ся на місці старинної Крещатої долини, що творила частину давного густого бору „Перев'їсище“, призначеного для ловлі птиць і звірини. Долина та лежить між старо-київськими горбами, де був давний „градъ“ перших князів, і Печерским, де находив ся улюблений літній двір князів Володимира В. і Ярослава, званий Угорским, коло сільця „Берестово“. Долина і збочи снадаючих до неї гір були вкриті дебрами, а ще на початку сего столітя находились в тім місці лісні зарости. Нині Крещатик єсть осередком всего руху і життя київського; там находять ся найкрасші камениці, найбільші склепи і найперші гостинниці. А всеж таки сказати треба, що рух на Крещатику і в Києві загалом не дорівнює рухови нашого Львова.

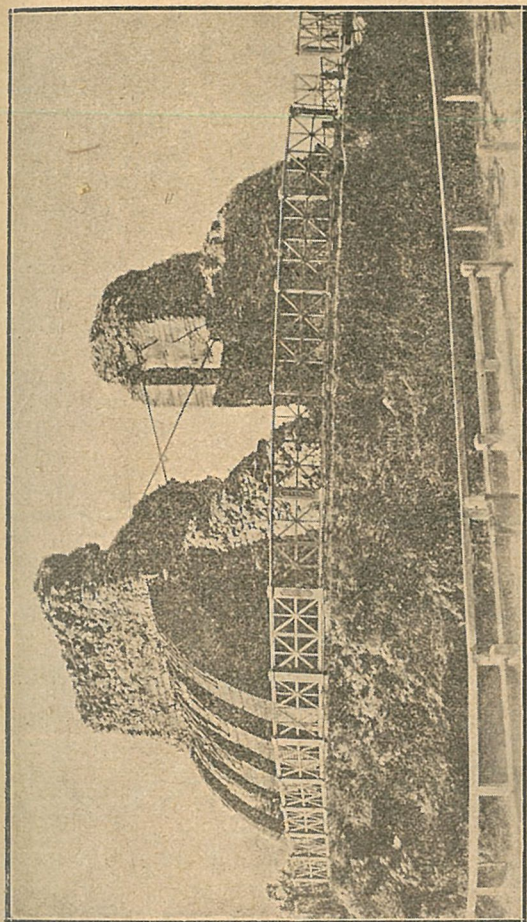
Осередком і найдавнішою частию Києва був верхній або старий Київ, що наче акрополіс вносив ся на найзначніший з гір наддніпрянських. На тій горі стояли давні церкви Десятинна і сьв. Василя і княжий камінний терем. Крутий вивіз під іменем Боричева лучив верхній або старий Київ з нижнім або Подолом. Ярослав Мудрий

розширив верхній гóрод, прилучивши до него задню площу, відділену невеликим паровом. Тут побудував він на місці пам'ятної битви з Печенігами собор св. Софії, від котрого і ся найпростірніша часть Києва звала ся Софійською. Опісля і полуднева часть старокіївської височини, на котрій повстав Золотоверхий Михайлівський монастир, ввійшов в склад верхнього гóрода і ту часть можна назвати Михайлівською. З трьох сторін положенє гóрода було доволі безпечне: з полудневої сторони обмежало єго підгірє Крещатицької долини, з півночи тягнули ся парови і віддільні холми, між ними Щекавиця з Олеговою могилою і північне передмістє Кожум'яки, так назване від кожум'як (гарбарів). Із східної сторони верхній гóрод стрімко спускав ся до Подолу. Тільки з четвертої, західної сторони переходив у сусідню рівнину. Тут в городскім валу находились славні Золоті ворота, з котрих нині остались тільки звалища.

На невеликій квадратній площі, серед землі заложеного там сквера, видніють ся нині останки двох рівнобіжно поставлених стїн, стягнених залізними штабами і обведених наоколо залізною решіткою. Старинний камінний мур тих стїн скріплений з їх середини цегляною верствою, очевидно пізнішої доби, а зверху, стіни попідпирані цегляними

підмурованнями. Ось і все, що нині остало ся з Золотих воріт, котрі построїв Ярослав Мудрий 1037. р. Над воротами находила ся церква Благовіщення Пр. Б. з золотою банею (звідки мабуть і пішла назва Золотих воріт) і образ Богородиці. Ся старинна съвятиня зберегла ся до нині: в р. 1699. перенесли її до церкви Пр. Тройці в більшій Васильківській улиці. Татарський погром 1240. р. знищив між иншими дорогідінними пам'ятниками і Золоті ворота. В р. 1682. відбудовано їх і укріплено після тодішних вимог, а в р. 1750. Правительственный Сенат для збереження перед знищенням приказав їх засипати землею, згід котрої видобули їх з наказу царя Миколи 1832. р. і в тім виді они находять ся до нині. Для охорони від впливів елементарних мають над звалищами Золотих воріт поставити вкрівлю. Здало ся би однак крім того, щоби і городске начальство дбало о удержанє більшої чистоти коло таких пам'ятників, бо мимохіть приходить на думку, начеб пам'ятники на те строїлись, щоби були прибіжищем всіх „нуждаючихъ ся“.

З історією Золотих воріт вяже ся повторювана звичайно польськими істориками а навіть шкільними учебниками байка, будьто би король польський Болеслав Хоробрий вступаючи в Київ з зятем своїм Вел. князем

Золоті Ворота.

Святополком на знак побіди ударив в Золоті ворота мечем, котрий вищербив ся і тому знав ся „Щербцем“. Байка ся не має ніякої підстави, бо Болеслав вступив у Київ 1018. р. а Ярослав почав ставити Золоті ворота до перва 1037. р.

Подальше від Золотих воріт у Володимирській улиці стоїть чотириугольний стовп зложений з цегол старинних з осьмигранним призматичним дашком і хрестом на верху. Се пам'ятник сьв. Ірини. В р. 1835. викопано в сїм місці розвалини давної церкви, після догадки деяких істориків і археологів церкви монастирської сьв. Ірини, основаної 1037. р. Ярославом після імени єго жени Ірини.

Звідтіля ми пішли дальше до Десятинної церкви, що стоїть на місці церкви тої назви, побудованої Володимиром В. і посвяченої Пр. Богородиці. Ся первісна святиня Володимирова була величава і мала до 16 метрів довжини а 33 ширини. Володимир В. віддав їй всі дорогоцінності привезені з Херсону а з майна і з городів пожертвував на ню десяту часть, і звідси й єї назва. В ній похоронено мощі сьв. Ольги, сьв. Володимира, єго жени Грекині Анни і ин. На початку XI. в. она згоріла, опісля ограбив її Андрій Боголюбский, відтак Половці а наконєць з нащадом зруйнували її Татари 1240 р. Ми-

Десятинна церква.

трополит Петро Могила пристроїв до оставшого угла давньої церкви олтарну стіну і посвятив Рождеству Пр. Б. Нинішня церква Десятинна поставлена митропол. Євгенієм 1828. р. в виді квадрату з п'ятью банями грушкова-того виду. Стиль її не особливий. Коли в р. 1824. почали розкопувати фундаменти давньої церкви, найшли домовину з червоного лупця, що вельми нагадує своєю краскою тербовельський камінь. В ній були кости без голови і правої руки з останками княжої одежі, з чого догадують ся, що се домовина Володимира В. Домовина ся находить ся в Десятинній церкві коло іконостаса і престола сьв. Володимира; голова сьв. Володимира єсть в Успенській церкві Печерської Лаври, а права рука в Софійському соборі.

З Десятинної церкви перейшли ми через так званий в старовину Андріївський ввезъ Первозванного, що після переказу, записаного Нестором, заткнув хрест на Київській горі. На початку XII. ст. стояла на північній кінчині старокиївських гір деревляна церква Ч. Хреста, поставлена в. кн. Мстиславом Романовичом, (Удалим) опісля збурена Татарами. Цариця Єлисавета Петрівна підчас побуту свого в Києві в половині XVIII. ст. положила на місці старої деревляної церкви сьв. Андрея, що стояла ще

з початком XVIII в., угольний камінь до нинішнього храму, постробного після пляну знаменитого італійського архітекта Растреллі. Нинішній храм св. Андрея стоїть на стіжковатім, вельми стрімко до Дніпра і Подолу нахиленим холмі, що вносить ся майже 84 метри над поверхнею Дніпра. Сама церква має 42 метри висоти, так що хрест на головній середній бані стоїть 126 метрів над поверхнею води. Храм св. Андрея постробний в стилі романським, представляє ся з якого небудь боку дуже гарно а своєю чудовою, легкою структурою на високім стрімкім холмі наче прямо пнесь у воздух. До храму веде з улиці 54 залізних сходів, а коло него простирає ся асфальтова площа обведена залізною решіткою. Хто раз був на сій площі, той ніколи не забуде того чарівного вражіння, яке робить живописна картина, що звідтам розкриває ся перед нашими очима. Війшовши на церковну площу, маємо з півночи гарний вид на Поділ, гору Киселівку, де колись стояв княжо литовський замок, на Щекавицю з Олеговою могилою і нинішнє кладовище, на котрім з переду видніє ся величезний чорний хрест на могилі бувшого ректора київського університету і заслуженого історика Н. Д. Іванишева. На північ розкриває ся безкрая, прегарна картина, від котрої годі відорвати очі. В далі синіє мракою повитий Вишгород а ши-

рокою низиною, що оперла ся о підшву київських гір, простягнув ся синьою лентою старий Дніпро-Словутиця із своїми притоками, рукавами і островами, відділяючи Київщину від Задніпрянщини повної чудової краси і поетичности.

Вже вечеріло, коли ми зійшли з площі, упоєні тим чарівним видом поетичної панорами. Я не міг здержати ся, щоби в друге не піти на церковну площу і не полюбувати ся ще раз тою чарівною картиною. В неділю зайшов я в церкву і замітив, що і внутрішнє укрaшенє і уладженє храму сьв. Андрея відповідало єго приманчивій верхні. Іменно замітний величиною і гарним виконанєм образ, представляючий проповідь сьв. Андрея Первозванного диким Скитам і заткненє хреста на київських горах, роботи артиста Бориспольця, в правім крилосі, а в лівім, за амвоном рівнож гарна картина незвісного мені артиста, зображаюча кн. Володимира Вел. на престолі, як він приймає ріжних послів, що хотять єго наклонити до своєї віри. Між иншими особливостями побачив я в церкві мнмий оригінальний хрест сьв. Андрея висоти метра, уставлений коло правого крилоса. Се два кругляві дручки загрубшки мужескої руки, зложені в виді хреста і оправлені в скляну похву, в котрій находить ся доволі копійок, накинених вірними скрізь верхню дїрку. Вже звичайним оком можна осудити із зверхнього

виду сего хрестного дерева, що оно не по-хо-же на такий старинний забиток, як єго пред-ставляють. І справді, якийсь Лохвицкий, що робив в 1830 роках розкопи в околиці Андре-ївського храму, викопав сі хрестні останки, крім того трохи збіжа та дещо инше. Хрест сей однак мабуть находив ся на ямі, що слу-жила яко зсипи збіжа, бо після тамошнього зви-чаю на такі зсипи збіжа викопані в землі, кладуть зверху хрест.

Вийшовши з церкви сьв. Андрея, я ста-нув собі ще раз на площі і довго-довго вди-вляв ся в ту чудову панораму, яка звідтам мені розкривала ся. На дворі була гарна по-года, хоч вже потягало осіннім вітром. Полу-дневе сонце розсипало свої проміння на всю околицю, що тепер виступила виразнійше, як попереднього дня вечером. В північну сторону розкинув ся у підніжжя Поділ з оживленими крамами і базарем, за ним підняло ся ціле пасмо гір, почавши з Киселівки і Щекавиці, а в далі кінчили ся доволі виразно замітни-ми верхами багатого в старинні пам'ятники Кирилівського монастиря з пер-шої половини XII. ст. Дальше виступив на високім дніпровім березі Вишгород і Дніпро, вкритий чайками та пароплавами в пристані і Задніпряньщина облита ясним сьвітлом сон-ця. Я би не покинув був сеї чарівної карти-

ни, коли би мій любий товариш не нагадав мені, що пора нам іти далше.

Перервавши оповіданє про мої ходи по Києві споминкою про другі відвідини Андреївскої церкви, верну знов до попереднього оповіданя. Вже вечеріло, як ми зіід Андреївского храму пустили ся троха в полудневу сторону, бажаючи ще відвідати Т р е х с ь в я т и т е л ь с к у ц е р к в у, невеличку і досить бідну, але тим важну, що на тім місці стояв колись недалеко т е р е м н о г о д в о р а кумир Перуна, а відтак від 988. р. деревляна церква сьв. Василя, построєна Володимиром В. Як многі київскі будівлі, так і она стала жертвою татарского погрому 1240 р. В XVII. в. її відбудували і з-того часу она носить імя Трехсвятительскої. Однак нас не пустили оглянути сю церкву, бо з боку церковного подвіря ставили тоді якесь дівоче воститалище.

Між тою церквою а Михайлівским монастирем був в давнину головний візд з Дніпрової пристани, при устю річки Почайни, званий Боричевим увозом. В тій пристани, у того вивозу, причалило судно з деревлянськими послами до кн. Ольги, тут хрестив Володимир Русь 988 р.; тим вивозом тягнули охрещені Києвлани в Дніпро бовван Перуна і били киями так, що „бѣсѣ въ томѣ Идолѣ восклицаше рыдая зѣло“, а нарід назвав „Чортовимъ

берелищемъ“ і вивіз і гору, на котрій стояв Перун.

Вже смеркало ся, як ми, минувши Михайлівський монастир і гарний римско-католицький костел сьв. Александра, положений також на виднім місці, спустились добре вимощеною терасою, обсадженою пірамідальними тополями на східну сторону Михайлівської гори. Там взносить ся на підставі з литого зеліза в стилі византийським великанський пам'ятник сьв. Володимира, відлитий після рисунку проф. різьби Клодта і поставлений 1853 р. З переду на підставі знаходить ся горорізьба зображаюча, як Володимир В. приймає послів. На верху его стоїть статуа з бронзу 4 метри висока сьв. Володимира з хрестом, а разом з підставою 18 метрів від землі. Від пам'ятника з гори розкрила ся перед нами знов поражаюча красою картина Дніпра і цілої низини, на котру налягав уже сумрак вечірний і додавав їй ще більше чарівного виду. Вечірня тишина, що засіла на цілу околицю докола нас, навівала якусь важку думу, що довго довго ще в ночі ворушила мій ум.

Києво Печерска Лавра. — В суботу рано вибрав ся я з Кониським відвідати старинний розсадник християнства на Руси, щоби обійти печери сьвятих і угодників, поки ще буде більший здвиг народу, бо через тиждень мали бути прощі в день Успенія Пр. Б. Пере-

їхавши з Бульварної на Крещатик, пустив ся я з товаришем моїм Інститутскою улицею, що в давнину удержувала єдину комунікацію Старого Києва з Печерською обителію і Берестовом. Опісля минули ми плоску височину, засаджену липами, звану давно Кловським урочищем а нині Липками, і- переїздили попри царський дворець, обернений переднім фасадом до Лаври. Біля царського двірця простирає ся великий сад на широких майдані між дворцем і Печерском, обведений гарною решіткою з литого заліза. Однак хоч лите залізо на ніщо не придатне, решітка в многих місцях пообламувана і обезображена. Таке варварське нищення або занечищування окрас і пам'яток можна доволі часто замітити в Києві. Переїхавши відтак Липки, вибрали ся ми знов грі Аненківскою, Шовковничою і Александрівскою улицею скрізь Миколаївські ворота на старий Печерск.

Під назвою Печерск є звісна простора плоска височина, відділена від Липок широким Кловським паровом з півночі, обмежена Дніпром із сходу, а з полудня і полудневого заходу живописними долинами Невидницькою і Звіринецькою. В давнину сї місця як і інші височини Старого Києва вкривали дрімучі ліси. Тут повстала в живописнім положеню серед тої

лісової пустині перша оселя Б е р е с т о в о з княжим теремом, де Володимир, К р а с н о є С о л н и ш к о, бенкетував із своїми боярами після лицарських ловів в дебрах З ь в і р и н ц я, а відтак усував ся від марности сего сьвіта, глядаючи самоти для молитви в храмі Спаса на Берестові. І Ярослав Мудрий любив тут скривати ся перед городским гамором і відпочивати після державних трудів. Окремої назви ся височина, де находило ся Берестово, мабуть не мала в давнину. Около 1051. р. П р. А н т о н і й, прийшовши з Атонської гори, заманений чарівною красою київських гір, поселив ся в п е ч е р і, викопаній Іларионом (опісля першим київським митрополитом-Русином) в місці, де нині Д а л ь ш і П е ч е р и. З того часу височина та прибрала назву П е ч е р с к а від обителі печерської, основаної на полудні від Берестова. Опісля став Печерск заселятись, однак коли з початком XVIII. ст. почали єго укріпляти, забороняли поселятись на самім Печерску, серед кріпости. Так помалу гóрод став розширятись на Крещатику і Старокиївських височинах; Печерск щораз вилюдняв ся і підупадав, а єго стародавні, постарілі дома нині сумно відбивають від нових будівель кріпостних і величавої та пребогатої Л а в р и.

Від сторони дворцевого майдану віхали ми Миколаївськими воротами на Миколаївску

улицю, що веде в Лавру. Недалеко сих воріт стоїть церква сьв. Миколи (нині звана Николаєвским воєнним собором), основана в останніх роках XVII ст. і щедро вивінована селами і землями гетьманом Мазепою. Троха нижче за тим собором виступає з гарної зелені невеличка кругла церковця. Се Аскольбова могила на Угорським урочищі, де похоронено убитого Аскольда. Тут находилась також перша на Русі християнська церква деревляна сьв. Миколи. І з тої сторони розкриває ся прегарний вид на Подніпряньщину.

Переїхавши міст перекинутий через кріпостний рів і вузкі Київські ворота кріпостні опинили ся ми в самій середині цитаделі. По лівій стороні видно невелику церкву пятибаннясту Преображення Господня або Спаса на Берестові. З літописи Несторової можна догадувати ся, що сю церкву поставив ще Володимир Вел. і она була єго придворним, улюбленим храмом та звала ся церквою сьв. Петра і Павла. Але годї напевно сказати, чи се та церква, або чи она поставлена близько церкви сьв. Апостолів. А всеж она певно належить до найдавніших церков київських. До неї перенесені 1072. р. мощі сьв. Бориса і Гліба. Після Татарского погрому була она майже 400 літ в розвалинах і доперва Петро Могила, митро-

полит київський і обновник многих київських храмів, відбудував її і щедро обдарував.

Перейшовши попри великий двоповерхний арсенал, обставлений доокола пушками і купами пушечних куль, станули ми перед Сьвятими воротами Лаври, над котрими вносять ся однобанняста церква.

Годить ся тут хоч коротенько нагадати історію Києво-Печерської Лаври. Преп. Антоній, родом з Любеча, поселив ся, як вже висше згадано, в печері викопаній Іларионом і прославив ся небавом так, що до него почали горнутись не тільки прості люди за благословенєм і порадою, але і сам Великий кн. Ізяслав з дружиною прийшов до него. Кільканайцять побожних людей відказало ся марности сего сьвіта і поселили ся біля Пр. Антонія. Они викопали більшу печеру для себе, вступили під єго провід і устроїли підземну церкву і келії в місці нинішних дальших печер (сєв. Теодозія). Опісля Пр. Антоній віддав начальство сего монастира Варлааму, а сам пішов дальше на північ і викопав для себе в иншій холмі нову печеру, де нині близькі (Антонієві) печери і там прожив до свого скоу (1073. р.). Число подвижників збільшило ся небавом так, що велика (дальша) печера стала тісна. Над нею поставлено з благословеня сєв. Антонія невеликий деревляний монастир

з церквою Успенія Пр. Б. Тимчасом явився другий славний сподвижник Антонія, Пр. Теодозій (родом з Василькова). Єго вибрали ігуменом печерної обители намість Варлаама. Та небавом і сей монастир був за тісний, а тогді В. кн. Ізяслав на просьбу сьв. Антонія віддав цілу гору над печерами черцям і там заклали они велику церкву, поставили просторий монастир і обвели частоколом. Сей монастир звав ся і дальше Печерним або Печерским і там проводили черці своє житє в молитві, пості, мовчаливости і тяжкій роботі тілесній.

Сьвятими воротами вступили ми в церковне обійстє Лаври, по котрім снували ся черці, послушники а потроха і прочани. Перед нами сияла від сонїсного блиску церква Успенія Пр. Б. ярким сьвітлом, відсьвічуваним з семи більших і пяти менших гарних золочених бань. Правобіч церкви здіймаєсь височенна дзвінниця і пне ся просто в небо. Ми підійшли до церкви.

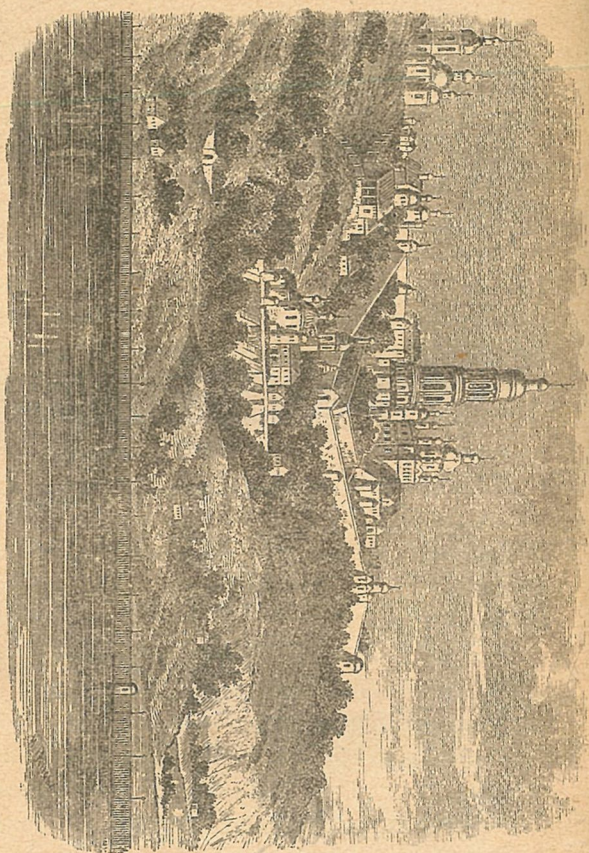
Первісну церкву соборну Успеньську в Лаврі поставлено за В. кн. Святослава II, в византийскім стилі, а при вїбудові трудилось Преп. 12 братий (грецкі художники), котрих мощі спочивають тепер в близких печерах а малював її перший руский живописець, чернець печерский Аліпій, ко-

трого моці також спочивають в печерах. Сей величавий храм украшений живописию і мозаїкою постигла неодна халепя. Тричи зруйнували єго хани: Половецький Буняк, Татарський Батий і Кримський Менгли-Гирей. Однак наче фенікс повставав на ново сей храм з пожарища і розвалин а від часу Богдана Хмельницького і Петра Могили починає ся доба материяльного розцвиту і громадного духовного значіння Печерської Лаври. В р. 1718 нове нещастє впало на Лавру, страшна пожежа. Соборна церква, печатня, монастир, богата бібліотека і архів з дорогоцінними книгами і рукописями ще з часів Ярослава, стали жертвою сеї пожежи, що причинила невіджаловану втрату для науки.

Після сеї пожежи повстала церква Успенська в нинішнім виді. Она має вид майже квадратний, а стиль єї не має нічого спільного з византийським і нагадує стиль саско-польський з часів Августа II.

Ми ввійшли в церкву. Саме тоді відправляли канон до Пр. Б. Черці з молодими послушниками вельми гарно і гармонійно співали поперемінно. Деякі знов від часу до часу вештались поперед намістними образами і в обох крилосах, спрятували тільки троха понадпалювані свічечки (як у нас зве нарід „офірки“) наставлені богомольцями перед образами. Один з них ще молоденький, може в двайця-

Лавра Печерська.

тих роках, з гарним руським волосем, що спадало йому аж до сам пояс, був зовсім похожий на дівчину. Людей було повно в церкві так, що ми ледво протовпились на середину. На перед висунулись „кацапи“, що різко визначалися своїм зверхнім типом, рудими бородами та червоними кацапськими сорочками. Вони і в церкві хотять випереджувати наших мужиків українських, що вже з жінками та дітьми збирались на прощі. За кожним „Пр. Богородице спаси нас“, хрестились і кланялись кацапи до самої землі, раз-у-раз зітхали та горі здіймали руки і завертали очима. Майже кождий з них вийшовши в церкву купував у сидівшого в притворі черця по кілька свічечок з ярого воску і обходив від престола до престола та ставляв там по свічечці, кланяючись і голосно зітхаючи. Мені нагадалися краківські біготи і біготки, що зовсім так само, вступивши до костела ходять від образу до образу та зітхаючи і прикликаючи шепотять півголосом: „Dzień dobry Ci, Matko Boska! Dobra noc Ci, Matko Boska!“ і т. п. Від сеї зверхньої богомільности вельми вирізнялися українські селяни-прочани. Вони поставали собі смирененько позаду кацапів, а на їх лицях малював ся спокій і повага, вони не лепетали безнастанно губами, хоч серце й ум їх настроєні милозвучним співом і цілою обстановою церковною здіймалися у ті над-

земні країни, де нема ні болізни, ні печали. Ліпота церковна і торжественна відправа робили на них таке вражінє, яке винесли були Володимирові послы з Цареграду.

Укращене в середині церкви нагадує своїм видом характер штуки минушого століття. Іконостас величезний в 5 подрів в стилі рококо, царські врата ковані з срібла, над царськими вратами висить в срібній оправі золочена і брилянтами украшена чудотворна ікона Успенія Пр. Б., византийської живописи, принесена з Атонської гори сьв. Антонієм Печерским; 42 ікони нижших рядів покриті срібними ризами визолоченими, а 22 горішні украшені срібними вінцями. Всі майже лампади, паникадила, свічники з чистого срібла. З сьвятощів замітні тут в правім углі церкви під визолоченим балдахимом мощи сьв. Теодозія, перенесені сюди з дальших печер а близько іконостаса в срібній пушці голова сьв. Володимира, перенесена з Десятинної церкви Петром Могилою. Крім того в притворі лівобіч, при самім вході до церкви бачимо нагробник Константина Івановича кн. Острожського із сплячим героєм на верху з мрамору, а на таблиці виписаний (1533) рік єго смерті, за лівим крилосом тлінні останки митрополита Петра Могилы. Ризниця Лаври також вельми богата срібною і золо-

тою утварою і іншими предметами, однак все з новітніх часів. Одну мітру висаджену жемчугом і дорогими каменями цінять на 20, а оправу одного євангелія на 17 тисяч рублів.

Вийшовши з церкви, пішли ми в праву сторону, де на 40 метрів від Успенської церкви здіймає ся знаменита дзвінниця Лаври в гарнім стилі ренесансовім. Структура її так легонька, що она прямо наче стремить під сам звід небесний. Її поставив архітект Шайден за цариці Катерини. Враз з хрестом має она 92 метри висоти, а що стоїть на високім холмі, тож з неї розкриває ся пречудовий вид на цілий Київ і єго околиці. Коли ми так приглядали ся пишній структурі Печерської дзвінниці, підійшла до нас хильцем якась з міщанська одіта кацапка. Она поміркувала, що ми подорожні, та стала непрошену розказувати нам про дзвінницю, який з неї гарний вид, але щоби вийти на верх, казала она, треба мати тепер білет від коменданта кріпости і архімандрита Лаври. Ми спитали про причину, а непрошений чічероне оповідав нам, що якісь студенти (всі непевні люди, значить, конечно студенти!) вийшли раз якось на вежу та почали звідтам рисувати кріпости і т. и.

Від дзвінниці Печерської пішли ми попри церкву Успенія крутим спуском в долину, до

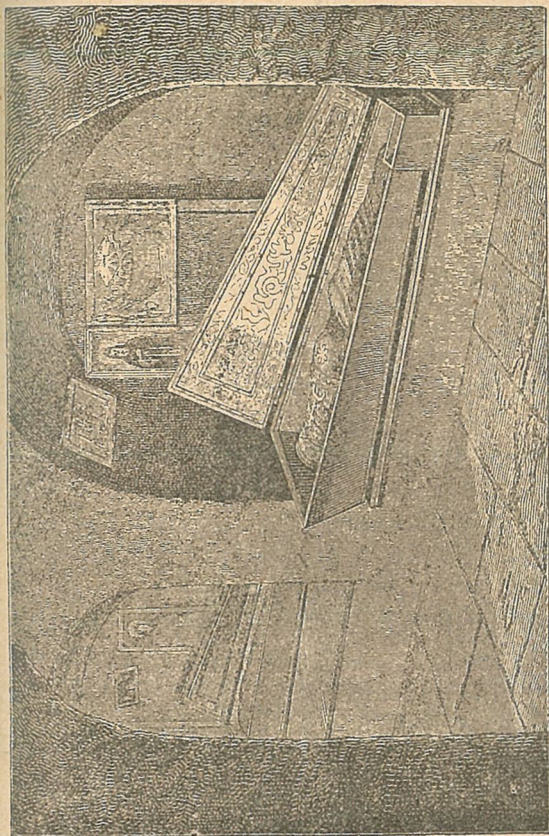
Старець з Печерської Лаври.

печерських (полудневих) воріт. Напротив них через улицю веде вхід у ближші печери, Спершу ішли ми довгою галерією і спускались що раз у низ сходами, на котрих сиділи по обох сторонах старці з мисочками на гроші. Коло деяких лежало по кілька купок копійок. Вони безнастанно повторяли свої стереотипні прохання переважно московскою мовою, однак деякі хоч і затинали з московока, а всеж зраджували вимовою своє походжене українське. Галерією зійшли ми до церкви Воздвиження Ч. Хреста, з котрої зроблений вхід в ближші печери (Антонія). З нами прийшло в церкву кількоро прочан українських та одна кацапка. Тут вперше довелось мені за мого побиту в Києві почути прилюдно українське слово. Покупивши по свічці у сидівшого в притворі черця, попросили ми, щоби нас хто повів у печери. Чернець відчинив двері, що ведуть у печери і пішов вперед, за ним пустилось двоє прочан, відтак пішли ми і інші. Спершу спускались ми вузким крутим ходом в долину. Перехід такий вузкий, що ледво одному чоловікові можна перейти, та низкий, що чоловік вишого росту мало головою не дістане до склепу. Декуди сей вузкий перехід розвітвляється або розширається. У висічених по боках нижак знаходять ся кипарисові, иногді срібними бляхами обложені домовини з мощами

свв. угодників і затворників, разом до сотні. Мощі позакутувані у плахти шовкові або парчеві, наче єгипетські мумії. Над домовинами на стінах поприбивані таблички з іменами кожного угодника. Там спочивають мощі Пр. Нестора літописця — батька нашої історії, там бачили ми мощі мученика Івана, що закопався по саму шию в печерах. Народний переказ голосить, що ще поракаяти ся, а як мученик Іван зовсім увійде у землю, тогді ніколи буде каятись. Тут єсть і келія і гріб Пр. Антонія, однак мощі єго закриті. В ближших печерах єсть 4 церкви, між ними церква Преп. Антонія, всі, як звичайно в печерах, вельми тісні.

Побит в сих підземних печерах робить на чоловіка якесь неописане вражінє. Крімішна тьма, розігнана потроха слабим світлом свічок, тяжкий підземний воздух, глухатишина, переривана тільки боязким ступанєм прочан, усе те навіває мимохіть думку про житє посмертне, усе те подає нам змогу, оцінити духа тих угодників, що самохіть відреклись „міра сего“ і „заздалегоди животá“, як співаєть ся в народній думі, перейшли в инший світ, лишений і світла сонічного і теплого воздуха.

Ми йшли спровола та поклонившись мощам прочитували написи імен угодників, коли між тим прочанка-кацапка, що йшла попереду

Домовина Нестора літописця.

нас голосно взивала всіх угодників „помилуй мене грѣшную!“ В однім місці ми задержали ся хвилю та приглядали ся домовині, коли знечевя гукнув на мого товариша чернець-проводатор: „прикладивайтесь¹⁾!“ і сїпнув его сердито за рукав. „Чия хата, того й правда“ — подумали ми та почали нахилювати ся та цілувати покотом усі моці. Деякі прочани клали біля домовини по кілька копійок.

Вийшовши з близших печер на сьвіт Божий, пішли ми ще оглянути дальші п е ч е р и (Теодозієві), де почав був свої чернечі подвиги Пр. Антоній і его послїдовники, що поселили ся первісно в малій Іларіоновій печері. В основаній в тих печерах обителі був Пр. Теодозій першим ігуменом, там і житє своє закінчив. До дальших печер веде по косогорі постросна довга ґалерія. Они зовсім похожі на близші печери, тільки розміри їх і розвітвленя троха віддмінні, а дальше збігають ся они з так званими В а р я ж с к и м и печерами, що виходять аж до Дніпра. Після здогадів деяких археологів походять сї печери з вельми давних часів, а черці застали їх по більшій частині вже готовими. До сих далеких печер, що ведуть аж до Дніпра, тепер вже не пускають.

В дальших печерах спочиває 46 угодни-

¹⁾ цілуйте домовину.

ків, частиця дитяти убитого за царювання Ірода і 31 мироточивих глав. Дуже цікаво було нам побачити також маленьку підземну церковцю св. Теодозія, в котрій ледви 20 людей може поміститись, і біля неї положену келию св. Теодозія, низеньку й тісну. В дальших печерах найшли ми вже воздух душний і нечистий, бо перед нами вже чимало перейшло там прочан.

Вже було полудне, як ми вийшли з печер. Вандрівка в підземнім світі утомила не тільки тіло, але й дух забажав ширшого простору. Тому ми пустилися фірточкою недалеко виходу з близьких печер в монастирський сад. Крутими сходами, на яких 3–4 поверхи спустилися ми на підосхлу гору, де знаходиться колодязь Антонія, викопаний після переказу самим основником тих печер Пр. Антонієм. Покріпивши ся погожою водою з Антонового колодязя, пустилися ми з поворотом тими самими сходами. Однак дотеперішнім ходом так утомилися, що не встигли вийти просто на гору, треба було в середині сходів сісти на лавці відпочивати. Навкруги нас залягла тишина в саду Печерському, що розкинувся на косогорі аж понад сам Дніпро. Тільки свист з пароплавів Дніпрових долітав сюди та переривав гробову тишину. Справді, може мало де можнаб найти пригідніше місце для спокійного життя монастир-

ского, як Печерск, а серед гарної природи, захищеної від світового гамору, мимохить дух людський лине в надземські країни.

З монастирського саду пішли ми далше оглядати Лавру, що творить з своїми церквами, монастирськими і воєнними будівлями та звичайними хатами наче окреме місто для себе. Тут єсть і школа монастирська і славна печатня Києво-Печерської Лаври, уміщена в домі за соборною церквою. Печатня повстала ще мабуть з початком XVII. ст. за митрополита Йова Борецького трудом і заходом ігумена печерської обителі Єлисея Плетенецького. Опісля кілька разів звищив її огонь. Тепер уладили її відповідно до вимог нашого часу і завели крім того добру літографію, що видає доволі гарні образи і тим способом випирає суздальські богомази. Печатня дає до 25.000 рублів щорічного доходу, а єї книжки церковно-богослужебні розходять ся не тільки в Росії, але і в інших славянських землях.

На Печерску можна побачити доволі крамів з церковними образами, хрестиками та дукачами, з чого черпці печерські мають гарний прихід. Єсть там і чимало книжок релігійного змісту, однак я не бачив ні однісенької написаної по нашому. Тому і не дивниця, що між народом українським ширить ся так бистро ш т у н д а. Просвіта в рідній єго мові

та проповідь — се єдиний лік на те, бо ніяким иншим способом сеї недуги не вилічить.

На кінець довелось нам переходити попри лаврську гостинницю. Почин до основаня гостинниці для приюту і прохарчованя бідних прочан дав ще Пр. Теодозий, а сей звичай гостеприємний зберіг ся до нинішнього дня. Річно 60 до 80.000 богомольців находить приют в нинішній двоповерхній гостинниці, а крім того єсть больниця на 30 хорих. Однак і тут зробило свій вплив світове вирахованє і то, що богомольцям в виді „подаєня“ підносить права рука, то знов відбирає в виді хоч би лише „звєнєнної міді“ ліва рука. Часи очивидячки змінились і люди серед них! Хто побачив би повнолицих, пузатих, ситєньких черців, що проходжують ся по церковнім обійстю Печерської Лаври, або сидять наче крамарі торгуючи свічечками та иншими річами, котрі за добрий гріш продають прочанам, той певно не вгадав би, що се єпігони тих затворників, котрих худорляві, помарвїлі постати збереглись в старосвітських образах та портретах. Великий кн. Ізяслав казав ще Пр. Теодозію, що нігде не смакує єму їда так, як на печерській трапезі. Тодішні черці варили звичайну, але смачну страву, а теперішні мабуть і в тім згляді вельми відступили від давньої простоти. Поступ часу заявив ся тут хіба вигідним, безжурним *dolce*

far niente, бо нема в значній частині навіть зверхньої огрядности і харности, котру ми у-важаємо конечною прикметою духовної особи. Тут мимовільно насунуло ся мені порівнянє українських попів з буковинськими православними попами, що визначають ся инколи навіть претенсionalною поверхністю. Одно між ними спільне, що буковинські попи так само мало дбають про свою паству, як і українські, дарма що інтелігенцією стоять, подібно як і наші уніятські, без міри висше православного духовенства українського, засудженого на духовні академії а відгородженого зовсім від університетської просвіти. Приглядаючи ся тим замащеним, часто не резчесаним постатям, не міг я здержати ся від замітки, котру я висказав прямо своєму товаришеви: „Ваші церкви прегарні, але о попах того не скажу!“

Вже звернуло з полудня, як ми обходявши весь Печерск вертали по при соборну церкву з Сьвятих воріт лаврських. В Лаврі на-стала полуднева тишина; прочани відпочивали з далекої дороги, позасиплявши цілими рядами покотом поїд боки обителі і церкви, декуди показав ся послушник з менажками в руках, котрими певно носив обід якомусь на-стоятелеви. І черцєви, що сидів в Сьвятих воротах з своїм крамом сьвічечок, хрестиків та образців, загладжувала полуднева дрімота

очи, що ледви виглядали з його круглого і повного, як здоровий кавун, лиця. Пора було й нам після вандрівки вертати у город. Минувши кріпостні ворота я ще раз оглянув ся позад себе, щоби ще одним поглядом обняти і розпрощати ся з преславною Лаврою Києвско-печерскою.

Поділ. Богоявленсько-братський монастир. —

В неділю вийшов я ранком з Одескої гостиниці, щоби бути на богослуженню та оглянути в середині деякі церкви, іменно сьв. Андрея і Десятинну. Погода була гарна. На улицах Києва панувала справді недільна тишина, не видно і не чути було того промислово купецкого руху, як то буває ранком в неділі та сьвята у Львові. Я бажав при сій нагоді зайти в яку значнішу каварню, щоби й тут придивити ся людському життю. Я гадав, що тут так як у нашім Львові, що куди ні повернись, так попадеш як не в каварню, то в пиварню або реставрацію. З Бульварної перейшов я в більшу Володимирську улицу і довго йшов та йшов, аж наконець бачу лівобіч стоїть ялийсь невеличкий одноповерхний domeк а на нім вивіска з написом: С л а в я н с к а я к о ф е й н я. Підходжу близше і бачу, що й по боках дверей поприбивані вивіски, на одній написи російські: кофе, чай і т. д. а на другій польські. Беру за клямку — зачинено; очевидно всі там ще спали, хоч то було вже

не дуже рано. Тільки скрізь скляні двері довелось мені побачити маленьку комнатку пристроєну вельми просто, похожу на наші провінціональні цукорні. Мабуть небогато тут Славян, та не дуже тут розвинуло ся славянське житє, під опікою самого „Благотворительного Комітету“, подумав я, коли їх прилюдне місце сходи́н, за яке у нас звичайно мають каварню, таке скромненьке. Та не менше чудно мені стало, що в серці України написи на вивісках російські, польські, в значній часті французькі, та німецькі, не можуть тільки бути українсько-руські. Ось така благодать спливає на Україну з обрусительної системи. Виперте з прилюдного житя, недопущене до уряду, школи і церкви, мусить українсько-руське слово хоронитись в огнищах родинних та під сільською стріхою. Тому вельми відрадно було мені побачити громадки українських селян, що прийшовши на прощу до Києва, спішили до церкви.

Між селянами, одітими в чорні свити похожі на сердаки наддністрянські, лише відмінні що до крою і високі баранячі кучми, замічав я доволі бородачів навіть в сорокових роках, що у нас вельми рідко лучає ся. Деякі типи були дуже гарні і своєю подобою нагадували старосьвітські козацькі фізіономії. Жінки були одіті в багато мережані сорочки, котрих рукави виходили на верх з корсеток, похожих зовсім на наші кафтани,

тільки що они без рукавів і зроблені звичайно з синьої або цвітами накиданої бавовняної матерії. Деякі замість корсетки мали юпки, тим тільки відмінні від корсеток, що з рукавами. На шиї і грудях мали всі намиста, се звичайне ще у наших селян уміщуване капіталів. Однак рідко попадались жінки з багатим намистом та великими дукачами. Зпід корсетки або юпки виставали намість спідниць плахти, зроблені з червоно крашеної вовни ладом подільських або наддністрянських рябих запасок. Червоне дно перероблюване мозаїковою роботою білими, синіми, жовтими або зеленими нитками. Плахта похожа трохи на запаску, яку носять у нас коло Товмача, Корюця і т. д., тільки що она подвійна. Припнята з заду плахта обхватує троха боки, а в долину сягає тільки так, що зпід плахти з заду видно ще доволі широку мережку сорочки. Друга верхня половина плахти прикриває тамту, однак по середині розходить ся, а на кінцях звичайно звисають кутасики. З переду припнята запаска одностайного, у дівчат звичайно червоного, а у жінок голубого або зеленого цвіту. Деякі жінки мали намість плахти спідниці з квітчастої матерії бавовняної. Плахта і запаска приперезані вовняним поясом вишневого цвіту, а кінці його спадають позаду так, що на добре вистають зпід корсетки або юпки. На головах мали

жінки і дівчата високо пов'язані цвітисті хустки, а ноги убуті в червоні або жовті, інші знов в чорні чоботи, а деякі були в постолах або й босі.

Мені тут мимохіть нагадали ся так звані народні або українські костюми, які у нас бачив я на вечерницях з танцями в Тернополі або по інших містах в часі вандрівки рускої академічної молодези. Деякі з них просто не походжі ні на який народний костюм а є якоюсь чудною комбінацією краківських корсетів, українських сорочок і галицьких спідниць, нашиваних знов без потреби золотими гальонами, наче церковні фелони або дальматики. Щоби костюм був народний, повинен він конче бути вірним наслідуванєм одягу якої небудь околиці руского краю. Очевидно, як ноша буває у Русинів в різних сторонах відмінна, так і костюми можуть бути дуже відмінні, хоч тим не перестають бути народними. Може бути костюм подільський, гуцульський, український і т. д. Після мові думки, може він бути ублагородненєм первісного типу, отже зроблений з ліпшої, дорожшої матерії, а вжеж конечно материя дібрана і форми повинні відповідати сему первозорови. Велику прислугу для нашого жіноцтва могло би зробити жіноцке товариство в Станіславові, „Труд“ у Львові і ин. містах, коли би в альманаху проєктованім подало кіль-

ка веїрців таких костюмів з докладним описом. Сим могло би заняти ся і видавництво „Ілюстрованої України“ а певно заслужило би собі на щиру вдяку і признанє руского жінства.

Приглядаючи ся костюмам українських прочан та наслухуючи їх розмову пішов я за ними в церкву св. Андрея, а відтак в Десятинну. Опісля зустрів я моїх знайомих, Оresta Левицкого і Житецкого, і ми пустили ся на Поділ. Так зове ся низинна часть Києва, що простирає ся від підосви гір Андреївскої (званої в давнину Уздихальницею), Киселівки і Щекавиці до берега Дніпрового і майже по верхівя історичного ручая Почайни, понад котрою розложило ся широке оболонє вкрите озерами. Задля близкого положеня над Дніпром Поділ дуже рано заселили купці та промисловці, а мимо частих пожеж і наїздів він скоро двигав ся і багатів. Нині Поділ єсть осередком дрібного крамарства і промислу, хоч віддаленє залізних доріг від него і мілкість Дніпра некористно вплинули на промислово-торговий рух на Подолі. А всеж таки уладженє доброї пристани над Дніпром та управильненє Дніпрової плавби моглиб чимало єго піддвинути.

Ручай Г л у б о ч и ц я в купі з другим К и я н к о ю, що нагадує сказочного К и я, розділяє Поділ на дві части. Поділ з своїми

численними крамами, широким житним базаром і кільканайцяти церквами, се знову наче окреме місто для себе, з відмінним від старого Києва характером. Тут вже доволі густо мотаєся жидова. На середині житного базару знаходить ся фонтан Самсона — або як простий нарід зве — Льва, в котрім давнійше відбувало ся водосв'ятіє, Над деревляним басеном стоїть деревляна статуа Самсона, роздираючого пащеку льва, з котрої бє вода. Безобразна постать Самсона мимохіть розсмішує чоловіка і нагадує деревляні або камінні безобразні статуи св'ятих, що у нас можна бачити нераз при гостинцях.

З правого боку сеї площі виступає простора загорода Братського монастиря, приналежна Київській Духовній Академії з золото-верхою церквою Богоявлення Господнього. При сій церкві завязало ся в р. 1588 братство Богоявленське і завело школу для скріплення православія. Царгородський патріарх Єремія, вертаючи через Київ з Москви, благословив се братство на заміну братської школи на виспу школу. Опісля церква і школа згоріли; щедрими датками Гальшки Гулевичівної відновлено їх на тім самім місці, де нині знаходять ся, однак прослідования Жигимонта III. довели братство до упадку. Братству довелося повитати серед своїх стін дру-

того патріярха Теофана єрусалимського, котрий потвердив новими грамотами церкву і „школу наук єллино-славянського і латино-польського письма“ і признав братству права патріяршої ставропигії. Український гетьман Петро Конашевич Сагайдачний, син Конаша, руского шляхтича з Самбора, користуючись побитом патріярха Теофана в Києві, привів до життя братску школу і пожертвував їй значну часть свого майна (одну часть дав на школу Львівського ставропигійського братства). Тревалу основу братській школі дав славний ревнитель православія і просвіти, київський митрополит Петро Могила, замінив її в колегію і оснував в ній Б р а т с к и й м о н а с т и р. З того часу звалась колегія в память єго М о г и л я н ь с к о ю, поки гетьман Мазепа назвав її академією. Ректорами Могилянської колегії були знамениті свого часу мужі, як: Лазар Баранович, Йоаникий Галятовський, Інокентий Гізель, Сильвестер Коссов і и., а з неї вийшли такі видні в нашій історії люди як: Богдан Хмельницький, Дмитрій Ростовський, Теофан Прокопович, Григорій Сковорода, Георгій Кониський і и. Після половини XVII ст. пожежа а відтак напад польський знищили зовсім братський монастир з колегією так, що она чотири роки лежала в розвалинах. Новими добрдіями являють ся українські гетьмани Самійлович а особливо Іван Мазепа. Сей іменно

поставив нинішню гарну церкву Богоявленьску і правобіч її велику двоповерхну каменицю, де й нині містить ся Академія духовна.

Ми прийшли в церкву якраз на службу Б., котру правив сам архієрей, що єсть ректором Академії духовної. Мені вельми припав до вподоби гарний спів мішаного хору академістів, зложеного з мужеских і хлопячих голосів. Від тоненьких дитячих дискантів відбивали страшно низкою скалею грубі басові голоси, що потрясаючи зводи церковні зливали ся з тамтими в милозвучну, гармонійну цілість. Лучало ся мені чути мужеский хор львівської, віденської і черновецької духовної семінарії, мішаний хор ставропигійської бурси в ріжних хвилях єго розвитку, однак не доводило ся мені чути літургії Бортнянського, введеної з такою прецизисєю а заразом з торжественною повагою, як тут. Між особливостями замітний в церкві хрест, притверджений над царськими вратами в головнім іконостасі, котрим патріарх єрусалимський Теофан благословив братство і школу.

Під кінець служби Б. вийшли ми на обійсте церковне і обійшовши церкву, задержали ся біля стіни абсиди. Там похоронені були тлінні останки Петра Конашевича Сагайдачного, однак дармо було би глядіти місця єго могили. При переставлюваню церкви з початком XVIII. ст. могила попала десь під но-

ву стіну і нині сліду з неї не остало ся. Ми довше задержали ся в сїм місці, де спочили кости знаменитого гетьмана, хороброго воївника, розумного політика і пам'ятливого та дбалого о просвіту Червоної Русі й України галицького Русина. Опинивши ся на місці вічного супочивку славного гетьмана, перебирав я в думці давні події тогочасні, історичний розвиток України-Русі. На сїм пам'ятнім місці мимохіть насунули ся мені на думку ті взаємини між Галицькою Русію, що дала Україні такого Сагайдачного, таких учених і знатних людей як Йов Борецький, Ісає Копинський, Сильвестер Коссов, Георгій Кониський і ин., — а Україною, що своєю горячою поезією пробудила з вікової дрімоти до нового життя Галицку Русь.

Лівобіч Богоявленської церкви стоїть довга камениця, в котрій містить ся велика академічна бібліотека і вельми багатий музей. Вправді від пожеж, що кілька разів навіщали Богоявленське братство, утерпіла чимало бібліотека, а всеж ще находить ся там нині багато цінних і цікавих забитків старинностей. Однак не довелось мені тоді побачити ні бібліотеки, ні музею, бо настоятель, проф. Петров ще не вернув був з вакацій, а довелось мені се оглядати за другим побитом в Києві і при тій нагоді познакомитись з у-

ченим Петровом, заслуженим для історії нашого письменства.

Після обіду скортіло мене зайти в яку каварню. Я дізнав ся, що на Крещатику єсть каварня, котру держав якийсь російський Німець. Однак не застав я тут того, чого сподівав ся в такому людному городі, в найважнійшій улиці, де скупляє ся весь рух торговий на великий розмір. Дві невеликі комнати, кільканайцять днівників величезного формату, позвиваних на довгих валках, та двох всего на всего людей, що сиділи собі окремо, зачитавшись в часописах — ось і все, що я побачив в так шумно названій віденьській каварні. Опісля мені розтолкували се незвичайне для мене явище. В Києві нема зовсім такого звичаю, як у Львові та Кракові, а вже на великий розмір у Відні, щоби люди збирались в прилюдних льокалях, каварнях чи пиварнях провести разом троха часу, побалакати з собою, прочитати часописи, заграти в шахи, і т. и. Як у нас касина-бесіди, так там бувають т. з. клуби, а впрочім все обмежавсь на свій родинний кружок. Та й в клуби мало хто заходить, бо чоловік, що не ходить по цукорнях, каварнях та клубах, може безпечнійше собі жити, значить, він семейний отже й „благонадеждний“ чоловік.

Тогож дня дізнав ся я, що інжинєр д.

Ол. Ф. Якубенко, котрий реставрував могилу Т. Шевченка, вибирає ся до Канева, щоби поставити зелізну решітку на могилі поета. Я бажав покористувати ся таким пригідним случаем, щоби при такій нагоді звідати могилу безсмертного генія України-Руси. При такій нагоді довело ся мені познакомити ся з д. Якубенком. Вельми мило провів я вечер в гостиннім домі єго і єго образованої подруги і пізнав там знаменитого професора римского права в Харківському університеті, д. Владимирова. В понеділок раненько мав я дожидати д. Якубенка в Дніпровій пристани.

Подорож Дніпром до Канева. Могила Т. Шевченка. — Я вже схопив ся з постелі, коли почав гудіти гудок, що скликував робітників на роботу. Після семої години в ранці 12 (24) серпня станув я з д. Ол. Ф. Якубенком в пристани, построзній у підешви Старо-Київських гір. Численні судна, берлини і барки наїжили ся цілим лісом щогол, на котрих від холодного раннього вітру трепетали розпростерті вітрила, наче запрошуючи людий в дорогу Дніпром. На самім переду стояв парохід П е т р ь В е л и к і й, наче атаман цілої судоплавної ватаги. В пристани почав ся вельми живий рух, народу стілько, що ледво можна було протовпити ся до каси. Було там доволі всіляких людий, а найбільше таки жи-

дови, що так само як на залізницях тащила ся із своїми мішками і бебехами та безнастанно між собою харамаркала.

Дніпрові пароплави плавають тільки між Києвом а Катеринославом. Они устроєні з усякою вигодою для проїзжих, можуть містити до 500 людей. Пароплав поділений на 3 класи, подібно як і залізно-дорожні вози, тільки що в класах нема ніяких переділок. Перша класа визначає ся великим комфортом як і у вагонах. Між другою а третьою нема майже ніякої різниці і там сидять усі в суміш з багажами. Пасажери першої класи мають ще й ту вигоду перед пасажирами тамтих клас, що можуть з середини корабля зійти у каюту, де можна посидіти в затишку, переспати ся і попоїсти. На пароплаві бо єсть також реставрація, де можна за мірну ціну дістати всілякої їди і напиту. А вже-ж нікуди правди діти, нема їди, як український борщ. Такого у нас не уміють варити або тільки мало де; він мені нагадував сей славний борщ, який мені доводило ся їсти хиба в батьківському домі.

Ми взяли собі білети III, кл. по 40 коп., бо їдучи днем, можна вийти з середини корабля на верх і сидіти на палубі та звідтам розглянути цілу околицю. Пасажирів набрало ся стілько, що в II. і III. кл. не було де й шпильки вткнути. Ми вийшли на палубу

і сіли собі на лавці, а біля нас кількоро наших людей. О 8. год. протяжний свист парової машини дав знак до відходу корабля. Моряки кинули ся відчіпати ливни, на котрих пароплав стояв причеплений в пристани. Відтручений від берега, пустив ся пароплав на спокійне плесо Дніпрове і посував ся з щораз більшим розгоном. Правобіч нас стояли стрімкі лісисті збочи Старо-Київських гір, що пишали ся своїми золотoverхими церквами, лівобіч простирала ся плоска Задніпряньщина, а перед нами Дніпро „широкий як море“, хоч задля винищення лісів він тепер значно став вузшим і мілкішим. Гін єго далеко не такий бистрий, як в нашім Дністрі; він іде собі поважною ходою, неначе підтоптаний дідуган. Береги єго й русло пісковаті так, що вода безнастанно обриває і розмулює іменно лівий, плоский і низкий берег. Тому то й вода в Дніпрі не така прозора, як в наших гірських ріках.

На дворі стояла гарна погода, хоч з полудневого сходу потягав холодний ранній терець. Сонце обляло своїми проміннями цілий Київ, розсипало їх по нечисленних банях що меркотіли з далека наче в огні. Між ними на самім переді сеї чудової картини виступила Печерска Лавра. Її величава дзвіниця здавала ся з того боку стокрот гарнішою та висшою. Своім золотоголовєм дов-

го она ще маячила на небеснім зводі, ще й тоді, як уже в очах наших сховав ся Київ за холмистим Дніпровим правобережжям. Пароплав мчав ся щораз бистрійше і саме супротив Печерської Лаври перейшов попід перший камінно-ланцюховий міст Миколаївський, постромний англійським інженером Вінголем 1853 р. Великанська ся будівля спочиває на шести величезних камінних биках і двох берегових биках. Цілий міст оден з найбільших в світі, має 730 метрів довжини а 46 метрів ширини і стояв 2 $\frac{1}{2}$ мільона рублів. Два кілометри долі Дніпром перейшов пароплав попід другий ще довший міст залізно-дорожний, що лучить Київсько-Курску залізницю з Києвом. Єго поставив інженер Струве в р. 1870 на одинайцяти камінних биках. Насупроти правобережного кінця сего моста розділені холми, що тягнуть ся від Печерська здовж правого берега Дніпрового, глибоким звором. Збоchi сих холмів і звір вкриті густою дубровою, що й нині зве ся „Звіринець“, де колись київські князі відбували лови на дикого звіря. Серед тої дуброви виринає старинний Видубицький монастир, оснований (около 1070 р.) В. кн. київським Всеволодом Ярославичем в урочищі званім в давнину Видубичами. Храм св. Михайла потерпів чимало наслідком свого положеня у самого майже обриву над Дніпром, так що

тільки східна частина його з запрестольною стіною остала в первіснім виді, а все инше походить з пізнійших часів. Здовж правої сторони Дніпра тягне ся високий холмистий берег вкритий по більшій части дубиною, підшитою орішником. Зпонад рівного хребта виступали декуди круглі холми наче кінці і нагадували мені картини, які я бачив в Судетах із сторони пруского Шлеска. Лісисті хребти спадають по більшій части стрімкими збочами прямо до Дніпра і нагадують вельми Наддністрянські стінки в околицях Коропця і Нижнева.

На лівім плоскім березі Дніпра, недалеко Миколаївського моста, починає ся незначна піскова височина і тягне ся на яких чотири кілометри в Чернігівській губернії. Се славна Лиса гора, на котру після народного переказу злітали ся київські відьми. Таку славу і назву мали у народу і деякі инші гори лівобіч Дніпра, а навіть в самім Києві.

На просторі між Києвом а Каневом розділяє ся Дніпро в кількох місцях і обіймає своїми рукавами більші або менші острови. Деякі з них вкриті верболозами та яворами так, як і ціле його лівобережжя. Декуди Дніпро так обмілїв, що плавання пароплавам стрічає чималі перепони. Глубша часть русла Дніпрового відзначена з одного боку білими, з дру-

гої червоними палями, щоби корабель не попав на мілину. Іменно підчас маловідя мають моряки-керманичі трудну роботу. На глибині летить пароплав бистрою стрілою і прорізує насадою спокійне плесо Дніпра, хіба плюскання пароплавного колеса перериває тиху плавбу. Тільки на поворотах здіймала ся від керми філя за філею, одна гонила за другою, поки оперлась аж о мул береговий, розмиваючи єго та обриваючи щораз дальше. Тоді то Дніпро пінив ся, клекотів, начеб сердив ся та лютував, що пароплавами скородять ребра старого підтоптаного дідугана. Не в одному місці приходилось нам розминати ся з другими пароплавами, що везли сотки прочан до Києва, або з барками та сплавами, чи як там зовуть, плотами. Тоді ворушилось рівне плесо Дніпра, пузирило ся і філювало, гойдаючи завзято барками та сплавами, що попали на таку філю. Рибалки навмисне підпливали під таку філю, а тогді летіли їх човни бистрою стрілою. При таких стрічах обмінювались здоровканєм проїзжі або керманичі між собою, а нераз сипались проклони та лайки, коли керманич барки задрімав та не виминув як слід пароплаву, або коли пароплав бистрим і наглим поворотом заколисав плотами так, що на них бочки, гонте і все инше буквально гуляло то потапаючи, то виринаючи зід розгуканих філь.

В затишнійших прибережних місцях клекотали дніпрові млини, повертаючи лїниво лопатистими колесами. Менї лучило ся вперше бачити такі млини, поставлені просто на чайках. На одній великій чайці, припнятій здоровою лїнвою до берега, спочиває сам млин і одна часть оси від млинського колеса. Друга часть оси оперта на другій чайці уставленій рівнобіжно до першої так, що між обома чайками може вигідно обертати ся велике млинське колесо.

Минули ми старинний город Треполь, і Ржищів, і Переяслав. Місцями розступали ся, або відсували ся високі холми правобережні, а в таких зворах тулили ся розкинені по косягорях „села понаддніпрянські невеселі“. Невеличкі хатинки з почорнілими солом'яними стріхами, маленькими віконцями та бідними будиночками господарськими якось невесело відбивали від чудової природи Подніпрянщини. Мало де коло обійстя зеленїв ся невеличкий вишник або дика грушка та яблуня.

Небавом холми прибережні, порослі дубами та орішником, почали здіймати ся щораз висше і висше і нагадували зовсїм гірську околицю. Вже сонце почало клонити ся до заходу, як ми наближались до Канева. Се невеличкий повітовий гóрод, розкинений на площі гори, що стрімко спадає до Дніпра. З далека вже видно було велику церкву з зеле-

ною кривлею, а серед міста розсілась всемогуча владичиця, городска тюрма. Русло Дніпра, що давнійше підходило аж під самі Канівські гори, відсунулось тепер далеко на полудневий схід так, що з пристани ще з півмилі дороги до Канева. Була вже пята година з полудня, як ми причалили до Канівської пристани. Перед пристанею ждало чимало повозок та возів. Нам навинув ся якийсь Канівський жидок, що доволі чисто говорив українською мовою. За півтора карбованця згодив ся він провезти нас на могилу Шевченка, а звідтам назад у пристань до нічного пароплаву. Дорога наша ішла пісками та верболозами, опущеним давним руслом Дніпровим, а в однім місці треба було навіть їхати в брід повисше осий. Тому хоч коні були здорові, а годі було нагнати. Ми їхали ступою, поки вибрались під саму підосхву Канівських гір. Звідси пустились ми скорше вузьенькою нерівною доріжчиною попід саму гірську збіч. З лівого боку блищав Дніпро від західного сонця золтавою на оден кільометер широкою лентою, обнявши своїми рукавами величезний острів, правобіч стояли стрімкі стіни нагих пообсучених гір. В однім місці нараз розділила ся перед нами стрімка стіна, роздвоєна глибоким тісним звором, з котрого повіяло на нас вечірним холодом. Се Холодний яр, що глибоко вриває ся в Канівські гори. Дощі та

тучі пообсували глинясті та піскуваті стіни, того яру, що сьвітили ся від західного сонця, а тільки на вершках гір, що обступили сей яр, зеленіють ся дуби та берези. Минувши Холодний яр, поїхали ми далше підгірскою доріжчиною. Гори спинали ся щораз висше і висше а на терасі одної з них розкинуло ся кілька рибальських хаток. Тут стоїть над Дніпром на три кілометри від Канева Шевченкова гора. Ми злізли в візка і пішли крутою доріжчиною, що вела вузким звором попри розкинені по обох боках доріжчини. Сей присілок зве ся Монастирком, бо тут був колись монастир, а сама гора Шевченкова звалась спершу Чернече. Друга гора зветь ся Скитниця; там, кажуть, мав у балці, в печері, давно якийсь чернець землянку. Після народного переказу мали тут похоронити Підкову. Присілок Монастирок належить до Канева. Тут сидять Канівські передміщани, гончарі або рибалки. Хати їх гарні, високі, з великими вікнами, на перший погляд видно, що тут живуть люди заможнійші та з більшою вигодою. Перескочивши невеличкий рівчак, пустились ми в ліву стрімкою стежкою, що йшла поміж корчі тернини, глогу та дикі груши західною збочею Шевченкової гори. Між корчами пас ся гарний товар монастирецьких передміщан. Ми добре втомились, поки вибрались на сам верх

Шевченкова могила.

гори, зовсім плоский і широкий. Скоро тільки ми станули на сій високоровени, так зразу побачив я скрізь корчі та дерева високий, зелізний хрест намогильний.

Серце в мені забилося живійше, душа почувала, що наближає ся до місця, де спочивають останки великого генія.. Ми підійшли ближше. Тут побачив я доволі значну, чотирикутну обшир, обгороджену частоколом. В однім куті стоїть гарна сільська хата — для сторожа, а в самій середині могила Шевченка. Під хатою гралось двоє малих діток. Стóрожа не було дома. Ми перейшли скрізь сїни і вийшли в загороду та повернулись прямо до могили. Східцями деревляними вийшли ми на земляний курган, майже на 5 метрів високий. Верх кургана плоский в 3 метри проміру, а на тій площі стоїть величезний хрест зелізний в 6 метрів висоти разом з пєдесталем. Сонце вже западало за високі Канївські гори; ледво троха продирались проміння, осьвітчуючи Шевченкову могилу. Навкруги нас налягла гробова тишина і навівала важкі думки. У мене мимохіть хлинули сльози, скоро тільки вступив я на могилу безсмертного батька України-Руси. В моїй душі ожили всі спомини про гірку долю великого мученика народного і налягли важким каменем на мою грудь. Мені не стало тху, я не міг і слова промовити до мого товариша. Я підняв похилену голову в гору, а

передомною розкрилась чудова поетична картина, котрої я не в силі змалювати. Перед нами розкинув ся темною смугою Дніпро а дальше безкрая низина Задніпряньска, що тільки мріла в сивім вечірнім тумані. За нами розложили ся гори, вкриті лісами, подекуди вже прорубаними, та орішником. Они піднимали ся амфітеатрально і обмежували ззаду Шевченкову гору, доповняючи сю величаву картину. Тут в сій поетичній околиці мав по тяжких злиднях супокійно доживати свого віку великий геній, апостол правди і науки. Склало ся инакше; на місци вибранім задля життя довело ся єму зложити свої кости на вічний супокій. Та хоч тіло безсмертного кобзаря пів століття спочиває в темнім гробі, дух єго оживляє Україну та проникає щораз дальше і ширше навіть в широкі верстви народу руского в Галичині і Буковині. Се тревожить тих, що раді би стерти з лиця землі українсько-руський нарід, скаляти єго славу бувальщину, споневіряти єго милозвучну мову, заглушити єго чародійну пісню. Пуста робота! бо в природі не пропадає марно ніякий атом, тож і зерно, що сів Тарас на рідній ниві, не пропаде а видасть чи скорше, чи пізнійше гарні овочі.

Чарівна краса природи, що окружає могилу Шевченка, наче вливала якийсь сцілющий бальсам у моє зранене важким смутком

серце, а на душі ставало відраднійше. Я чув ся щасливим, що на моєму віку довело ся мені на далекій Україні звідати могилу генія, котрого великий дух відродив нашу Галичину, натхнув її новим життям, витичив нам просту дорогу до нашого народного розвитку. З тою відрадою, з вірою в невмирущу життєвність нашого народу, з повною надією на непропащу силу слова безсмертного Тараса, зійшов я з єго могили.

Ми пішли в хату поставлену для сторожа. Хата гарна і простора; по одній стороні пекарня, в котрій молода хозяйка поралась коло вечері, по другій сьвітлиця. На лаві лежало останнє виданє Шевченкового „Кобзаря“. Хозиїн Іван Йодловский, канівський міщанин, чоловік розумний, письменний, зробив на мене вельми миле вражіє. Почувши, що я з Галичини, він вельми зрадїв, що я з далекого краю приїхав звідати могилу Тараса, віддану під єго опіку. Спершу пішла бесіда про єго семью і газдівство, а відтак почав Йодловский розказувати про свої роботи коло могили, коло деревини насадженої навкруги неї, відтак, поки ще було видно, подав єму д Якубенко плян украшеня садка докола могили і поручив поробити потрібні підготовлення що до поставлення зелізної решітки на могилі.

Вже добре смеркало ся, як ми вийшли

Світлиця в хаті на Шевченковій могилі.

назад у хату, де нас щирий хазяїн угостив смаженою рибою, овочами та кавунами з свого огорода і добрим чаєм. Вечер зійшов нам на любій розмові, так що ми й не счули ся, коли настигла пора вертати до пароходу.

Товар, що пас ся на Шевченковій горі, обсунув незахищену ніякою загородою могилу, а хрест дубовий з часом зогнив і провалив ся. У кожного щирого почитателя великого покійника боліло серце глядіти на розриту могилу. Найшли ся щирі людч, що бажали довести до ладу і обновити могилу Тарасову, однак з ріжних сторін они находили неодолимі перепони. Аж в червці 1883. р. повело ся Вартоломееви Шевченкови, названому братови поета, заходом Миколая В. Тоцького, предсідника Золотоношского земства повітового, випросити дозвіл на обнову могили. Київський інжинер п. Олексій Ф. Якубенко підняв ся сеї трудної і клопотливої роботи зовсім безкористно, за що єму від всіх поклонників безсмертного кобзаря належить ся найсердечнійша подяка. Запрошений при сій нагоді городський канівський голова Хантиньський обіцяв прилюдно дати людий для підмоги в роботі і обьявив письмом, що не буде ніяких перепон в обнові могили. П. Якубенко взяв ся після того до роботи, однак небавом оповіщено єго, що Хантиньський зро-

бив донесенє київському губернаторови, Гудимі, про сї роботи. На се донесенє рішив губернатор, що на обнову могили позволяє під умовою, коли Вартоломей – рідний брат Тараса; а що Вартоломей не був рідним братом поета, то поліція заборонила по тижні всякі роботи. Після того п. Якубенко удав ся з просьбою і обясненнями до київского генерал-губернатора А. І. Дрентелена. При сій нагоді представив п. Якубенко контракт, заключений 1866. р. Вартоломеем Шевченком з київскою городскою думою, за призволом бувшого київского генерал-губернатора кн. Дундукова-Корсакова і міністра внутрішних дїл. Контракт сей признає Вартоломея на 99 років власником 1.220 сяжнів ($\frac{3}{4}$ морга) землі призначеної на могилу на Шевченковій горі (з того 300 сяжнів тепер взято під хату і город для сторожа) і обовязує єго, держати се місце в порядку і украшати єго. Генерал-губернатор А. І. Дрентелен після особистого виясненя цілої справи Вартоломеем призволив на всі роботи після проєкту п. Якубенка. В другій половині липця 1883 р. взяв ся п. Якубенко знов до роботи, однак по тижні канівський справник застановив роботу задля того, що в рішеню генерал-губернатора не згадувалось, яких розмірів має бути будівля могили. П. Якубенко після того представив генерал губернаторови докладний плян робіт з означенєм розмірів і

дістав в другій половині вересня 1883 р. дозвіл від генерал-губернатора вести дальше роботи після поданого плану. Таким побитом аж в сєйний порі можна було дальше вести роботи около обнови могили.

Робота не була легка. Кілька разів при-неволений був п. Якубенко їздити з Києва у Канів на могилу і тільки єго ревностию і щирим та безкорисним заходом рівнож і енергією та трудом місцевих селян грабарів (копачів) Буряка і Пастернака та тесляра Мовчана, роботи скінчено серед страшних холодів і дощів в листопаді 1883. р. На площині Шевченкової гори обгороджено означений контрактом простір землі деревляним високим частоколом, а в самій середині на могилі Тарасовій насипано земляний курган, котрий має на верху більш 3 метрів проміру. В полуднево-східнім розі обгородженого частоколом чотирокутника стоїть хата для сторожа, поза огородою клуня і город. Тоді також поставлено хату для сторожа; не стало тільки часу та й пора не була по тому, щоби її виправити та вибілити.

Здавало ся, що після того не може бути ніякої перепони в докінченю розпочатої обнови могили. Не так ждало ся, та так склало ся. Славнозвісний любитель і меценат української старини і приятель поета, Василь В. Тарновский, власник Каченівки в Черни-

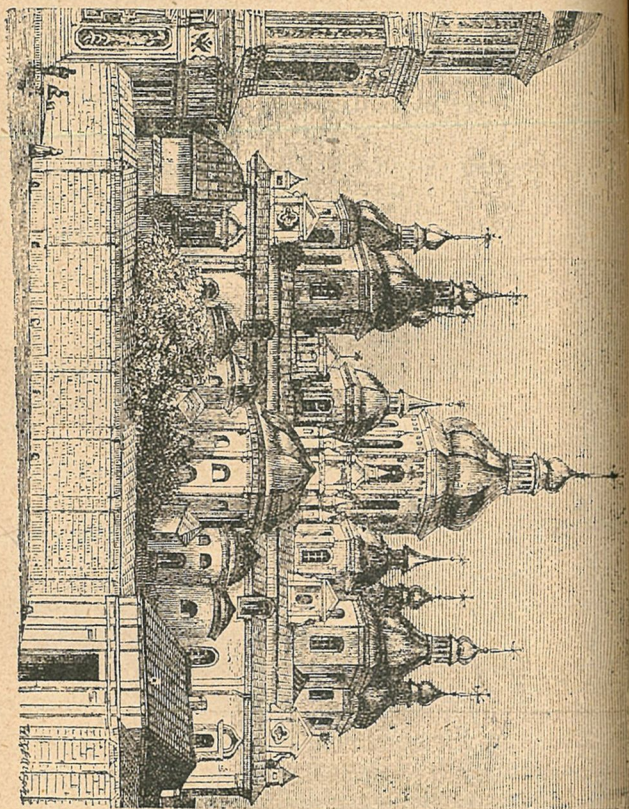
гівській губернії, замовив на свій кошт (нехай йому буде за се честь і слава!) в заводі Термена залізний хрест з педесталем в ціні 1000 рублів. Викінчення сеї роботи мав доцільнувати п. Якубенко. Однак віддільно від хреста і без відома п. Якубенка хтось непокликаний велів відлити якусь напись призначену на могилу. Задля того задержано на заводі навіть сам хрест вилитий на замовлене і після пляну п. Якубенка з написю на хресті: Т а р а с Ш е в ч е н к о, а понизше напись на педесталі: Р о д и в с я 25. л ю т о г о 1814, У м е р 26. л ю т о г о 1861. Тим чином вивіз хреста на могилу спинено аж до виразного призову, який послідував аж з початком липця 1884. Після таких немилих перепон поставлено хрест з педесталем з литого заліза, ваги 2000 кілограмів, на 6 метрів висоти враз із педесталем, в день св. Іллі 20-го липця 1884 р. Хрест однораменний гарної роботи, видний уже з далека задля своєї величини, а щоби був ще значніший, мали його помалювати мраморно-білою краскою. Педестал мав бути розмальований зеленковою краскою, як звичайно виглядають спижеві пам'ятники. На верху кургана вокруг хреста мала стати залізна решітка з литого заліза, подарована на ту ціль заводчиком-технологом п. Терменом. На обгородженій площині довкола могили росте всіляка деревина, заса-

джена з того часу, як насипано первісну могилу. Після плану п. Якубенка заведено наче би маленький парк з усякими деревами, кущами і цвѣтами, які тільки ростуть на Україні, і се творить гармонійну цілість з чудовою картиною, що окружає гору Шевченкову. Вся та робота коло будівлі могили стояла 2700 рублів, на що Полтавске земство жертвувало 380 рублів, а решту прибирав редактор „Одесского Вѣстника“ п. Зелений.

Так діждали ся тлінні останки воскресителя і мученика України - Руси, що по 25-ти роках майже після єго смерти могила була захищена, а величавий хрест вказує всякому, де спочиває батько Тарас.

Софійський собор. Пам'ятник Богдана Хмельницького. Золотоверхий Михайлівський монастир. В середу, на передодні Першої Пречистої, стали вже громадно товпитись прочани в Києві, хоч сим разом, як казали, було далеко менше, як звичайно, бо задля сподіваного приїзду царского спиняли прочан. Від церкви до церкви, від монастиря до монастиря ходили они купками по кільканайцять чоловіка поклонитись чудотворним іконам та мощам сьвятих. Перед відїздом бажав я ще звідати найславніший задля оригінальності і давнини стилю Софійський Собор і вибрав ся там ранком.

Софійський Собор.

Храм сьв. Софії лежить на широкій височині, що відділяє єго від горішнього, старого Києва. Єго построй і назвав митрополією кн. Ярослав Мудрий (між 1037 - 1043. р.) в пам'ять славної перемоги над печенігами, з котрими в с'їм місці сточив бій. Храм Ярославів утерпів вельми підчас татарского погрому в 1240 р., так що з него остались тільки стіни. Хоч єго опісля відбудовано і перестроєно (митрополит Кипріян в кінці XIV. ст. і Петро Могила), а всеж таки ті останки первісної будови вельми цінні і замітні. Церква обведена камінною огородою а з переду при самій площі вносить ся величава дзвінниця, приукрашена вже в новіших часах царськими орлами. Структура Софійської дзвінниці не така легонька як Лаврської, та й висотою їй не дорівнює. Храм сьв. Софії мало має подібности до рівноіменної церкви, нинішньої мечети турецької Ая-Софія в Царгороді. Київський Софійський Собор належить до другої доби византийского будівництва, в котрій поздовжна римська базиліка скоротилась, прибравши більше вид квадрату, що має за основу рівнораменний грецький хрест. Східна стіна замість апсиди мала три олтарні півкруги. Кулиста баня, що вінчала цілу будівлю, звужалась в своїй основі і строїлась на високім циліндрі. Около сеї середущої головної бані звичайно

бували ще чотири поменші на кінцях основного рівнораменного хреста.

Київський храм сьв. Софії мав в основі вид квадрату видовженого троха із східного боку трема олтарними півкругами, а головний з них був в середині; рядом з ними були дві каплиці. З трех інших боків храм окружали притвори або портики так, що храм виглядав ширший як довший. З західного боку мав храм тільки оден зверхній притвор, а з північного і полудневого боку крім такого зверхнього потрійні внутрішні притвори. На кольонах і аркадах зверхних притворів спочивала внутрішня галерія, що окружала з трех сторін горішню часть храма. Галерія та служила гинекеем, себ то женьським відділом — звичай перенятий у Греків. Крім того переховувало там церковне і княже майно, бібліотеку, архів і т. и. Над серединою храма, на чотирох головних аркадах вносились головна велика баня, а по боках докола неї було розміщених дванайцять поменших бань. Окрім того з західного боку храма, по обох боках головних дверей, вносились дві круглі, а серединою кожної з них вели круті сходи на хори і висше згадану галерію.

Олтарні стіни, стовпи і головна баня були украшені мозаїкою, або як тоді звано „моусія“, себ то стінними образами, зложеними з дрібних камінчиків із скляної різноцвѣтної

маси, розбитої на кусочки. В ту пору не було ще в грецких, отже і в руских церквах іконостасів, що закривають зовсім олтар від вірних. Олтар був відділений тільки перегородою з ряду мраморних колюнок з перекладиною на верху, так що весь олтар могли вірні оглядати, іменно коли була відсунена завіса. Тому то строїтелі храмів в ту пору не щадили накладу на такі дорогі окраси. Після думки знаменитого російського археолога Прахова мозаїка Софійського Собору належить до найгарніших взірців того часу.

На головнім олтарнім зводі, над гірним місцем, на золотім мозаїчнім полі, виступає величавий образ Богоматери, що олицетворяла тут властиво сьв. Софію, Премудрість божу. Богородиця зображена тут стояча з піднесеними горі руками, себ то в молитвенній поставі. На ній голубий хитон підперезаний вузким червоним поясом, за котрим заткнутий білий платок. Широкий золотистий покров осіняє їй голову і рамена та спускає ся по обох боках аж до колін. Ся головна окраса Софійського храма перетривала віковій бурі і руїни, що постигли сей храм і сливе у народу під назвою *Нерушимої стіни*. Низше під тим образом в цілу ширину олтарного півкруга находить ся зображене Тайної вечери. По середині, над гірним місцем стоїть сьвящена трапеза, а по боках єї ангели. З

одного і другого боку трапези стоїть Христос; звернений лицем правобіч подає чашу шести апостолам, що стоять оден за одним; а звернений лівобіч дає хліб другим шести апостолам. Ще низше під тим рядом апостолів слідує мозаїчне зображення святих перших віків християнства: Миколая, Григорія Богослова, Йоана Золотоустого, Климентія папи римского і и. Імена їх як і всіх мозаїк софійських виписані чорними мозаїчними буквами в грецькій мові. На передолтарних стовпах знаходиться зображення Благовіщення, лівобіч Пр. Діва прядуща з веретеном і клубком ниток в руках, правобіч архангел Гавриїл з віткою. Крім того задержана є частина мозаїки в головній бані. На чотирьох аркадах її знаходиться зображення сорок мучеників, по десять на кожній; в чотирьох трикутниках, заключених між дугами тих аркад зображені чотири євангелисти, а в самій бані величезне зображення Спасителя, оточене ангелами і апостолами.

Впрочім храм був у середині укріплений фресковою живописною із священної історії. Крім того в обох вежах в середині знаходяться на стінах по обох сторонах сходів давні фрески (хоч трохи підправлені), представляючі різні пригоди з життя світського, як княжі лови на дикого звіря, княжий суд, забави народні і т. и.

Храм сьв. Софії поставлений з цегол, що мають вид майже квадратної плити. Цегли ті сповні знаменитим цементом, котрого верстви навіть троха грубші і кріпші від цеголь.

Домовина Ярослава.

них плиток. Поміст був зроблений також мозаїчно з червоного лупця, що нагадує наш теремовельський камінь, з іншими цвітними каменями.

Після тогочасного звичаю кождий знач-
Спомини Ч. II.

нійший князь бажав, щоби єго тіло було похоронене в храмі своєї власної будівлі а бо-дай в „отнемъ“ себто вітцівськім. В Софійськім Соборі, в лівім внутрішнім притворі знаходить ся домовина кн. Ярослава Мудрого великих розмірів з біло-зеленковатого мрамору. Боки і двозбічний верх украшені горорізьбами хрестів, дерев, птиць і риб. Така сама домовина однак порожня і відкрита, знаходить ся в другім притворі, може бути сина єго Всеволода, або тогож синів Ростислава і Володимира Мономаха, котрих моці також похоронено в Софійськім Соборі.

Оглянувши найважнійший пам'ятник церковного будівництва, Софійський Собор, що не раз був свідком великих народних і церковних торжеств, вийшов я на широку площу, звану площею Богдана Хмельницького, бо там стрічав народ з духовенством українського гетьмана після повороту єго по Зборівськім бою. Сама площа могла бути окрасою тої часті Києва, наколиб її доведено до ладу. Мало що не по середині площі вносить ся на триступневій підставі гранітовій стовп з цегли мурований на $3\frac{1}{2}$ метра висоти, що був обведений тимчасовим парканом, поза котрим були розкинені грубі брили гранітові, очевидно приладжені на ступені. На тім стовпі вносить ся кінна статуя Богдана Хмельницького, ще зашальована тоді досками,

а також простягнена на північ рука, в котрій держить меч (деякі дотепні люди кажуть, що гетьман показує дулю на північ) забита шалівками. Се звістний пам'ятник Б. Хмельницького, про котрий тільки вже написало ся, та ніхто не роз'яснив, чому він так довго не був відкритий. Мені повело ся тоді на місці розслідити цілу історію сего пам'ятника від д. О. І. Левицького і думаю, що цікаво буде про неї дізнатись нашої суспільности.¹⁾

Начерк і плян пам'ятника подав ще в р. 1870. звісний художник М. Микешин. На педасталі в виді чотиригранної піраміди з литого заліза, представляючій скелю, мала стояти кінна статуя Б. Хмельницького. У підніжжя скелі сидить кобзар, оспівуючий славу українського гетьмана²⁾, а крім того уставлені представники чотирох руских народностей: Велико-, Мало-Біло- і Червоно-русів. Для переведення сего начерку зав'язав ся в 1871 р. комітет в

¹⁾ Про історію будови пам'ятника Б. Хмельницькому читав д. О. І. Левицький в Київ. Наук. Товаристві 29. цвітня с. р. реферат, в котрім подав і сі подробиці (напечатаний в Літ. Н. Віст. VI. 1913).

²⁾ Статуя кобзаря має зображати Шевченка, котрого тим робом бодай *in effigie* засуджено співати славу Богдана, мабуть за сьміло висказаний суд над ним!

Києві, котрий зібрав на ту ціль в цілий Росії 40.000 рублів.¹⁾ В р. 1873 замовив комітет в Москві кінну статую, а цар Олександр II. жертвував на ту ціль 1600 пудів казенної міді із старих гармат. В 1874. р. поїхав Микешин до Вел. кн. Константина Николаєвича відобрати жертвовану царем мідь. В. князь, дізнавшись про плян пам'ятника, розсердився та розкричався і велів Микешину поставити статую Б. Хмельницького на педесталі яко пішого піхотинця (бо кінна статуя прислугує тільки державним особам) із стягом в лівій руці, а права зложена до присяги. Однак Микешин не послухав, бо єго начерк цар потвердив (і за те на представленні пок. генерал-губернатора кн. Дундукова-Корсакова дістав подарок від царя). Між тим склалося, що та мідь десь щезла у названого художника (мабуть зів щур, як то розказуєся в одній орієнтальній казці),²⁾ так що комітет велів вилити статую своїм накладом в 1877 р. з міді (з лому пушок).

Комітет, зібравшись на раду, прийняв проєкт Микешина, котрий обчислив весь наклад на 100.000 рублів. Також радив комітет про

¹⁾ Держ. скарб додав 12.000 рублів, а 14.000 р. опісля ще зібрано, так що весь наклад виносив 66.000 р.

²⁾ Микешин продав сю мідь в гамарню.

час і місце поставлення пам'ятника. Вибір місця, на котрім мав стати пам'ятник, подав повід до спору між комітетом а духовенство м. Комітет був думки, що пам'ятник треба здвигнути на середині площі, на котрій нарід з духовенством витав гетьмана-вितязя. Однак духовенство (маючи в тямці, що гетьман любив випити) супротивило ся тому і домагало ся, щоби пам'ятник стояв в куточку площі, тим більше, що раз в рік іде похід церковний з сьв. Софії в Михайлівський монастир. Коли би отже поставлено пам'ятник після проєкту комітету по середині, мав би похід як раз переходити попри хвіст гетьманського коня, зверненого головою до сьв. Софії. На се замітили деякі члени комітету, що звісний гріх гетьмана не може бути тут перепорою, бож і Софійський Собор удержує свій шинок і наймає єго. Відтак рішила більшість комітету поставити пам'ятник на середині площі; до того прихилила ся і городська дума (в котрій за начерком комітету промавляли депутати Алексієв і Кониський), а також генерал-губернатор А. І. Дрентелєв.

М. Юзефович подав плян, щоби докола мурованого стовпа, на котрім уставитись мала статуя Б. Хмельницького, насипати курган. Комітетови припав до вподоби сей плян; єго вислано до потвердження і цар Олександр II. потвердив. Колиж прийшло до переведення се-

го пляну, роздумав комітет, що сей плян кургана невідповідний, бо по нїм стануть лазити кози та інші животини і з того вийшлаб профанація пам'ятника. Комітет видумав отже новий плян, щоби замість земляного, сицаного кургана, зробити докола пам'ятника курган камінний, наче би полупану скелю. Виготовлено рисунок того камінного кургана, котрий вийшов там вельми приманливо, бо, звісна річ, папір терпеливий і все прийме, що на нїм би нї писав, або рисував. Не дивниця, що й сей гарно виготовлений плян діждав ся царского потвердження. Колиж комітет приступив в 1881 р. до роботи, показало ся, що в дійсности годї збудувати такий курган камінний. Винаходчий дух комітету мав знов нове поле і так небавом на засіданнях тогож видумано третій з черги плян, постріїти піраміду з написями на три сторони: 1. „Богдану Хмельницькому единая, недѣлимая Россія“¹⁾, 2. „Волимо подъ царя восточного православного Московского“, 3. 1654 (себто рік Переяславского договору) і рік відкритя²⁾. Четверта сто-

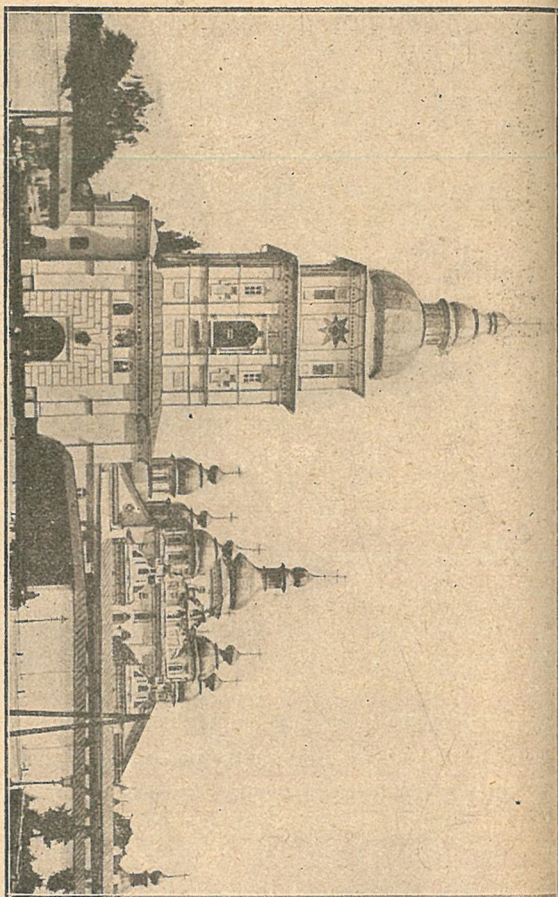
¹⁾ Напись сю вже виготовлену постигла дивна немезис — її зложено в поліції (що находить ся недалеко від пам'ятника). Мабуть за потяг до горячих напйтків Богдан і по столітьх не вийшов з тямки поліції.

²⁾ Пам'ятник посв'ячено 1888 р.

рона мала бути без написи. Комітет так переняв ся тим щасливо видуманим новим пляном, що взяв ся жваво до строєня. Поставлено три гранітові ступені і спроваджено доволі гранітових брил на довершенє задуманої будови. Між тим комітет очутив ся, що сего пляну третього не посиляли до царского потвердження, тож годі було вести дальше роботу. Комітет вислав отже сей третій плян цареві Олександру III. Цар передав сю справу міністру Толстому, а сей знов поручив її розглянути будівничо-технічному комітетови при міністерстві внутрішних діл. В міністерстві однак находились два перші вже царем Олександром II. потверджені пляни і тому міністерство предложило цареві всі три пляни. Цареві припав до вподоби другий плян (камінний курган), тому й вибрав єго. Комітет задля такого рішеня царского опинив ся у вельми труднім положеню і не знав, що почати, бо вся робота дотеперішня пропала, архітект ніякий не хотів піднятись будівлі камінного кургана та й в касі комітету не осталось ані рубля. Так попав комітет в цілковиту безпорядність і безсильність, а Богдан Хмельницький стояв зашальований наче на позорищі. Мабуть цар Олександр III. підчас свого побуту в Києві 1882. р. бачив, в якім стані находить ся пам'ятник.

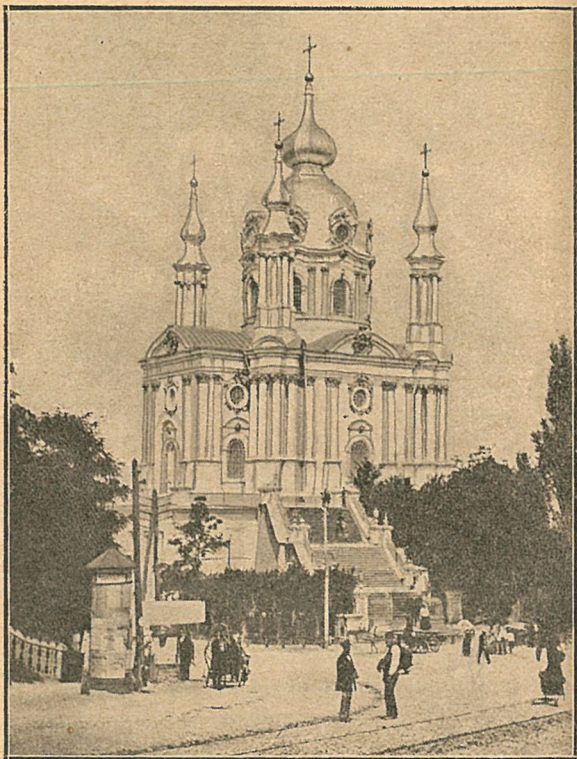
З площі Б. Хмельницького пішов я на

Михайлівський монастир.

другий її кінець в Михайлівську часть горішнього міста, відділену від Старого Києва Боричевим вивозом, щоби звідати поставлений там в 1108 р. вел. кн. Святиполком II. (Михайлом) Михайлівський монастир. Церква монастирська з верха вельми подібна до Софійського Собору а її 15 бань побиті були ще накладом в. князя золотою бляхою і тому ще літописець Нестор назвав його Золототерхим. Між особливостями помітна в церкві дорогоцінна домовина з нетлінними мощами св. Великомучениці Варвари, перенесеними сюди з Царгорода грецькою царівною Варварою, подругою в. кн. Святослава. Прочани сходять ся громадно, щоби поклонити ся мощам чудотворним св. Варвари.

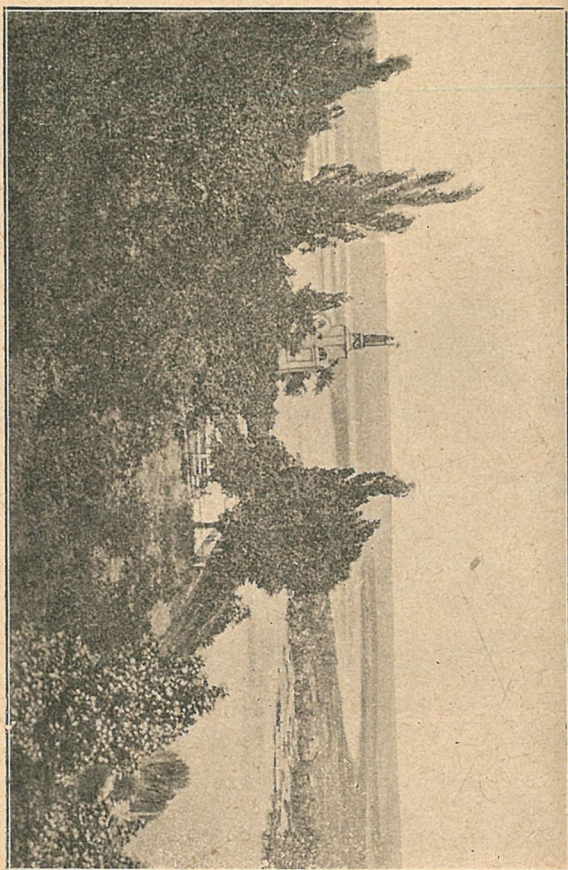
На тих ходах зійшла мені більша половина середн. Між тим стало вже звісно, що цар має приїхати в п'ятницю вечір. Нарожні мури улиць вкрили ся оповістками і відозвами городської поліції, генерал-губернатора і и., котрими взивано населенє Києва до піддержки прилюдного порядку і заповідано строгі міри на случай його нарушеня. В Києві повіяло якимсь душним воздухом. По улицах снувала ся безліч поліцейських, жандармів і воєнних пішки, кінно та перелетками (однокінками), а людей звичайних мало було видно. Всі мабуть були заняті підготовленнями до

Церква св. Андрея (до стор. 246).

приїзду високого гостя. Я задержав ся на розі одної улиці, щоби попрочитувати всі наліплені картки, де стовпила ся ціла купка людей та щось гаморила. Читаючи оповістки, почув я, як незвісні мені люди робочі жалкували, що навіть не побачать царя, бо улиці, котрими мав проїздити, були доступні тільки для молодези шкільної, війська і поліції. Однак серед тої душної атмосфери повіяло на мене наче милим холодочком, коли я дізнав ся, що генерал-губернатор завізвав славно-звісного музика нашого М. Лисенка, щоби на концерті в честь царя данім вивів дві українські пісні. Ся вість вельми втішила мене, бож сим наглядно показано, що українська пісня вічного небезпечного, коли її виводять перед самим царем. З жалем однак сказати треба, що трудом М. Лисенка покориствував ся, як я опісля дізнав ся, підприємець концерту, котрому наші земляк мав тільки жар загортати.

Пам'ятник св. Володимира (до стор. 251).

25. Видавництво Рускої Історичної Бібліотеки.

Побит в Києві вихіснував я головню в тій ціли, щоби навязати сталі взаємини з українськими письменниками і ученими та з їх підмогою розпочати в Тернополі видавництво „Рускої Історичної Бібліотеки“. Видавництво се мало основним знанєм нашої минувшини розбудити і утвердити ясну народну свідомість посеред оśвіченої верстви рускої суспільности і напоїти рускі серця щирим справдешним народолюбством. В сій справі з поради Кониського звернув ся я до проф. Володимира Антоновича. Знав я, єго доси тільки з єго історичних писань і з фотографії, котру я дістав у спадщині по моїм браті Володимирі. Антонович жив у своїм власнім принаднім домі в Жюляньській улиці. Зараз в першій стрічі зробив на мене сей провідник України незвичайне вражінє. Тоді був він ще в силі віку, хоч на нїм відбивали ся вже сліди довголітної наукової і професорської праці і громадянської діяльности. Вельми привітливий, але в розмові здержаний, не

розводив ся він широко і не сказав нічого зайвого, подібно, як у своїх писаннях держав ся строго свого предмету. Але що Кониський вже звістив єго про мій приїзд і мої наміри, отже Антонович розмовляв зо мною зовсім щиро, не накладаючи собі сеї дипломатичної обережности, з якою звичайно приймав у себе всяких нових людей. Всеж таки він так навик був до великої обережности, що навіть у своїй комнаті говорив півголосом, вистерегаючи ся підслуханя розмови ким небудь непокликаним. Антонович признав, що видавництво „Рускої Історичної Бібліотеки“, котра неначеб історична енциклопедія подала в рідній мові нашій осьвітченій верстві суспільности вибір історичних розвідок з нашої минувшини, українських або й посторонних істориків, може вельми успішно причинити ся до народного осьвідомлення рускої інтелігенції. Радив отже на початок дати передовсім короткий загальний огляд нашої минувшини, а відтак подавати історичні монографії, почавши від княжої доби аж до найновіших часів. Найвідповіднішим таким загальним оглядом нашої минувшини вважав Антонович „Очеркъ історіи югозападної Руси“, напечатаний в „Кіевской Старинѣ“ з 1885 р. Був се витяг з історичної части розвідки о. Стефана Качали „Polityka Polaków względem Rusi“, котрий редакція „Кіевской Ста-

рини“ з пропущенєм публіцистичної і полемічної частини подала перекладом московскою мовою. Редакція додала від себе замітку, що сей витяг „дає вельми гарний прагматичний начерк історії південно-західної Руси, котрого недостає убогій рускій історичній літературі а такого дармо гляділиб ми в перестарілих творах Бантиш-Каменського і Н. Маркевича і що до фактичного змісту, а ще більше що до основного погляду і способу викладу“. (Сей витяг появил ся в перекладі на наш язик о. Миколи Михалевича п. з. „Коротка История Руси“ Стефана Качали яко I. том „Руск. Истор. Бібліотеки“ в Тернополі в печатні І. Павловського 1886 р. (168 стор. з покажчиком). Дальше радив Антонович подати М. Костомарова три основні розвідки: 1. Дві рускі народности, 2. Думки про федеративні засновини на стародавній Руси (перші дві в перекладі Кониського), 3. Нариси народної Українсько-рускої історії (в перекладі Вас. Вовка-Карачевского і М. Комарова), котрі вийшли до II. тому, виданого 1886 р. До III. і IV. тому, виданого також 1886 р., вийшов переклад зроблений В. Карачевским з Д. Иловайского „Разысканія о началѣ Руси“ і „Исторія Россіи“ тих розділів, котрі відносять ся до нашої рідної історії. До V. тому (вид. 1886 р.) призначено розвідки з історії Галицкої Руси, а іменно

Д. Смирнова „Доля Галицької Русі до злучення її з Польщею“ (в перекл. Кониського), М. Дашкевича „Галицький князь Данило“ (в перекл. В. Карачевского) і д-ра І. Шараневича „Огляд внутр. відносин Гал. Русі“ (в перекл. з польського о. Осипа Барвіньського), а до VI т. (вид. 1887 р.) призначено В. Антоновича „Історію вел. князівства Литовського“ і доповнене з Иловайського „вôдъ смерти в. кн. Ольгерда до упадку удѣльной системы въ Лит. Русі“ (в перекладі Вовка-Карачевского). Після тих розвідок мала дальше бути поміщена історія України-Русі козацької доби в перекладі монографій М. Костомарова, котрі заповнили т. IX—XVIII (а іменно 4 томи IX—XII) Гетьмановане Богд. Хмельницького 1888 і 1889 в перекладі Кониського і М. Комарова, XIII т. Гетьмановане І. Виговського і Юрія Хмельницького (в перекл. Кониського в 1891) XIV т. Руїна І ч. Гетьмановане Брюховецького (1892 в перекл. М. Комарова) і XV, Руїна II ч. Гетьмановане Многогрішного з додатком розвідки Иваницького про давні громади на Україні, в перекл. Кониського в 1893 р. На VII. і VIII. мав Антонович написати про початки козаччини на основі нових жерел, однак не встиг сего зробити.

Сю програму „Руск. Іст. Бібліотеки“ обговорив я в загальнім начерку з проф. Антоновичом, а відтак ще спільно з Кониським, Василем Вовком Карачевским і Житецьким. Треба було однак забезпечити собі перекладників. Готовість до виладження перекладів заявили передовсім Кониський і Карачевский, а крім того обіцяли приєднати для сеї роботи Михайла Комарова з Одеси, котрий справді прийняв на себе і виконав велику частину роботи. З Галичан прийняв на себе переклад І. тому о. Микола Михалевич а монографії д-ра Шараневича мій брат Осип. Але в часі нарад над сим видавництвом насували ся перекладачикам деякі сумніви і труднощі що до самого перекладу наукових історичних творів. Окрім Куліша, котрий писав популярні історичні розвідки „Хмельницина“ і „Вигівщина“ а також науковим способом першу главу „Історії України од найдавніших часів“ в Основі (ІХ, 1861) і наукові розвідки про „Руїну“ в Меті (1865) та „Первий період козацтва“ в „Правді“ (1868), та крім І. Нечуя-Левицького, котрий видавав популярним способом писані книжочки з історії України, українські історики звичайно видавали свої твори московскою мовою. Тут отже треба було витворити літературний язик науковий, історичну словню, а се очевидно не легко приходило ся тим, що навикли про наукові

справи думати і писати по московски, а хиба в белетристичних творах та популярних розвідках послуговувати ся українським язиком. Треба було також усталити вислів що до назви нашого народу й краю в супротивности до Московщини і за порадою Антоновича прийнято прикметник українсько-руський в супротивности до великоруского, а іменник Україна-Русь в супротивности до Московщини.

Колиж українські письменники забрали ся до перекладів, щезли перегадом сї сумніви, які їм насували ся, а хоч треба було побороти ще неодну трудність, впевнили ся они про спосібність нашої мови до літературно-наукового письменства. Отсї переклади виготовлювані для „Руск. Істор. Бібліотеки“ були опісля для українських письменників понукою, що они стали також писати самостійні наукові розвідки по українськи.

В одній лише справі були українські письменники приневолені зробити уступку для галицьких Русинів, а іменно в справі правопису, якою мала печатати ся „Руск. Істор. Бібліотека“. Тоді ще в кругах рускої осьвіченої верстви суспільности зустрічала ся т. зв. кулішівка з доволі значними пересудами і здавало ся, що она могла би бути перепорою в значнійшій поширенню сего видавництва в нашій суспільности, тим більше, що й в шко-

лах все ще держали ся т. зв. етимольогічної правописи, а тим способом і руска молодіж, хоч в таких змаганнях випереджувала старших, привикла до шкільної, тоді т. зв. етимольогічної правописи. Також одинока тоді літературно-наукова часопись „Зоря“, видавана Товариством ім. Шевченка у Львові з підмогою українських письменників, придержувала ся т. зв. етим. правописи.

Отже, щоби приєднати як найбільш передплатників для „Руск. Іст. Бібліотеки“ і тим здобути потрібні грошеві засоби на видавництво, згодили ся українські письменники на таку уступку, щоби „Руску Істор. Бібліотеку“ печатати т. зв. етимольогічною правописю.

Уложенєм програми для „Руск. Істор. Бібліотеки“ і приєднанєм українських письменників для перекладів призначених для неї істор. творів осягнув я головну ціль моєї подорожи на Україну. Дальший побит в столиці України задля сподіваного приїзду царя Олександра III ставав з кождим днем неприємнішим. На всіх місцевих налягало якесь важке пригнобленє задля всяких поліційних обезпек порядку і ладу в Києві, а тим більше пригноблювало се мене, посторонного, не привиклого до тамошних відносин.

25. Поворот до Галичини. Пригода в Підволочисках.

Кожним поїздом привозила залізниця чимало цікавих людей до Києва. Гостинниці стали переповняти ся і дорожити, треба було подумати про поворот у рідний край. Розпрацювавши ся сердешно з українськими земляками, почав я готувати ся до виїзду. Я думав, що так, як у нас, доволі оповістити в гостинниці про свій відїзд. Між тим довідав ся я, що треба самому піти в участок (поліцейський комісаріят) і там представити свій паспорт. Я так і зробив, однак з тим не така легка справа, як менї здавало ся. З участка, де я, мимоходом сказавши, побачив неоден живий тип Гоголівських або Квітчиних творів, відослали мене в городську поліцію з блянкетом, щоби там написали, чи нема якої перепони задля мого виїзду. Подавши паспорт з блянкетом в бюро поліції, мусїв я підождати в „приймній“. Сала була невеличка, на серединї стояв великий, зелений стіл, за котрим дрімав якийсь поліцейський, сперши голову на стіл. Часами підводив він важ-

ку очевидно від безсонности голову, а його заспані очі заходили білком і надавали цілій його постаті якогось відразливого виду. На стінні, насупротив входових дверей стояв від стелі аж до помосту намальований портрет царя Олександра II. Ліворіч в углу „приймної“, висів образ Богородиці Казанської¹⁾, праворіч маніфест Олександра III. царя, а на правій стінні його портрет. Діставши виготовлену картку, мав я знов вертати в участок, звідки по скінченій маніпуляції і по вписаню мого власноручного підпису в книгу участка відослали мене в друге в поліцію. Дперва після того записали в паспорті, що нема ніякої перепони задля мого виїзду з Києва. Після таких годинних ходів від бюро до бюро, з участка в поліцію і знов назад я зайшов ще в книгарню, щоб купити собі деякі научні книжки. Розпрацавшись з матерію руских городів, пустивсь я з милими враженнями в дорогу та хоч не зовсім осягнув намірену ціль, не жалував ні труду, ні накладу.

В Підволочисках лучилась мені ще сьмішна стріча з митовим комісарем Соботою по

¹⁾ Та й в прилюдних льокалях стрічав я образи Пр. Богородиці н. пр. в почекальній салі на двірці залізниці, де й жидова та інші люди сиділи та вештались в капелюхах і шапках.

нашій стороні. Переглядаючи мій клунок з книжками такими товстими як: Указатель кievской археографической комиссії (Имена географическія), Архив Югозап. Россіи, Історія слав. литературъ Пыпина и Сласовича 2. вид. в двох томах і т. и., якось зачудував ся він та питає: „Na co Panu tyle książek“. „Вжеж, кажу, не для забавки, тільки для науки“. „Ale tyle?“ „Ну, яж уже з свого заводу займаю ся наукою, та в книжках і ціла моя приємність“, відказав я комісареві. Опісля ми розговорились ширше і мені здавалось, що комісар порозумів потребу книжок, але попросив ще, щоби єму дати одну книжочку, в двох випусках, котрої я мав 60 примірників.

Була се перепечатка з варшавського „Ateneum“ розвідкя Кониського: „Ruch literacki u Rusinów“. Автор просив мене, щоб я сю розвідку дав бібліотекам, редакціям і знакомим, особливо Полякам, щоби тим способом познайомились з розвитком нашого письменства. Я дав комісареві Сobotі два примірники сеї розвідки, не причуваючи, що він ужив сеї зовсім невинної книжочки до довозу дирекції поліції і що з того будуть проти мене кувати оружє, о чім ще оповім опісля.

26. Супротивности з нагоди виходу „Рускої Істор. Бібліотеки.

Вернувши до Тернополя, забрався я пильно до виконання уложеної в Києві програми видавництва „Руск. Істор. Бібліотеки“. Потрібні на видавництво грошові засоби сподівався я роздобути дорогою передплати, котру я оповістив в наших часописах і окремими відозвами, а крім того личне знакомство з власником подільської печатні, О с и п о м П а в л о в с к и м, дало мені спромогу, користувати ся значнійшим кредитом, поки не призбирала ся передплата. Таким способом міг я вже протягом 1886. р. напечатати в 1000 примірниках 5 томів Р у с к. І с т о р. Б і б л і о т е к и, котрих наклад стояв понад 1600 зр. (3200 К). Тимчасом передплата впливала доволі пияво і далеко не покривала видатків і тому я опісля не провадив печатання вже так поквапно, а вижидавав впливу гроша з передплати і розпродажи. До тогож і перегляд рукописий та підготовленє їх до печати і коректа печатна забирали мені весь свободний час, котрий я міг обернути на при-

дбане сякого-такого доходу на домашні родинні потреби.

Перегодом прийшли мені з підмогою на видавництво о. К а ч а л а і Володислав Ф е д о р о в и ч (по 100 зр.), а В. Антонович передав мені підчас мого другого побиту в Києві в 1888. п. 100 рублів від незнаного мені добродія. Всеж таки передплата і сі підмоги далеко ще не покривали накладу. Тимто я робив заходи, щоби висьднати для „Руск. Іст. Бібліотеки“ дебіт до Росії, бо тим способом сподівав ся також придбати передплатників між Українцями а сподівав ся я такого дозволу тим більше, що „Руск. Істор. Бібліотека“, подавала переклади творів одобрених цензурою. Однак наші москвичі зараз після появи оповістки про видавництво „Руск. Істор. Бібліотеки“ подбали о се, щоби їй загородити дорогу на Україну. Ос. Марков, редактор „Н. Пролома“, як мене звістили звідтам, вислав у Петербург до Дурнова, предсідника славянського благодтв. комітету і помічника шефа жандармів, донос, що кошт на „Руск. Істор. Бібліотеку“ дав кн. А д а м С а п і г а і що она буде містити революційні статі проти Росії, а наслідком того доносу в Росії заборонено „Руск. Істор. Бібліотеку“, поки ще явив ся І-ий єї том.

Тодішнє русофільське „Слово“ мовчало зовсім про моє видавництво, а „Новий Про-

ломъ“ Ос. Маркова нап'ятував „Руску Істор. Бібліотеку“ тенденційним видавництвом для того, бо не подає історичних творів Д. Зубрицького і А. Петрушевича, а з нагоди напечатання розвідки Костомарова „Дві рускі народности“ виступив в статі в 345. ч. 1886. р. п. з. „Подд'ільчики Костомарова“ з докором, що нібито „перекладчик сеї розвідки пропустив нелюбі собі і декому иншому місця.“ Тимчасом сам Костомарів, котрий вперше напечатав сю розвідку в Основі (III, 1861) пропустив вказані „Н. Проломомъ“ місця в 2-ім виданю Істор. Монографій (Птб. 1872.), котре послужило основою для перекладу.

Але й з польського табору відозвав ся напастливий голос про моє видавництво з нагоди виходу „Короткої Історії Руси“ о. Ст. Качали. В краківськiм місячнику „Przegląd Polski“ (липець 1886.) появилася стаття професора д-ра Анатолія Левицького п. з. „Czy to odpowiedź stronnictwa, czy interwencya osobista?“ (на 16 сторін). Проф. Лий підсунув „Корот. Історії Руси“ політичну тенденцію, що „wydanie jej (Короткої Історії Руси) w chwili układającego się pokoju polsko-ruskiego w naszym kraju*), jak niemiennie

*) На яке небудь примиренє польско-руське тоді зовсім не заносило ся, навпаки то-

wybitne stanowisko jej autora, nadaje tej książce jednak także i doniosłość polityczną. Nie chcemy, nie możemy w niej upatrywać odpowiedzi stronnictwa młodoruskiego, którego autor jest członkiem w Sejmie, na usilne dążenia Polaków do zgody; lecz chcemy wierzyć, że jest ona tylko osobistą interwencją autora i redakcyi między godzące się narody“. Проф. Левицкий назвав „Коротку Історию Руси“ „prawdziwą Targowicą w koncercie“, „z pewną tendencyą ponownego rozdmuchania nienawiści między Rusinami a Polakami“, „aby poniżyć i sponiewierać wszystko, co polskie“.

Задля так важких докорів зроблених і авторови „Корот. Іст. Руси“ і редакції „Руск. Бібліотеки“ вислав о. Качала від себе, а я окремо від видавництва відповідь проф. Левицькому до редакції „Przegląd-y Polsk-ogo“, однак редакция сего місячника не тільки не помістила нашої відповіді, але навіть не відписала на три до неї в тій справі вислані листи. Сей знаменний поступок „Przegląd-y Polsk-ogo“ приневолив нас подати нашу відповідь перекладом в „Ділі“. (Відповідь о. Качали в 3—6 чч. „Діла“ а моя в чч. 15—18 з

дішній сойм збув внесенє п. Романчука о заснованє рускої гімназії в Перемишлі резолюцією без значіння.

1886.). В нашій відповіді відперли ми не тільки неоправдані докори проф. Левицького, мов би то се виданє мало метою політику, роздуванє ненависти між Русинами і Поляками і ударемнюванє згоди, на яку тоді зовсім не заносило ся, але zarazом на основі історичних давних виказали ми хибні погляди критика. Відмова поміщення нашої відповіді в „Prze-gląd i Pol.“ і мовчанє проф. Левицького після єї появи в „Ділі“ були найліпшим доказом, що вельми пристрастна критика проф. Левицького не була предметова і не мала справдешиної історичної основи.

Однак видавництво „Руск. Істор. Бібліотеки“ зустрінуло ся з напастями не тільки з москвофільського і польського табору, але й с в о ї л ю д и робили єму перепони. В одинокім тоді літер. наук. письмі „Зоря“, видаванім Товариством ім. Шевченка у Львові, зустрінуло ся моє видавництво спершу з прихильним відзивом (Франка в 1886 і Красюченка (В. Коцовского) в 1887), однак опісля др. Ом. К а л и т о в с к и й (в Зорі 1887 ст. 243) виступив з докором, що „зъ пляну видавництва насуваються намъ певнї сумнѣвы, чи видавець дѣйде до визначеної мети. Въ издавництво ввѣшли працѣ, а въ нихъ уступы, котрыхъ тенденція супротивляє ся цѣлямъ руско-української історіографіѣ, зъ чого вывязались деякі колізіѣ. Перевѣдъ не пѣдхо-

дить такожъ підъ смакъ галицкои публики, для котрои „Истор. Бібліотека“ призначена въ первѣмъ рядѣ“. Опісля вже й В. Коцовскій, пишучи про переклад Костомарового „Богдана Хмельницького“, в ч. 4. „Зорѣ“ з 1886 висловив домаганє, „щобы переклади и перерѣбки, если не выходятъ зъ галицкихъ рукъ, були бѣльше галицкѣй, такъ що до мовы, якъ и що до обробленя,—щобы кожда въ „Ист. Бібл.“ мѣщена праця перейшла черезъ галицкѣй руки, щоби тѣснѣйше навязувала до нашого галицкого розвою думокъ, галицкого знаня и житя“. „Тодѣ, по думцѣ В. Коцовского „Руска Іст. Бібліотека“ „сталась бы власне черезъ те и тѣснимъ звеномъ мѣжъ нашими и украиньскими думками, нашимъ а украиньскимъ національнымъ житємъ; зближилабъ насъ єще бѣльше до себе, а зближилабъ насъ до мало у насъ доси звѣстной и нелегкой до порозумѣня схѣдно-славянської науки, до російского и украиньского суспѣльного и наукового житя, усунула бы многѣ неясности и непорозумѣня, уможливила бы спѣльну роботу“.

Сї два голоси д-ра Ом. Калитовского і д-ра В. Коцовского вельми характеристичні для погляду редакціі „Зорѣ“ і єї кружка на літературно-науковий языкъ українсько-руський і на взаємини Галичини з Україною. Тодішня

галицько-руська інтелігенція, неперечно під впливом русофільських часописів, не могла визволити ся від упередження до „україньщини“, а скоро одиноке літературно-наукове письмо „Зоря“, видаване Товариством ім. Шевченка, виступило з такими докорами супроти „Руск. Істор. Бібліотеки“, то се очевидно не причинялось до прихильного для неї настрою серед нашої суспільности. Не припало крім того львівській громадї, котра всеж таки вважала себе авторитетною супроти провінції, що я почав таке видавництво а в нїм перший раз подав рускій суспільности протинорманську теорію в нашій історії, (се вважав др. Калитовский тенденцією, котра супротивлялась цілям руско-української історіографії!) в хвилі, коли Ом. Партицкий в розвідці „Скандинавщина на давній Руси“ (в „Дѣлѣ“ 1887) ломив копії за скандинавізмом на Руси в тій думці, що тим способом буде рішене питання самостійности України-Руси!

Сї голоси неприхильні „Рускій Істор. Бібліотеці“, редагованій на основі програми уложенї головно проф. В. Антоновичом, привели мене до відповіді д-рови Ом. Калитовському. Однак редакция „Зорѣ“ також не помістила моєї відповіді (поступила подібно, як „Przegląd Polski“) і доперва „Дѣло“ в ч. 99, 1887) подало сю мою відповідь яко „Надѣслане“ п. з. „Замѣтки на оповѣстку д-ра

Ом. Калитовского про VI. т. Руск. Іст. Бібліотеки". В тих замітках виказав я нестійність докорів д-ра Омеляна Калитовского, на що він в ч. 102 „Дѣла“ дав відповідь, але не ослабив моїх річевих виводів, а ще неприязнійше висловив ся про „Руску Історичну Бібліотеку“, назвавши поміщені в ній праці „mixtum compositum“ і висловив про VI. том В. Антоновича Історія вел. князівства Литовского (з додатком 3-х глав з історії Д. Іловайского від смерти в.кн. Ольгерда) такий погляд: „Я розпинавъ ся на муки, коли зъ обовязку рецензента одчитувавъ обѣ невеликій (?) брошурки, складаючі ся на той тсмъ“. Наслідком того я був приневолений подати (в „Надѣсланѣмъ“ ч. 109. „Дѣла“) „Ще кѣлька слѣвъ на ѡдповѣдь Дра Ом. Калитовского“, і виказав, що Др. Ом. К-ий не подав ніяких певних доказів на зроблений йому видавництву докір тенденційности, та що я в єго рецензії не міг найти тої „позитивної програми, въ якѣмъ направленю (Др. Калитовский) радъ бы видѣти історичне видавництво, ѡдповѣдаюче народнымъ цѣлямъ“.

Се було моє останнє слово в тій справі. Від П. Куліша научив ся я руководитись в найтрудніших і найскрутніших відносинах „холодним розумом“ і не вважаючи на ніякі перепони „іти да йти своєю дорогою“. Отже й сі неприхильні з різних таборів го-

лоси не захитали мене в постанові моїй, іти даліше дорогою, витиченою проф. Антоновичем і моїми українськими земляками та помічниками, до означеної мети, бо я впевнив ся у моїх хоч не вельми численних передплатників і то не тільки зпоміж осьвіченої верстви, але й зпоміж селян, що мої змагання не без хісна для рускої суспільности. А коли я на се покликував ся у моїй відповіді, що й селяни передплачують та читають і розуміють „Руску Істор. Бібліотеку“, неприхильна їй критика піднесла сумнів, „чи єсть хочь оденъ селянинъ рускій, що прочитавъ съ хѣсномъ се виданѣ“.

На доказ, що й селяни з хісном читали „Руску Істор. Бібліотеку“ подав я вірш селянина з Купчинаць, нинішнього посла Павла Думки, а крім того письмо членів тамошньої „Читальні“ і лист селянина Івана Ставкового з Хотилюба (дїшанівського повіту). Сї характеристичні, нині давно забуті відзиви, наводжу тут на доказ, як вже тодішне селянство задивляло ся на моє видавництво (не змінюючи правописи).

„Вп. п. Олександрю Барвѣньському
зъ глибокимъ поважанєм присвячує
Павло Думка.

Ниво наша золотая,
Безталанна мати,

Хто лавы тї розлогіи
Твої йме орати?

Хто облоги переоре,
Зерномъ правды всѣе,
Хто давнину розокрые,
Могили розрые?

Хто матерну правдивую
Любовъ розогрѣе
И утѣшить зболѣлое
И горькій обмые?

Хто розкаже, чи мы мали
Коли яку рѣдню,
Чи мы такъ повиростали
На смѣхъ та на злыднѣ?

Чи талану на сѣмъ свѣтѣ
Намъ грѣшнымъ не стало,
Чи можь*) було, та ледачї
Въ землю закопали?

Хто покаже поколѣнямъ,
Якъ коли ся жило
И чи коли тобѣ, ниво,
Яснее свѣтило?

Чи коли ще намъ засвѣтитъ,
Чи на вѣкъ пропало.
Чи всмѣхнеться обѣдрана
Доля прелукава?

*) Автор уживає м о ж ь замість м о ж е.

Хто оживить батьків славу,
Одягне красою,
Тому в'єнець най сіяє
Нивы золотої."

„Высокоповажаний Пане !

Пріймѣть сихъ простыхъ кѣлька слѣвъ за Вашѣй такъ великѣй труды для добра своего народу. На скѣлько спѣзналисьмо виданѣ исторіи Украины-Руси, єсть то дѣло великої ваги, котре замикає нашу минувшѣсть, показує слѣды, якими ходили нашѣ батьки, на чѣмъ поховзнулись и куды намъ нынѣ ступати, що бы безъ слыху не загинути та яке-такє становище на свѣтѣ здобути.

Чєсть Вамъ и слава за Вашѣй великѣй труды, най Богъ стокротнє надгородить. Пріймѣть нашу малу лепту, а єсли Богъ допоможе, то собѣ кождый зъ осѣбна запишемо, бо то єсть наша библія и законъ, котрый повиненъ вѣ кождѣй хатѣ находится, а мы були бы тогды народомъ, якъ другѣ, бо бысьмо себе знали.

Зъ симъ засылаємо Вамъ зъ новымъ рокомъ наше помагай Богъ, що бы Вѣнъ допомѣгъ щасливо довершити такъ дороге дѣло на славу нашѣй нєнцѣ и схѣснувати родинѣ, що бы сповнилися слова нашего пророка Тараса: „Чи сыны, якихъ батьківъ?“, що бы кождый спѣзнавъ долю своєи родини.

Дякуємо щирѣмъ сердцемъ за доси виданѣ книжки и най Богъ стокротнє велику ту працю надгородить и осолодить и що бы

допомогъ якъ найборше Хмельницькому на свѣтъ явитися зъ неволѣ друкарской и якъ найчисленнѣйше щиримъ серцемъ его привитати, що бы яко бувшій нашъ герой великій у кожду закутину заглянувъ.

Зъ глибокимъ поважанемъ

Члены читальнѣ Купчинець:

Павло Думка, Стефанъ Гарматѣй, Никола Южинъ, Михайло Думка, Дмитро Блажкевичъ.“

„Высокопочтенный Пανε! Чи єсть южъ*) видрукованый семей томъ Вашои Бібліотеки, то прошу ми выслати, бомъ доперва получивъ 6 томѣвъ, а я Вамъ все выплачу, понеже желаю мати Вашу сю Бібліотеку Историчну; бо Ваша Бібліотека такъ займаюча и добра, що повинна находится въ кождѣй хатѣ, де ино письменнѣи суть люди.“

Иванъ Ставковий.

Хотилюбъ, п. Цѣшанѣвъ.

*) Замість в ж е. — Оба сї письма переслав я в оригіналі товариству „Просьвіта“ у Львові.

27. Засновини „Народної Ради“ у Львові. Вибір до Громадської Ради в Тернополі.

Попри шкільні і письменські справи та видавництво „Руск. Істор. Бібліотеки“ міг я ще троха вільного часу присвятити також прилюдній громадянській діяльності і в тій справі був я в звязи не тільки з народними діячами на Поділю, але й з львівськими громадянами, котрі постановили перевести політичну організацію Русинів-народовців в Галичині і мене також візвали до участі в сій роботі.

„Головна Руска Рада“ у Львові, основана в 1848. р., котра мала також такі організації по важнійших містах краю, між иншими в Тернополі для Поділя (отець мій був в тих часах членом тернопільської Рускої Ради), уложила була ясну народну програму політичну на основі національної самостійности Русинів яко народу (тоді 15-мільйонного) і єго окремішности від польского і московского. Се ясне і рішуче становище руских народолюбців з 1848. р. зєднало всіх щирих Руси-

нів під прапором „Головної Рускої Ради“, створило певні підвалини для національно-політичного розвитку руского народу в Галичині і здобуло довіре у Корони і правительства. „Головна Руска Рада“, кермувала народними і політичними справами галицких Русинів від 1848. року аж до половини 1851. р., коли наслідком реакції за міністерства Баха застановила свою діяльність. З новою конституційною добою в 1861. р. почав ся знов політичний рух між Русинами, однак не було такої політ. організації, якою в 1848 р. була „Головна Руска Рада“. Політичний провід руского народу спочивав тоді головно в руках визначніших представників митрополит. капітули львівської (звідки пішла політ. кругами уживана назва „свѣтоюрців“), котрі вважали себе „старорускою партією“ в суперечности до молодежи („Русини-народовці“), що гуртувалася коло „Вечерниць“ і „Мети“ побіч кількох визначних старших народолюбців в 1848-их рр. (як Качала, Осип Заячківський, Теофан Глиньський) і трудилася лише на просвітній і письменській ниві.

Колиж т. зв. староруска партія в маніфесті оповіщенім в „Словѣ“ (1866) виявила об'єднательні змагання русофільські („адінъ народъ“!), тоді й Русини-народовці в брошурах і літературно-політичних часописах („Правда“) зазначували своє політичне становище на о-

снoві традиції „Головної Рускої Ради“, однак не мали ще окремої політ. організації. Вправді в 1870. р. заснувалося у Львові політичне товариство заходами старорускої партії „Русская Рада“, котре взяло у свої руки керму політичних справ галицьких Русинів, однак вже з самого почину не стануло оно на виразній основі програми „Галицької Рускої Ради“ з 1848. р. Відтак виступало неприязно проти товариств Русинів-народовців, „Просвіти“, „Рускої Бесіди“, проти народного язика в руских шкільних книжках і тим способом причинялося до розєднювання Русинів. Змагання тернопільських і подільських Русинів в 1879 р. переведені в порозуміню з львівськими Русинами-народовцями, щоби прийнятем в члени „Русской Рады“ більш як 30 Русинів-народовців довести до скуплення руских сил, організації і спільної праці для добра народа і оборони єго прав, розбилися о опір проводирів „Русской Рады“ (гл. в горі стор. 78—92). Колиж з того часу „Русская Рада“ протягом цілого шестиліття не зібрала ся ані разу на загальні збори, постановили Русини-народовці утворити свою окрему політичну організацію. Почин до того дали три колишні члени „Головної Ради Рускої“ з 1848 р. о. Качала Стефан, др. Борисикевич Іван і о. Заячківський Осип, а також молодші їх політичні однодумці, не прийняті в 1879 р.

„Русскою Радою“ в члени. А іменно з львівських народовців прилучили ся до сего почину др. Омелян і Олександр Огоновські, Юліян Романчук, Василь Нагірний, о. Олександр Стефанович, Іван Белей і др. Кость Левицький, а зпоза львівських: я, др. Мелитон Бучинський, Петро Лїнинський і о. Николай Сїчинський, разом чотирнайцятьох, з котрих уже половина померла. Ся чотирнайцятка оповістила 24. н. ст. жовтня 1885 р. відозву п. з. „Русины Галицкои Землѣ!“ (в 113 ч. „Дѣла“ 1885) і Статут політичного товариства „Народна Рада“, котре було лише відновою „Головної Рускої Ради“, на основі тої самої національної програми. Обновлено тим способом українсько-руську народну ідею проголошену вперше в Галичині Маркіяном Шашкевичом, розвинену відтак і поглиблену рускими народолюбцями в 1848 р., випачену опісля обєдинителями погодинськими в 1850-их роках, а на ново оживлену Русинами-народовцями в 1860-их роках. Нове товариство політичне витичило собі цілию розвиток рускої (українсько-рускої) народности яко самостійної народности славянської, окремішної від польської і російської (московської), признаної європейськими ученими і відповідної народній че-

сти, достоїнству і інтересам нашого народу. Підписані на відозві основники „Народної Ради“ висловили погляд, що з тою програмою єдино можливий є успішний розвиток руского народу в Австрійській державі, котра все uznавала Русинів народом від російского і (московского) окремішним

Яко основники „Народної Ради“ зазначили ми в розуміню вислову Маркіянового сина Володимира („не чужого ми бажаєм, а свого то права“), що не хочемо нікому відбирати єго справедливих прав, але хочемо посідати і уживати всі наші права“. При тім зазначили ми, що „змагання наші не шкідливі і не противні ані інтересам інших народів ані інтересам нашої держави“ і тому висловили надію, „що зможемо ступати в згоді з всіми, однак колиб натрапили на перепони, колиб ми стрітили ворогів, то за справу народу не боїмося ні борби, ні жертв“.

В тім самім році (1885) в жовтні вибрано мене в Тернополі членом Громадської Ради. До Громадської Ради входило 36 членів, з тих половина жидів, а друга половина Поляків і Русинів. (В місті було населення около 10.000 Русинів, 9.000 Поляків і 12.000 жидів). З Русинів окрім мене ввійшов ще гімн. проф. Віктор Загайкевич і трех руских міщан: Андрій Сатурський, Василь

Ч у м а к і Тома К о р д у б а . Однак Кордуба умер ще перед уконститууванням ради і на єго місце ввійшов перший заступник жид, так що жида мали 19 радних, отже більшість, а Поляки з Русинами разом 17.

Коли з рускої сторони роблено приготування до громадських виборів, зобов'язалися поставлені Русинами кандидати на засіданнях Громадської Ради промовляти по руски; доси бо, хоч в ній засідали також Русини, як о. Василь Фортуна, соймовий посол, декан і парох тернопільський, др. Володимир Лучаківський, адвокат і ин., в розправах на засіданнях Гром. Ради промовляли по польски. Дня 9. вересня 1886. р. зібралася Громадська Рада на друге засідання для уконституування*) (на 1 шім засіданню вибрано лише бурмістра і єго заступника) і тоді я двічі в розправі промовляв по руски. Радні вислухали зовсім поважно сих промов і тим зазначили, що визволилися від давньої загорілости. Від непамятних часів загомоніло в перший раз руске слово в тернопільській Гром. Раді, а з того часу Русини-радні все промовляють там по руски. Однак з моїми товаришами, Русинами-радними, мав я спершу троха клопоту. Оден Василь Чумак переогодом відважився

*) Тоді вибрано мене господарем Гром. Ради.

промовляти по руски, а Андрій Сатурський спершу не додержав свого зобов'язання після довголітної навички (бо й давніше бував радним), але відтак говорив також по руски. Лише проф. Загайкевич, хоч як бажав промавляти, особливо в бюджетовій розправі (про пропінацию), не міг відважити ся на руску промову і так до кінця свого мандату остав мовчаливим. В Громадській Раді здобув я собі загальне поважанє всіх так, що в 1887 р. Гром. Рада вибрала мене відпоручником своїм до комітету для прийнятя наслідника престола, архієпископа Рудольфа, а в 1888 р. відпоручником до Ради повітової тернопільської. Однак не скликувано засідання нововибраної Ради повітової так довго в ціли уконститування, поки я не переселив ся в листопаді тогож року до Львова (через те вигас мій мандат), бо предсідник Ради пов., Юлій Коритовський, бувший посол соймовий, побоював ся, що я і там впроваджу в розправах руский язик (тоді в радї пов. і Русини-члени промовляли по польски).

Рускі промови в Гром. Раді причинили ся неперечно до національного осьвідомлення і піднесеня народного достоїнства серед руского міщаньства в Тернополі.

28. Наклепи на мене задля просьвітно-народної діяльності.

Попри просьвітну, народно-громадянську роботу не занедбував я також науково-літературної і педагогічної ниви. Окрім печатаних в „Die Reform“ (гл. в гор. стор. 75.), в „Правді“, в „Ділі“, в „Газетѣ Шкѣльнѣй“ і „Шкѣльнѣй Часописи“) розвідок (стор. 116 до 118) і книжочок для товариства „Просьвіта“ (стор. 103—202) і т. ин., само видавництво „Руск. Іст. Бібліотеки“ було доказом моєї літературно-наукової запопадливости, а згадана в горі полеміка з її противниками вимагала також часу й історичних студій.

Однак тодішні політичні влади, як я вже в горі зазначив, нерадо гляділи і на зовсім невинну просьвітну і народну діяльність (гл. стор. 40.). Засновини читалень по селах, котрі після народної школи мали піддержувати грамотність селян, виклади по читальнях, в котрих подавано їм хосенні відомости з історії і інших наук, засновини філії „Просьвіти“, „Рускої Бесіди“, музикально-

деклямаційні вечериці і т. п. — все те видавалося якимсь сепаратизмом, шкідним нібито для спокою в місті і в повіті.

Особливо нелюбим оком на все те глядів в тернопільським старостві концепіст Пашкудський (нинішній всепольський організатор на Кастелівці у Львові) і комісар Август Щуровський (опісля був старостою і радником намісництва, уже помер), хоч староста тодішний Мадурович відносився вельми прихильно до мене. Вже від часу процесу Ольги Грабар мав я певні познаки, що мене перед висшими властями представляють москвичом (Moskal), хоч моя діяльність прилюдна свідчила про зовсім противне переконання народне. А вжеж моя подорож на Україну, хоч за відомостю мого директора д-ра С. Дністрянського, і численні листові посилки перекладів для „Руск. Істор. Бібліотеки“ дали моїм противникам привід до всяких тайних наклепів перед висшими властями.

Коли я раз якось в одній справі зайшов до комісара Щуровського, покористувався він сею нагодою і хотів мені давати поучення, щоби я не „мішався до політики“. На се відповів я йому, що політикою зовсім не займаюся, а від моєї шкільної зверхности знаю, як маю поступати в позашкільній діяльності. А що комісар Щуровський був вельми зарозу-

мілий чоловік, то й неперечно вихіснував мою відповідь проти мене. Також двотижневий побит Ол. Кониського в Тернополі, котрий жив у моїй хаті, дав неперечно Щуровському привід до підзорів, бо він взивав до себе мене і Кониського до оправданя, в якій ціли проживає він у мене. (Близші однак пояснення про мої зносини з Кониським і богату єго переписку зо мною відкладаю до III. ч. Споминів).

Отсе спонукало мене звернути ся з письмом до старости М а д у р о в и ч а (бо задля тупого слуху з ним трудно було розмовити ся устно), в котрім я зовсім щиро виявив мої здогади про неприязні на мене наклепи перед вишшими властями і навів докази, що моє поступованє було все явне, щире і поправне, а в моїй просьвітній, громадянській і народній діяльності не було нічого, що ставало би в сунеречности з моїм службовим учительским становищем. Староста Мадурович, зустрінувши мене після мого письма принагідно, залевняв, що єму нічого такого не відомо та що й се неможливо, щоби комісар Щуровський навіть в часі відпустки старости (коли єго заступав в урядованю) міг щонебудь писати про мене, бо се остало би в актах і опинило би ся в руках старости *)

*) Коли за яких десять літ староста Ма-

Однак мимо того я впевнив ся про дійсність таких наклепів проти мене перед висшими властями, коли директора учит. семінарії д-ра Двістряньського іменовано весною 1886. директором тернопільської гімназії, вельми занедбаної єго попередником, так, що Рада шк. кр. поручила єму зараз обняти урядованє в гімназії. Треба отже було комусь передати тимчасову управу учит. семінарії аж до іменування нового директора. Справа та була тут тим важнійша, що міністерство просвіти видало тоді новий організаційний статут для учит. семінарій і відповідно до того треба було перевести розклад науки поодиноких предметів. Мені отже яко одинокому тоді в учит. зборі кваліфікованому професорови поручила Рада шк. кр. не тільки переведене в житє нового статута, але я попри свої службові обовязки учительські праводив цілу управу семінарії, переводив усі іспити перед фєрїями і по фєрїях аж до жовтня того року, отже заступав директора цілих п'ять місяців, однак після порученя Ради шк. кр. мав усі мною видавані розпорядки підписувати іменований уже гімназ. директором др. Диїстряньський. Колиж в тім часі розписано конкурс на

дурович перейшов на емеритуру і у Львові зустрінув ся зо мною, сам мені признав: „То, to ten Szczurowski tak smarował Pana!“

директора терноп. семінарії і я вніс поданє через Раду шк. кр. до міністерства просьвіти о іменованє мене директором семінарії або окружним інспектором шкіл, я не міг навіть покликати ся на се, що я мав відповідну практику з нагоди п'ятимісячної тимчасової управи семінарії. В причуваню некористного рішення моєї просьби виїхав я до Відня, щоби лично представити ся в міністерстві просьвіти. Міністра просьвіти не було тоді у Відні, отже я представив ся лише секційному шефови, графови Енценбергову, котрому я висловив мою просьбу, а також мої здогади що до безосновних на мене наклепів. Тоді спитав мене гр. Енценберг: „Vielleicht haben Sie sich an der Wahlagitation beteiligt?“ на що я відповів: „Ich wurde zwar vom ruthenischen Centralwahlcomite bei den Reichsratswahlen im J. 1885. für den Landgemeindebezirk Tarnopol-Skałat-Zbaraż als Candidat aufgestellt, allein ich bin zurückgetreten.“ — „Also, vielleicht haben Sie sich mit der Geistlichkeit verfeindet?“ — спитав відтак гр. Енценберг, на що я відповів: „Ich bin Sohn eines griech.-kath. Geistlichen und lebe mit der Geistlichkeit in den besten Verhältnissen“. З послуханя у сек. шефа виніс я однак вражінє, що на мене кинено якісь політичні підзори. А що до сего впевнив ся я у міністерського секретаря Табєнберга, котрий

доволі виразно натякнув мені, що побіч від-
 личної кваліфікації піднесено проти мене
 деякі сумніви політичної основи. Нічого
 певного про се я не дізнав ся, однак по-
 твердженням сих підзорів і сумнівів була від-
 мова моєї просьби і що до директури і окруж-
 ної інспектури, а іменоване о рік молодшого
 в семінарийній службі (а в тім часі окруж-
 ного інспектора шкіл львівських) Володислава
 Б о б е р с к о г о директором тернопільської
 семінарії. Се мене не вивело з рівноваги і я
 мимо того з такою самою ревністю і спо-
 коєм сповняв свої службові обовязки і не
 переставав дальше трудитись також на про-
 сьвітнім, громадянським і народнім полі
 в тім найглибшій переконаню, що моя ді-
 яльність позашкільна не остає в суперечности
 із службовими обовязками і австрійскою дер-
 жавною ідеєю.

Аж в 15 літ опісля пізнав я причини
 такого обороту справи, коли І в а н Е м. Ле-
 в и ц к и й видав „Біографично-историчный
 очеркъ“ п. з. „А л е к с а н д е р ь Б а р-
 в ь н ь с к і й в ь исторіи культурного дви-
 жения руского народа на Прикарпатю (вел. 8^о
 стор. 72 у Львовѣ. Коштомъ Антона Хойнац-
 кого зъ типографіи Ставропиг. Института,
 яко перепечатку з біогр. енциклопедії „При-
 карпатска Русь“ Том I. *). В сім житєписнім

*) Перед тим уже O t t ŏ v Slovník Na-

очерку, до котрого знаменитий пок. бібліограф із справді муравельною пильністю зібрав і вихіснував всякі можливі жерела, роздобув він також з міністерства просвіти

učny (Praha 1890) в томі III. 1. видане подав мою коротку житєпись (на стор. 404) написану відомим на Руси чеським письменником (давно вже покійним) Францішком Р ж е г о р ж о м, (Řř.), з котрим я був лично знакомий. — Відтак Д о м о н т а р (Володимир Лукич Левицкий) напечатав в календарі „Просьвіти“ і окремою перепечаткою „О л е к с а н д е р ь Б а р в ѣ н ь с к і й, єго житє и дѣяльнѡсть“, Львѡвъ 1891. 8^о стор. 14. В „Dictionnaire International des Folkloristes Contemporains, M. Henry Carnoy, видаванім в Парижі, Fasciculus III et IV, на сторони 46 і 47 появилася також моя житєпись з оцінкою письменської і громадянської діяльності (без означеня року, але виданий в 1895). B. S. Olgerbranda, Енсуклопедуа rowszechna, т. II. Warszawa 1899, на стор. 176 подала також коротку житєпись, а так само „Русская Энциклопедія“ подъ редакціей пр.-доц. С. А. Адрианова, проф. Э. Д. Гримма, засл. проф. А. В. Клоссовскаго и проф. Ч. В. Хлопина (СПТБ, без означеня року) але 1912 помістила в II. т. на стор. 266—267 коротку житєпись.

предлогу в справі мого подання о директуру і окружну інспектуру і подав її на стор. 13. і 14. свого очерку. Для основнішого пояснення справи наводжу її з примітками автора, не змінюючи навіть правопису. І. Е. Левич-кий пише ось що:

„Згадана оцінка найвысшої краєвої вла-сти єсть важнымъ историчнымъ документомъ для оцѣнки межинародныхъ отношенъ въ нашомъ краю. Документъ сей гласить: „Praesidium des k. k. galiz. Landesschulrathes Nr. 280/Pr. R. s. k. Al. Barwiński.. besitzt hervorragende Fähigkeiten, hat eine umfassende allgemeine Bildung, beherrscht seinen Lehrstoff, lehrt gründlich und mit erwünschtem Erfolge, ist vielfach litterarisch thätig, mit seinen Collegen pflegt er harmonisches Zusammenwirken und befolgt genau die Vorschriften der vorgesetzten Behörde. In der Schule behandelt er die Schüler beider Nationalitäten mit gleicher Unpartheilichkeit, allein als Anhänger der national-ruthenischen Partei (въ кваліфікаційно́й таблиці примѣчено: „Ist Anhänger der national-ruthenischen Partei, die in der Zeitschrift „Dilo“ ihr Organ hat..“) nimmt er einen zu regen, ja hervorragenden Antheil an den Bestrebungen seiner Parteigenossen. Während der am Ende des Schuljahres 1882 an der Tarnopoler Lehrerbildungs-Anstalt abgehaltenen Reifeprüfung gelangte es zur

Kenntniss des Vorsitzenden der Prüfungscommission d. i. des Landesschulinspectors..., dass sowohl Barwiński als auch Candidaten des III Jahrganges der Tarnopoler Lehrerbildungs Anstalt sich an Versammlungen behufs Gründung von ruthenischen Lesevereinen in den Landgemeinden der Umgebung von Tarnopol theiligen und dass die diesfalls abgehaltenen Versammlungen unzweideutig den Zweck verfolgten, Hass gegen die anderen Nationalitäten des Landes zu schüren. Es waren Inzichten vorhanden, dass Barwiński darauf Einfluss nehme, damit sich die Candidaten bei diesen Versammlungen einfinden. Um diesem Unfug ein Ziel zu setzen, ermahnte der genannte Landesschulinspector die Candidaten des III Jahrg. im Beisein sämtlicher Mitglieder der Reifeprüfungscommission, zu welcher auch Barwiński gehörte, dass sie sich jeder politischen Agitation enthalten und nicht ein Gebiet betreten, welches mit der Schule und ihrem Lebensberufe nichts gemeinsames habe. Barwiński konnte es nicht missverstehen, dass diese Ermahnungen zunächst ihm galten, und die Candidaten haben auch an den gedachten Versammlungen in der Folge keinen Antheil mehr genommen. Im Hinblick..., dass ferner Barwiński einer Ueberwachung bedarf, damit er nicht die Schule zu politischen Zwecken ausbeute...“
 (слідують отвітне внесенє краюи школьнои

рады). Тогдашній п. к. намѣстникъ Фил. Залескій примѣтивъ изъ своей стороны: „Von meinem Standpunkte bin ich mit dem Beschlusse des Landesschulrathes ganz einverstanden und bemerke dabei bezüglich des Barwiński insbesondere, dass derselbe nach den mir vorliegenden Berichten an politischen Parteibestrebungen einen zu regen Antheil nimmt. Laut meines Berichtes vom 8 October 1885 Z. 9562/pr. gehörte Barwiński zu denjenigen Professoren, welche sich bei den letzten Reichsrathswahlen in die ersten Reihen der Wahlagitationen gedrängt haben. Während der Hauptferien im J. 1885 hat Barwiński eine Reise von Tarnopol nach Kijew unternommen und bei der Rückkehr einen mit russischen Büchern gefüllten Koffer und überdies ein ansehnliches Packet von Büchern und Broschüren aus Russland mitgebracht. Sobald der in Podwołoczyska amtirende Polizeikommissär mir die vorgedachte Meldung machte, habe ich strenge darauf sehen lassen, dass Barwiński von den mitgebrachten Büchern zumal unter der Schuljugend keinen verderblichen Gebrauch mache. Diesbezüglich liegen keine den genannten Professor gravirende Daten vor, immerhin muss ich aber verzeichnen, dass Barwiński anlässlich dieser Reise eine Freikarte erster Classe zur Fahrt von Podwołoczyska nach Kijew und von Kijew nach Podwołoczyska erhalten hat,

welcher Umstand auf seine Beziehungen in Russland hinweist. Angesichts der bisher beobachteten Haltung des Barwiński kann ich die Besorgniss nicht unterdrücken, dass er seine Stellung als Direktor einer Lehrerbildungs-Anstalt leichthin zu Parteizwecken ausnützen könnte. Lemberg, 14 Juli 1886.“ Въ виду того референтъ министерства оставивъ внесенъ: „Jahr 1886, Nr. 14.625 et 15.249. M. f. C. u. U. Votum. Barwiński wäre wohl nach seiner umfangreichen Lehrbefähigung als einziger für die polnische und ruthenische Sprache geprüfter Bewerber sehr geeignet die utraquistische (polnisch-ruthenische) Lehrerbildungs-Anstalt zu leiten. Die gegen ihn vorgebrachten Bedenken sind ausschliesslich politischer Natur und reduciren sich auf V e r d a c h t m o m e n t e. Da jedoch der Statthalter am Schlusse des Berichtes seinen persönlichen Besorgnissen in Bezug auf Barwiński Ausdruck gibt, so wäre zu erlassen: erenne ich L... Bob... zum Direktor.“ На томъ актѣ разомъ примѣчено: „Unter diesen Verhältnissen kann Barwiński wohl auch nicht als Bezirksschulinspector bestellt und seinem diesbezüglichen im Promemoria (Beilage) alternativ gestellten Begehren entsprochen werden.“

Міністерський референт влучно зазначив, що зроблені мені закиди є виключно політичні і редукують ся до підзорів (Inzichten).

В дійсности бо лише случайно в однім селі, коли я одної неділі мав там виклад на дворі перед читальнею, між слухачами-селянами найшли ся також два кандидати учит. семінарії, однак я ніколи учеників не взивав до участі в яких небудь зборах а до того всякі мої виклади були зовсім предметові і вільні від усякої ненависти, бо мали метою науку, а не підбурюванє одної народности проти другої. Як опісля заявив мені пок. староста Мадурович, оклеветував мене комісар Щуровський і тому й унімнень інспектора Мандибуря в горі згадачих не міг я відносити і не відносив до себе, бо сумління моє було чисте і спокійне, а в моїх службових відносинах, як сама реляция Ради шк. кр. стверджує, поступав я все законно і поправно. Так само і підзори кинені з нагоди подорожи до Києва, як в горі я вже пояснив, були зовсім безосновні і неоправдані і сам намісник зазначає, що не стверджено, щоб я розповсюджував які шкідливі книжки, а ті що я віз із собою, були строго наукові історичні. В слідуючім році 1887 пересвідчив ся сам намісник Залєський з нагоди довшого побуту в Тернополі в часі приготувань прийнятя архієпископа Рудольфа про безосновність роблених мені закидів і про заподіяну мені тим способом кривду. Тимто і піддержав моє поданє в 1888 р. о приділене мене до учит. семінарії у Львові, про що оповім опісля.

29. Приїзд архієп. Рудольфа до Галичини. Їго побит в Тернополі. Етнографічна вистава.

Після турецько-російської війни (1877—78) почався східний овід політичний засувати темними хмарами, а між Австро-Угорщиною і Росією витворювалося щораз більше заострення, котре мало що не довело в 1888 р. до збройної розправи. Міродатні круги нашої монархії звернули бачне око на Галичину і національно-політичні відносини в нашій країні. В 1880 році у вересні відвідав цесар Франц Йосиф наш край і гостив кілька днів у Львові, де в Народнім Домі представлялись йому представники руских інститутів і товариств. Тоді вже ставали перед монархом представники найповажнішого народовецького товариства „Просвіта“ під проводом голови д-ра Омеляна Огоновського (який був тоді як віпоручник тернопільської філії) а дізнавшись про діяльність і видавництва товариства заявив цесар: „Das ist ein sehr nützlicher Verein“ (це вельми хосенне товариство). В р. 1886 у вересні прибув цесар знов

до Галичини а в слідуючій році 1887 з кінцем червця приїхав архієп. Рудольф, щоби пізнати ближше наш край і сусідню Буковину. Всюди витало населенє достойного Гостя з незвичайним одушевленєм, а особливо у Львові зготовлено величаве прийняте наслідникови престола, котрий тут гостював три дні. При сій нагоді пізнав архієпископ Рудольф рускі інституції і товариства, у своїй промові назвав Русинів „ein altes Culturvolk“ (старинний культурний нарід), а при положеню угольного каменя під духовну руску семінарію сказав піднесеним голосом: „Gott schütze und erhalte die ruthenische Nation und ihre heilige Kirche, м н о г а я л і т а!“ (Нехай Бог хоронить і береже руский нарід і єго свята Церкву, м н о г а я л і т а, сї останні слова виголосив по руски).

Колиж весь край готовив ся прийняти світло і величаво високого Гостя, то і столиця Поділя, Тернопіль, не хотіла остати позаду інших міст і йшла навзаводи з обидвома головними містами Краковом і Львовом. Тернопільська рада повітова утворила комітет для прийнятя архієпископа, зложений головнo із шляхти, а з Русинів покликала тільки В о л о д и с л а в а Ф е д о р о в и ч а, власника дібр з Вікна, а я ввійшов до сего комітету, вибраний тернопільскою Громадскою Радою. Задля того зараз на першій засіданю сего повітового комітету поставив я внесенє, що-

би запрошено ще п'ятьох Русинів, на що зібрані по довшій розправі згодилися. На внесення В. Федоровича ухвалено в честь архієпископа в павільйоні в міському городі устроїти етнографічну виставу. На протектора вистави упрощено г.р. Володимира Дідушицького з Пеняк, основника музею ім. Дідушицьких у Львові, головою вистави вибрано Володислава Федоровича заступниками г.р. Козьбродського з Глібова і директора учит. семінарії Володислава Боберського, а мене секретарем. Етнографічна вистава мала дати наглядний образ населення східної Галичини, його носії, звичаї, способу життя а в зв'язи з тим чотири типи селянських хат: подільської, наддністрянської, надбужаньської і гуцульської з обійстями мали доповнити живим образом предмети вистави. Окрім того з 45 повітів східної Галичини мали прибути на виставу живі групи селян і міщан в народних одягах. Для кращого зображення народних звичаїв постановлено ще перед архієпископом вивести картину обжинок сільського люду з обрядовими співами і танцями при народній оригінальній сільській музиці.

На останку подав я внесення іменем членів Русинів повітового комітету, щоби хор зложений з сотні сільських співаків відспівав під проводом о. Оси́па Витошинського

з Денисова кантату скомпоновану проф. Н. Вахнянином вечер по приїзді достойного Гостя перед полковничою палатою, в котрій архікнязь мав замешкати та щоби на другий день вранці перед виїздом архікнязя на виставу представились ему відпоручники філії товариства „Пр о сь ві та“, фундації кн. Острожского і Рускої Бурси. Над сим внесенем розвинулась оживлена розправа, з котрої виявляла ся очевидна неохота польських членів комітету, бо Поляки не могли в Тернополі вивести селяньского хору, однак наостанку згодились на наше домаганє. Колиж деякі невдоволені вийшли до другої комнати, не затаїли свого невдоволення і говорили: „Wszystko ruskie, wystawa ruska, kantata ruska, towarzystwa ruskie, to my nie mamy tutaj co robić!“

Колиж руским членам (хоч їх було лише 7 проти кільканайцятьох Поляків) в повітовім комітеті повело ся осягнути уложене такої програми, що Русини могли поважно виступити підчас побиту архікнязя в Тернополі, треба було тепер живо забрати ся до роботи, щоби ухвалена програма була як найкрасше виконана. На мене яко секретаря спала велика і трудна задача не тільки широкої переписки на всі боки, але також підготовлення ухвалених точок програми. Треба було відносити ся до ріжних наших людей о надсиленє цікавих

предметів на етнографічну виставу, котрої у-
порядкованем займав ся головою В о л о д и-
с л а в Ф е д о р о в и ч при моїй помочи. Проф.
Н. В а х н я н и н а упросив я до написаня
кантати в честь архієп. Рудольфа, а відтак
треба було забрати ся до зорганізования се-
лянського хору, котрий мав виконати перед
архієпископом сю кантату, Народний гимн і „мно-
гая літа“. Сю справу взяли на себе о. Йосиф
В и т о ш и н с ь к и й з Денисова і о. Амврозий
К р у ш е л ь н и ц к и й з Білої.

Тоді були вже в різних селах Тернопіль-
щини і в сусідних повітах селянські хори, од-
нак зібрати їх в оден великий хор столюдний,
вивчити кантату і згармонізувати зібрані з
ріжних сіл хоральні дружини, се була справді
великанська праця. Обидва згадані сьвященни-
ки з великою саможертвою їздили по різних
селах, підучували селянські місцеві хори, зби-
рали їх відтак групами численнішими на
спільні проби, поки на останку на два дні
перед приїздом архієпископа згромаджено всіх
сто співаків до Тернополя для спільних проб
цілого хору. Хто мав нагоду вправляти се-
лянський хор до виконання поважного твору
такого роду як кантата а відтак ним управ-
ляти підчас его виконання, сей зрозуміє, яку
трудну задачу мали оба диригенти вивчити
столюдний хор зложений з кільканайцяти
ріжних селянських дружин.

На менеж припала окрім діяльності в самім комітеті задача виконання останньої точки програми: вивести перед архікнязем о б ж и н к и з народними обрядами, співами і танцями під доморідну сільську музику. В сій справі став мені у великій пригоді Роман Б а ч и н ь с к и й (адвокатський конципієнт, нині нотар в Долині). Разом з ним їздив я кілька раз до Березовиці великої, де ми зібрали 25 пар парубків і дівчат в Березовиці й Острова, котрі під проводом Бачинського яко знаменитого танцюриста вправляли ся на майдані Березовиці, недалеко від цісарского гостинця.

Щоби всі ті приготування випали як найліпше і щоби Русини справді представили ся перед архікнязем яко культурний нарід, треба було також зацікавити і одушевити сею справою широкі верстви Русинів в терновільським і в сусідних повітах. В тій ціли рускі члени повітового комітету скликали ширші збори Русинів з тих повітів до „Рускої Бесіди“ в Тернополі, щоби запевнити собі поміч і участь рускої суспільности з Поділя в прийнятю архікнязя і обісланю етногр. вистави. На означений день зібрало ся в „Рускій Бесіді“ поважне число сьвящеників і сьвітських Русинів. Іменем руских членів повітового комітету представив я звіт про ухваленє програми прийнятя архікн. Рудольфа і у-

частин в тім Русинів з Поділя, а при тім відкликав ся до помочи і участи руского загалу. В. Федорович подав також до відома зборів, що вже зроблено для етногр. вистави і просив о надсилення цінних і оригінальних предметів, які відносять ся до життя нашого народу. Однак проти цілого плану і цілої програми прийняв архієпископ виступив дуже різко в палкій промові, посол о. Николій Січинський з Черніховець, піддержуваний у своїх поглядах д-ром Дам'яном Савчаком (тоді ад'юнктом судовим в Бережанах). „Спровадьмо на приїзд архієпископа, кінчив свою демагогічну промову о Січинський, 40.000 обдертих хлопів руских, нехай побачить нашу нужду, а буде се правдива вистава руского народу перед наслідником престолу!“

Однак численні збори не пішли за сьм голосом демагогічним, котрий був споводований личним антагонізмом проти В. Федоровича, а ухвалили всіми голосами проти сьх двох пособляти виконанню програми, уложеної рускими членами повіт. комітету.

30. Побит архієп. Рудольфа в Галичині і в Тернополі. Ювілейні вечери в честь Д. Млаки.

З великим трудом і заходом покінчено всі приготування на приїзд високого Гостя і можна було сподівати ся, що Русини достойно і поважно представлять ся архієпископу і утвердять єго в погляді, що они є культурним народом. Мимо всего того переймала мене нераз тривога на згадку, що може що небудь не так скласти ся, як би се було бажане. Місто Тернопіль було святочно прибране і приготуване на приїзд архієпископа, перед дворцем і улицями нагромадили ся тисячі народу. Дня 5-го липця (вівторок 1887) о $\frac{1}{2}$ 10, коли вже смеркло ся, а улиці засіяли ясным світлом, прибув архієпископ Рудольф із своєю свитою з намісником Ф. Залеским, а після повитання автономічними, державними, духовними і військовими властями удав ся достойний Гість до полковничої палати при нинішній площі Собєского (проти домініканського костела), де вже був устале-

ний селянський більш як столюдний хор під проводом о. Й. Витошинського, а вся просто-ра площа Собєського і довкола домініканського костела була битком заповнена многотисячним народом. Скоро архієпископ явився на балконі, розляглися одушевлені оклики: „Слава!“ а селянський хор відспівав насамперед Народний гімн, а відтак кантату Н. Вахнянина, котра своїм поважним торжественним настроєм зробила велике вражіння, тим більше, що сі звуки лилися з уст сільських співаків. Не тільки архієпископ і єго найближче оточення, але й безліч зібраного народу мала нагоду переконатися, що наш нарід спосібний до високого культурного розвитку. В хорі стануло 122 співаків з Білої, Честилова, Воробіївки, Цеброва, Куровець, Березовиці, Настасова і Вишнівчика, та й міщани тернопільські, а головну єго силу творили співаки з Денисова, Купчинця і Городища. Се був справді перший того рода перепис так многочисленного селянського хору і випав зовсім гарно. Пізною порою розійшлися зібрані перед палатою архієпископа, а я і рускі члени комітету вийшли з повним вдоволенням, що перша точка нашої програми була виконана гарно і зробила велике вражіння на всіх.

Другого дня в середу (6. липця) вранці о год. 8-ій усталились в подвір'ю полковничої палати представники всяких корпорацій, уря-

дових і шкільних властей а також представники руских товариств: „філії товариства „Просвіта“, „Руска Бурса“ і „фондації кн. Конст. Острожского“.

Стрункий, молодий, вельми живий архієпископ зробив на всіх вельми миле і принаadne вражінє. Їго цікавило все незвичайно, а коли приступив до нас, представників руских товариств, розпитував ся о їх ціль і розвиток і заявив своє повне вдоволенє. Після того виїхав архієпископ до міського городу, щоби оглянути етнографічну виставу, устроєну в міськім павільоні, де були зібрані предмети археологічні і етнографічні і уложені після річних областей Сяну, Буга, Дністра і Прута. Вистава давала в малих розмірах вірний образ руского народу в Галичині, єго способу житя, промислу, хліборобства і взагалі єго культури. Архієпископ опроваджуваний В. Федоровичом і комітетом виставовим був вельми зацікавлений виставою, велїв собі пояснювати ріжні предмети і не щадив похвал для виробів домашнього промислу наших селян. З павільону удав ся архієпископ в глибину городу, оглянув чотири типи руских хат селянських (подільскої, надбужанської, наддністрянської і гуцульскої) з обійстями, а відтак перейшов на простору площу, на котрій в округ були уставлені живі селянські і міщанські групи (по кількоро з кожного східно-галицького пові-

та) в своїх оригінальних народних одягах. Сі живописні і вельми різнородні групи і їх народні одяги та гарні народні типи людей звертали на себе бачну увагу Вис. Гостя. Сі етнографічні групи зняв відтак тернопільський фотограф Силькевич, а з того зложено гарний альбом, котрий в чудово різбленій Шкрибляком гуцульским ладом касеті вислано відтак архікнязеві, а другий примірник закупило товариство „Просьвіта“ у Львові.

Коли вже архікнязь кінчив оглядати етнографічні групи, розляг ся з бічної алеї міського городу спів женців, косарів і громадільників, котрих похід зближив ся відтак до площі, де находив ся архікнязь із своєю свитою. Тут розвинув ся в цілій величавости цілий похід женців і жниць з серпами, грабильників з граблями і косарів з косами, на раменах, за котрими їхали запряжені волами драбнясті вози, навіючені снопами, а на них сиділи побіч візників малі діти. Увінчані колосистими вінцями жниці (жалі) в гарних народних одягах повитали глибоким поклоном і звичайним обрядовим привітом дост. Гостя і зложили перед ним збіжєві вінці, а скоро лише архікнязь висловив їм подяку, загомоніла сільська музика (скрипка, бас, клярнет, решето і цимбали) а 25 пар парубків і дівчат з Острова і Березовиці в живоньких одягах під проводом Романа Бачинського розпочали

перед архікнязем обжинковий танець (коло-мийку). Весь сей обжинковий обряд пояснив я архікнязеві, котрий розпитував ся мене о всякі подробиці і висловив своє живе вдово-ленє. У виставовім павільоні закупив архікнязь чимало предметів, особливо гуцульских.

Після двогодинного побиту в міскім го-роді на виставі вернув архікнязь до міста, де в готелю Пунчерта видав сніданє, на котре окрім свити і достойників був запрошений також виставовий комітет. Я мав справдешне вдоволенє, що попереднього дня приїхав до мо-єї хати в урядовім уніформі комісар Щуров-ский (той сам, котрий мене оклеветував перед влястями), щоби мені доручити від архікнязя запросини на сніданє. Однак найбільшим вдо-воленєм для мене було гарне і вновні удатне виконанє програми, предложенї свого часу мною іменем руских членів повіт. комітету і те користне і живе вражіє, яке ся програма зробила на дост. Гостя і всіх присутних. При-дворний містр архікнязя гр. Бомбель висловив ся про побит архікнязя до презеса повіт. ради Коритовского: „Es ist der Culminationspunkt des Empfanges!“. І справді прийатє в Терно-полі треба вважати найвеличавішим і най-красшим в краю, бо тут витали дост. Гостя не тільки поодинокі корпорації і стани, але весь руский нарід з Галичини, роз-криваючи перед ним своє серце і душу і всі

свої скарби і прикмети, а прийняте в Тернополі мало визначно руску ціху. Тим способом мав архікнязь нагоду пізнати руский нарід і витворити собі вірний образ життя і всего побиту того народу, котрий нераз в трудних для Династії і монархії хвилях ставав вірно і кріпко в їх обороні.

Архікнязь Рудольф підчас своєї подорожи і побиту серед руского народу користувався кожною нагодою, щоби прямо з людьми з того народу розмовляти (відбувало ся се доволі добре з підмогою чеського язика зрозумілого для наших людей), а тим способом в народі остали ті незвичайні вражіня по дост. Гостю, котрі дали після вго трагічної смерти основу до всяких легенд і переказів, що живуть доси в устах руского народу.

З Тернополя виїхав архікнязь в дальшу дорогу по Галичині і Буковині.

При нагоді численного зїзду рускої інтелїгенції і селянства з усього Поділя устроїли рускі товариства тернопільські по виїзді архікнязя дня 6. липця деклямаційно-музикальні вечерняці в честь XXV-літної літературної діяльності Данила Млаки (Ізидора Воробкевича) в салі громадській, котра могла помістити більше гостей, як давня замкова саля. В довшій промові повитавши зібраних, зазначив я, як тяжко

будив ся руский нарід з вікового сну до нового життя в Галичині, а коли вже тут у нас засвітало і засіяло заранє нового народного життя, то Буковина все ще дрімала. Нараз і там засьвітило сонце, явив ся поет Федькович, а на другім кінці Буковини відозвав ся другий руский соловій І. Воробкевич. Відтак розповів я про єго письменську і музичну творчість і зазначив, що Данило Млака не тільки поет буковинський, але став руским народним поетом, чого доказом ниніше сьвято. Співи кантати Н. Вахнянина в честь архієпископа, Ніщинського „Закувала та сива зазуля“, виконані Денисівським хором, каватіна з Лисенкової опери „Різдвяна ніч“ і деклямації виповнили сей вечер, котрий зложив ся в милу гармонійну цілість з вражіннями, якими всі присутні були одушевлені з нагоди гостини архієпископа Рудольфа в столиці Поділя.

31. Другий мій побит в Києві. Переселене до Львова.

Розпочате мною в Тернополі в 1886. р. видавництво „Рускої Історичної Бібліотеки“ з підмогою українських учених і письменників навязало письменські і народні взаємини між Галичиною а Україною, оживила ся тоді листова переписка (особливо з Кониським — буде напечатана в III. ч. Споминів), однак треба було частійших личних зносин, щоби ті взаємини поширити і поглибити. Виїзд наших земляків українських до Галичини зустрічав ся з усякими трудностями і перепонами вже задля самого виднання паспорту за границю, а крім того в повороті до Росії були Українці виставлені на всякі переслідування російських пограничних властей наслідком доносів російської агенції у Львові (як ось вязненє Кониського 1886. по повороті з Галичини в товарячій возі залізничім у Волочисках, тяганина на допити до шефа жандармів Новицкого і т. п., про що ширше в III. ч. Споминів), тимто не легко они ріша-

ли ся на виїзд за границу. Задля того домагала ся особливо київська громада, щоби наші люди з Галичини частійше до них навідували ся і тим способом розбуджували і піддержували народно-культурні взаємини з закордонною Україною. Хоч львівська наша громада була доволі численна і повинна би була на личні взаємини з Україною звернути пильнішу бачність, однак не тільки Україна, або Угорщина, але навіть сусідна і так легко доступна Буковина не могла діждатись якого небудь гостя зі Львова (досить згадати, що аж на 25-літний літературний ювілей І. Воробкевича в 1887 завітав до Черновець яко відпоручник руских товариств львівських др. Євген Олесницький в котрім я також мав участь яко відпоручник тернопільських товариств).

В році 1887 і 1888 дійшло політичне напруженє між Росією і Австро-Угорщиною до високого ступня так, що заносило ся навіть на оружну розправу, в котрій і Німеччина, кермована тоді желізним канцлером кн. Бісмарком, була би неперечно взяла участь. Росія була тоді пострахом Європи, котра її вважала неодолимим велитнем (поки в япаньській війні виявила ся її неміч) і тому князь Бісмарк змагав у своїй політиці до її ослаблення в порозуміню з австро-угорським міністром загран. справ гр. Кальноким. Під таку

пору межинародного напруження вибрав ся я в лютні 1888 р. на Шевченкові роковини до Києва, а вибрав сю нагоду за порадою Кониського тому, бо в тій порі звичайно бували в Києві представники української народної ідеї навіть з далеких сторін Росії. А що під сю пору також з нагоди контрактів київських буває великий зїзд і не легко дістати комнату в готелю, отже Кониський упросив свого приятеля, Андрія Юркевича, чоловіка одинокого, що мав простору хату, щоби прийняв мене на той час у себе. І дійсно прийняв мене Юркевич із справдешньою старорускою гостинністю, хоч я его тоді в перший і послїдний раз бачив. Чоловік був уже старший віком, але ще вельми живий і говірливий, а при тім погідного і веселого настрою.

Розгостившись у Юркевича, вибрав ся я відвідати моїх знайомих, передовсім Кониського. Там застав я уже С. Ч а л о г о, автора твору „Жизнь и произведенія Т. Г. Шевченка“ (першої на той час повнійшої житєписи поета виданої 1882. р., котру дав мені на памятку із своїм власноручем) доси мені незнакомого і нашого визначного язикознавця П. Ж и т е ц к о г о. Розвелась тоді широка розмова про видану з почину кн. Бісмарка брошуру Г а р т м а н а, в котрій він підняв питанє про віднову Київського князівства, призначуваного одному з австрійських архікнязїв. Російські часописи

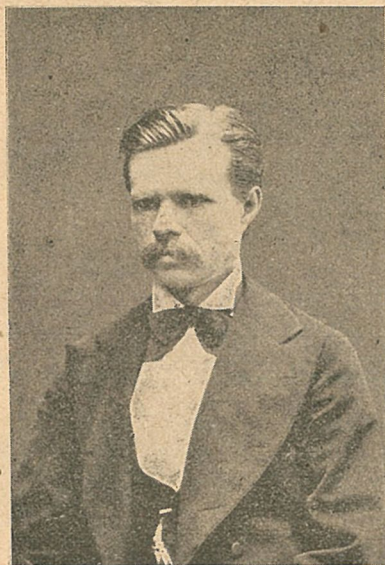
полемізуючи завзято з висновками Гартмана, підданими йому очевидно кн. Бісмарком в сій брошурі, про котру я щойно в Києві дізнав ся, подавали широкі виїмки з неї і тим способом мимохіть зробили велику пропаганду порушеній справі віднови Київського князівства і австрійській ідеї. В тім одушевленню звернув ся до мене пок. Житецкий із словами: „Скажіть вагчому кайзеру, коли вже він до нас прийде?“

Також і польські політичні круги цікавили ся сїм питанням, а коли я другого дня вранці відвідав Антоновича, оповів він мені, що до него присилала свого повновласника графиня Потоцка (Альфредова), щоби вивідати ся про настрій серед Українців і їх погляди на се питання.

Однак Антонович своїм звичаєм збув, як оповідав мені, сего повновласника дипломатичним способом і радив йому звернути ся до проф. Омеляна або Олександра Огоновського у Львові. Колиж ми розговорили ся на сю тему предвиджуваної в політичних кругах оружної розправи між Австро-Угорщиною і Росією та можливости входу австрійської армії в межі російського царства, заявив Антонович, що українське населенє не дало би ся ужити за топоріще російській сокирі проти австрійської армії і віднесло би ся до неї приязно. По всіх домах моїх знайомих В. Вов-

ка-Карачевського, М. Лисенка, Михайла Старицького, котрих я відвідував підчас побиту в Києві, живо цікавилися тодішнім міжнародним положенням, обговорюваним в російських а особливо в київських дневниках.

Наспіло тимчасом Тарасове свято, роковий день его поминок. Я навик до прилюдних обходів Тарасових роковин в І'аличині і не міг собі навіть уявити, як то наші земляки під зорким оком російської поліції поминають безсмертного Кобзаря України. Вечером зібралися учасники поминок в хаті одного земляка, положений в саді, так, що до неї треба було йти скрізь каменицю поставлену при улиці, а відтак скрізь подвір'я в сад. В просторій вельми світлиці зібралося понад сто людей з всіх усядів, навіть з російської Азії. Зустрінув я там крім моїх давних уже знайомих Києвлян, також Івана-Нечуя Левицького, з котрим був познакомився тут у Львові в 1885. р. коли я відвідував Інститут СС. Василянко (в ул. Зиблікевича), познакомився також з нинішнім ювілятом-язикознавцем, Костем Михальчуком, Тадеєм Рильським, Смирєнком і иншими шестидесятниками київської громади. Незвичайно гарну картину представляли всі збори, на котрих засіла ціла громада сивоволосих і сивобородих українських громадян. Настрій був вельми поважний, святоточний і

Іван Левицкий.

мені пригадали ся картини з Шевченкових Неофітів і перших християн, що скривали ся по катакомбах і печерах, щоби там ісповідувати науку Спасителя світа, гноблену римськими цезарами. Серед глибокої тишини і поважного святочного настрою промовив тихим, як звичайно, голосом провідник закордонної України, Антонович, про саме свято і його значінє для розвитку нашої народної ідеї, а відтак вказав на задачі, які повинна сповнити українська освічена верства. Зазначив при тім, вказуючи на прияву ісповідників сеї ідеї, прибувших з далеких сторін і на надіслані з далеких вельми закутків привіти, де проживають Українці, як українська народна ідея з святкованєм Шевченкових роковин поширила ся і розбудила народну свідомість в широких кругах української суспільности.

Вся стаття тихенького і прибитого важкою працею провідника України оживила ся підчас сеї промови, котра була несхитним доказом, яке горяче серце било в його груди.

Після сеї промови попросив мене Антонович, щоб я оповів про житє, змагання і розвиток Русинів в Австрії.

В ширшій промові подав я українським землякам образ нашого народного побиту, життя і розвитку в Галичині від часів М. Шашкевича, а на Буковині від часів Федьковича,

Тадій Рилський.

вказав на перепони, які зустрічала наша народна ідея і дав погляд на сучасні потреби і змагання до дальшого розвитку і поступу. Зібрані вислухали з великим зацікавленням слів Галичанина далекого а всеж таки їм рідного і після того пішли далші промови і розмови про наші справи та протягнули ся до пізної ночі. Після того треба було нам перегодою і одинцем вибирати ся з запертя, щоби не звертати на себе бачности поліції. На мене зробив сей вечер незвичайне вражінє, котре остане незатертим у моїй тямці. Але й всі зібрані одушевились потребою близших і тіснійших взаємин між російськими і австрійськими Українцями і тоді вже зродилась гадка віднови „Правди“, що довгий час при всіх перепонах кордонових всеж таки була злучником і висловом одноцілої України-Руси. Однак сю справу відкладаю до дальшої частини споминів.

Наспіла пора попри шкільні і народні подумати і про мої родинні і домашні справи. Найстарший мій син В о л о д и м и р кінчив уже осьму гімн. класу, а донька О л ь г а виділову школу, отже для дальшого докінчення наук (сина на університеті, доньки в женській учит. семінарії, одинокім тоді вищим закладі науковім жіночим) треба було обоє дати в слідуючім році до Львова. На такий видаток годі було спромогти ся з учи-

тельської платні, бо в другім подружжю поблагословив мене Бог п'ятьма діточками, котрим також треба було опісля забезпечити відповідне образование. Тимто я робив заходи о перенесенні до Львова до учительської семінарії, де тоді опорожнило ся місце професора історії, географії і руского язика. Такого перенесення мав я повне право сподівати ся, бо мав уже за собою дві третини літ учительської служби сумлінно і точно сповненої, однак задля згаданих в горі на мене неоправданих наклепів перед властями треба було числити ся з усіякими перепонами. Я тому виїхав до Львова, щоби там предложити свою просьбу і намісникови Ф. Залєському яко президентови Ради шк. кр. і всім єї членам. У всіх зустрів ся я з прихильністю до моєї справи, лише начальник адміністраційного бюро, радник Казимир Лясковский, очевидно під вражієм неоправданих наклепів, прийняв мене вельми холодно, а коли я єму представив ся, не підніс ся навіть із свого крісла, лише мовчки вказав мені рукою на фотель, щоби усісти. Представивши в кількох словах мою справу, віддалив ся я, не сподіваючи ся тут піддержки моєї просьби. Однак намісник Ф. Залєский, як я вже в горі зазначив, впевнив ся вже був про безосновність роблених мені закидів і тим способом несправедливо мені заподіяної кривди, довів до користного рішення моєї

справи в хвилі, коли єго покликано на становище міністра для Галичини а становище намісника мав обняти гр. К а з и м и р Б а д е н і.

Наслідком зміни намісника проволокло ся рішення моєї справи так, що аж 4. листопада 1888. послідувало рішенням міністерства просвіти приділене мене до учит. мужескої семінарії у Львові з тою постановою, що маю уділяти також науки руского язика в женьській семінарії. Рада шк. кр. поручила мені на основі міністерского рескрипту на разі управляти практичними лекціями кандидаток IV. року в рускій (взірцевій) школі вправ. Наслідком того рішення увільнив мене директор Володисав Боберський від обовязків службових в тернопільській семінарії учительській з такою приміткою: „Podnoszę z najwyższem uznaniem niezmordowaną gorliwość Pańską w spełnianiu obowiązków nauczycielskich, które ze znakomitą znajomością i taktem wykonywałeś, czem zasłużyłeś się wielce około dobra zakładu, pracując od czasu jego założenia po dzień dzisiejszy“.

Тепер міг я з родиною виїхати на нове становище у Львові з Тернополя, де я повних 17 літ трудив ся на шкільній і народній ниві. З сердешним жалем і з сльозами в очах прощала мене шкільна молодіж без ріжниць народности і ісповідання, з щирою приязню

прощали мене шкільні товариші праці, а також з повним признанем за мою працю на народній ниві в Тернополі і на Поділю супроводила мене на моє новосіле руска суспільність. На доказ, як до мене відносили ся всі Русини в Тернополі і на Поділю, інтелігенция, міщани й селяни, наводжу тут допись з Тернополя поміщену в 244. ч. „Дѣла“ з 14. н. ст. листопада 1888. р. після мого виїзду до Львова, змінюючи лише правопись.

„Дня 4. н. ст. листопада, пише дописець „Діла“, опутив Тернопіль щирий діятель на подільській Руси п. Олександр Барвіньський, переселяючись до Львова. Якою популярністю тішив ся він в Тернополі, найліпшим доказом стало се, що хотя виїзд єго припав скорше, як того сподівано ся, то для попрощання єго зібрала ся на двірці вся інтелігенция руска в такій громадї, якої давно ми вкупі не бачили. Не хибло тут і громадок селян, міщан і молодежи, щоби попрощати довголітнього голову філії „Просьвіти“ і „Рускої Бурси“. Кілька днів перед єго виїздом вислала громада Глубічок вел. до него поважне число своїх відпоручників, а в імени читальні і громади попрощав проф. Барвіньського ядерною промовою господар Кривий, а співаки з Глубічка відспівали в квартеті „Многая літа“ і пісню „Я в чужині загигаю“. Міщани-Тернопільці також прибули попрощати

проф. Барвіньського так численно, що місця в досить просторій комнаті не стало, а вімени їх промовив краснорічливо до бувшого председателя міщанської читальні і радного міста (котрий перший в салі ради міскої по руски промовив) — П а н т е л е й м о н Б е к е с е в и ч, висказавши чувства, які переймають міщанство для рідні Барвіньського і як міщанство гордиться, що син Поділя Русь любить і для неї живе. П. Барвіньський уже відїхав, а депутації неустанно з ріжних сіл надходили, щоби розпрацати ся з тим, котрий не пожалував свого никлого здоровля і на кожний зазив спішив до читалень з відчитами, заохочувати братів селян до просьвіти та науки і дати їм пізнати, що „в своїй хаті своя правда і сила і воля“.

„Трогаючим був вид в часі пращального вечера, урядженого „Рускою Бесідою“ в честь основателя. Тоастові бесіди сов. Кузьми і оо. Стефана Кобилянського, Николи Січинського і Ігнатия Левицкого майже всім присутним слези з очий витиснули. Кожний з нас чув і видів, що тратимо організатора, яким мало котра громада руска похвалити ся може, заступника рускості в радї міській і повітовій, особу повну поваги, перед котрою і ворожі елементи голову скланяли і не посміли гукати за пок. гр. Борковским: „ніема Rusi!“ , а противно давало ся чути: „Русини

гідні поважання задля їх чесноти характеру і солідарности!“ В зуміне впровадив їх проф. Барвіньський, зібравши всю розсипану інтелігенцію руску до одної хати „Бесіди Рускої“, чим наглядно показав, що з нами числити ся треба, „хто ми і чиї ми діти“. *) Вкінці треба згадати о трогоячім виді при відїзді єго з родиною, як молодіж з „Рускої Бурси“ і „Учительської“ пращала єго з плачем, бож він був для неї щирим опікуном і провідником. Нині декотрі бувші питомці тих Бурс уже на становищах, а коли стають ся видними діятелями в справах руских, то за се належить ся дякувати їх бувшому провідникови.“

Се однодушне признанє як моєї шкільної зверхности, так і всеї рускої суспільности в Тернополі і на Поділю за мою щирю і безкористну працю, було для мене не тільки справдешньою відрадою, але й понукою і заохотою до дальшої праці на новій дорозі життя, яка мене ждала з переселенем до Львова.

*) „Руска Бесіда“ іменувала мене відтак своїм почесним членом.

На закінчене II-ої часті.

Після виходу I-ої часті „Споминів з мого життя“ появилось ся доси вже пять оцінок сего видання в українських видавництвах,*), а іменно Д. Дорошенка в ч. 73. „Радї“ з 29. марта (11. квітня) 1913., М. Євша на в „Українській Хаті“ за Березиль 1913, Д. Д-ко в „Укр. Жизни“ IV. 1913 і в „Літ. Наук. Вістнику“ за червень 1913. і проф. Д. Лукіяновича в ч. 56. „Нової Буковини“ з 3-го серпня 1913.

Отсі оцінки дають мені привід до деяких пояснень з оглядом на домагання висловлені що до I-ої і дальших частий споминів. Так н. пр. д. Д. Дорошенко в „Раді“ висловлює жаль, що „автор додержуєть ся занадто скороченого, конспективного викладу і дає більше власну автобіографію, ніж картину громадського життя давніх часів — хоча його книжка має ще й другий заголовок: *Образки з громадянського і письменського життя русинів*“ (сей другий заголовок дав моїм Споминам накладник). Той самий жаль висловив д. Д. Д-о (мабуть той сам критик, що й в „Раді“) в Літ. Н. Вістнику, що „він (себ то

*) Відомо мені, що радник Двора Болеслав Барановский написав основну оцінку Споминів і мав вислати в редакцію „Świat-a Słowiańsk oro“.

я) закріїв собі занадто малий масштаб і розповідає коротко і стисло“, і натикує про се, що „спогади про це знайомство з Кулішем та Кониським надто скупенькі“.

Пристаючи до написання „Споминів з мого життя“, мав я на тямці слова листу писаного до мене проф. Мікльошичем на основі великого життєвого досвіду: „Bei dieser Beschränkung kann der Verfasser die Vollendung seines Werkes erleben, denn wie viele sind nicht so glücklich gewesen, weil sie die Arbeit zu gross angelegt haben“ (Спом. II. стор. 65). З II-ї частини впевнився критик, що я про Куліша подав доволі основні спомини, покликуючись також і на його листи, напечатані в I. ч. А так само, хоч про Кониського лише доволі коротко згадую в I. і II. ч., то маю намір присвятити йому чимало місця в III. і IV. ч., в котрих напечатую також його багату зо мною переписку від 1875 р. аж до його смерті. Доповнення споминів Лисенка і його переписку зо мною подаю в II. частині в додатку. Також подаю тут зміст до I. і II. частини, а іменний покажчик маю намір дати в останній частині, як се роблять і німецькі видавництва зложені з кількох частин, щоби ощадити місця. Коректу старався я після спроби робити старанно, однак мимо того в печатні, де складачі майже самі Поляки, не все можна досягнути беззглядну поправність.

До тогож може критикови видалась коректа не зовсім справною задля ріжнородности правописи в текстї і в листах. Ілюстрації в II. ч. не всі у своїм місці, і не всі дані, як я спершу бажав, бо не міг я всього роздобути і то не все на час, як уже треба було печатати відбитку. Доповненем обох сих частин споминів може послужити переписка моя і зо мною всяких наших людей, особливож з Воробкевичами впорядкована і оповіщена д-ром Ос. Маковеем в „Руслані“ (1907—9), бо перепечатувати її тепер у „Споминах“ не було коли і збільшилоб обем видання, котре і так після приблизного мого обчислення ще обіймати ме около 8 таких частий, як дві перші. Висловлюючи щире спасибі за замітки дд. Д. Дорошенка, (Д. Д-о) і проф. Лукіяновича, запевняю, що з тим самим спокоєм і такоюж щиростю писати му й дальші части С п о м и н і в, не зважаючи на глумливі і злобні зачіпки М. Євшана, котрий не пощадив навіть Шевченка, М. Шашкевича і Федьковича і тим виставив собі сьвідोцтво, що не вспів при своїй безмежній зарозумілості позбутись „галицького колтунства“. Нічого більше не бажаю, як довершення розпочатої роботи, чей і она може причинити ся до пояснення і лїпшого зрозуміння та безсторонної оцінки не одної сторінки нашого народного життя.

ДОДАТОК.

Спомини про Миколу Лисенка.

Літом минуло як раз 45 літ з того часу, як я познакомився з М. Лисенком. Він тоді їхав на науку музики до липської консерваторії і опинився на оден день у Львові. Я займався тоді редакцією „Правди“ і тим способом відпитав мене Лисенко. Від сеї першої зустрічі ми щиро здружилися, а його щира, жива вдача припала мені вельми до вподоби. Перенятий повною свідомістю української народної ідеї, Лисенко вельми цікавився нашою громадською роботою і народними змаганнями. Їхав він за границю, щоби здобути основну науку музики і сей у нас тоді за-недбаний переліг управляти на славу українського народу.

З тої першої зустрічі я в ряди-годи переписував ся з Лисенком і дав першу понуку до того, що Лисенко почав писати музику до

Шевченкового „Кобзаря“ і тим спопуляризував Шевченкові твори в найширших верствах нашої суспільности.

В 1868 р. постановила наша львівська „Громада“ святкувати Шевченкові роковини музично-деклямаційними вечерницями а бажало ся нам вивести на сих вечерницях щось нового, оригінального. Отже я звернувся до Лисенка, що тоді проживав у Липску, з просьбою, щоби на вечерниці нашої „Громади“ скомпонував музику до Шевченкового „Заповіту“ (гл. Спомини з мого життя, І. ч. стор. 141). Лисенко справді прислав першу свою композицію „Заповіт Т. Шевченка“, в котрій дав головну сольову партію тенорови (галицький музик о. Михайло Вербицький також надіслав на слова Шевченка свою композицію, часто у нас співану на вечерницях). В сій композиції виявив ся творчий талант Лисенка, справдешня, питома українська народна музика, котра тоді викликала велике одушевлення, а з того часу пішла ціла низка Лисенкових композицій до „Кобзаря“ Шевченка.

Творчий талант Лисенка звернув на себе вже в перших починах бачність знавців музики в Празі, де він 26. грудня 1867 р. грав українські народні пісні на концерті російського співака Д. А. Славяньського. Цікаво буде для нашої суспільности пригадати

се, що з нагоди того концерту, про М. Лисенка написали тоді „Narodni Listy“ в 268 ч. в 1867 р.: „Займаву оригінальність артистичну пізнали ми в п'яністї, п. Лисенкови, котрий грав з власної охоти на користь концертанта. Лисенко, родом Українець, учить ся в липський консерваторії. Їго виразна і рівна гра була всім до вподоби. Найкращеж вподобали ся українські пісні, покладені ним самим з великою пильністю і дотепністю.

„Лисенко гадє напечатати Збірник українських пісень. Миб дуже бажали, щоби швидше найшов видавця, бо тим видавцем зробив би справді велику прислугу славянській літературі. Не знаємо, чи хоче Лисенко зробити з себе п'яніста; нам здає ся, що він має більшу вдачу до композиторства, як до технічного граня, проте маємо чималі надії на процвіт славянської музи“.

Як бачимо, Чехи відчули вже тоді в Лисенку єго великий творчий таланти, котрий обдарував нашу музичну ниву такими чудовими цвітами, що рознесли єго імя по широкім сьвіті і зєднали єму заслужене імя „Батька української музики“.

Покійному М. Лисенкови завдячую довголітнє личне знакомство з п. Кулішем, до чого дали привід мої змагання до спорудження Рускої Читанки для вєсших клас середних шкіл (виданої в 3 х частях 1871 р.,

а відтак значно переробленої п. з. В и ї м к и з устної словесности українсько-рускої, і двох частий п. з. В и ї м к и з народної літератури українсько-рускої). Я звертав ся тоді о поміч в сій справі до Лисенка в Липську весною в 1869 р. а він поручив мене П. Кулішеви, що тоді проживав у Празі. З того часу почала ся між нами переписка, котра тривала 21 літ (гл. Спомини з мого життя I. ч. стор. 157—327).

Гостюючи при різних нагодах в Києві, бував я кождим разом у Лисенка, бож его семья і хата визначала ся щирим українським духом і незвичайною гостинністю. Окрім того зустрічав ся я з Лисенком підчас побиту в Києві на громадских сходах у пок. Антоновича, Кониського, Старицького, Вовка-Карачевського, а хоч він цілою душею заглибив ся в музиці, то при всім тім був також горячим народолюбцем, в повні свідомим представником укр.-рускої народної ідеї, а его щире, розумне і рішуче слово мало велику вагу в київській громаді.

Не забуду сеї хвилі, коли ми зустрінули ся, раз підчас мого побиту в Києві, у д. Т р е г у б о в а, а тоді прийшов між иншими також д. Р у с о в (отець) і д. Г а м а л і й, б. редактор «Київської Старини». Лисенко сів за фортепяном до акомпаніяменту а д. Р у с о в (тенор) просівав Лисенкову композицію до Ше-

вченкових слів: »Мені однаково“, а опісля д. Г а м а л і й (баритон) вгож композицію до Шевченкової Д у м и (з Невольника).

Обидві сі композиції були мені дуже добре відомі з наших галицьких концертів („Мені однаково“ співав нераз Мишуга, а Д у м и пок. Н. Вахнянин), чував я також інших співців, як виконували сі пісні і п'яністів, як супроводили їх співови. Однак такої інтерпретації і супроводу і самого голосу не чув я в Галичині, а ціле виконанє сих творів в душі самого творця зробило на мене таке до глибини душі трогаюче вражінє, що я єго ніколи не забуду. Хоч я не заводовий музик і музикою не займав ся, але тоді відчув я ціле єство Лисенкової творчости, єго музики і єго інтерпретації української пісні і думи. Тимто я добре розумів, длячого Лисенко не міг одушевляти ся музичними продукцями, виконуваними у нас в Галичині і на Буковині (як ось підчас єго ювілею в 1903 р.), длячого не припадало єму до впадоби співанє між иншим: „Ще не вмерла Україна« на наш лад, котрий він називав „дяківским“.

В слідуючих роках давала Лисенкови привід до переписки зо мною нова „Правда“ котрою я з порученя пок. В. Автоновича і Ол. Кониського займав ся. Клопоти і кошти були чималі з пересилкою в ковертах, в ко-

трих не можна було пересилати цілого випуска, а лише частинами і тому часто сі посилки на цікавих почтах пропадали, а закордонні передплатники справедливо ремствували на се. Крім того вдавав ся Лисенко до мене якотодішнього впорядчика „Записок Наук. Товариства ім. Шевченка“ в справі печатання своєї розвідки про народні інструменти музичні, а на останку в справі вистави „Різдвяної ночі“ у віденській придворній опері і в львівському міському театрі.

Бажаючи ширші круги європейські познакомити з укр.-руською музикою і з творчістю Лисенка, робив я заходи, щоби „Різдвяну ніч“ виставлено у віденській придворній опері і в тій цілі пересправляв я з генеральним інтендантом цісарських театрів, бувшим секц.-шефом в міністерстві внутр. справ, бароном Пляпартом. Єму передав я „Різдвяну ніч“ Лисенка для оцінки заводового референта придв. театрів, однак до вистави не дійшло з причин поданих в письмі бар. Пляпарта, висланого до мене, котре подаю у відписі.

Опісля робив я заходи у директора міського театру львівського, Геллера, щоби сю оперу виставлено на польській сцені, а тим способом дано строמוгу польській суспільности, ознакомити ся з українською музикою. Однак задля заострення польско руских відно-

син директор Геллер не мав доси відваги виставити на польській сцені українську оперу.

Всеж таки ювілей 35-літньої музичної діяльності і творчости, обходжений у Львові в 1903 р. в прияві самого ювілята у великій салі львівської фільгармонії, а також визначних представників польської суспільности, дав нагоду також широким кругам не тільки нашого, але й польского народу пізнати Батька української музики, єго твори і духа української пісні і думи.

Сей ювілей був глибоким поклоном усеї України-Руси перед геніяльним митцем, котрого видав наш нарід, а при тім прилюдним і всенародним признанєм величезних заслуг ювілята і єго творчости.

Підчас сего ювілею був М. Лисенко також гостем у моїй хаті і тоді вже жалувався, що доскулює єму звапненє аорти. Тоді я бачив в останнє Лисенка. Ся недуга єго очевидно змагала ся, а події, що склали ся з „Українським кльбом“ в Києві, вплинули неперечно на се, що смерть перетяла так несподівано пасмо єго життя і вкрила глибоким смутком всю Україну-Русь по невіджалованій втраті великого митця і громадянина.

Великий наш мистець лишив багату вельму і цінну спадщину музичну і літературно наукову українському народови. Однак не все ще, що вийшло з під єго руки, появи-

ло ся печатно. До сего зачисляю також і переписку по покійникови. А що ми повинні дорожити всякою, хоч би дрібницею, яка лишилася ся по нїм і може причинити ся до повної єго оцінки яко віщого Бояна і українського передового громадянина, тим то вважаю потребою, оповістити сю переписку покійника, яка у мене зберегла ся. Два листи писані до мене М. Лисенком 1869 р. напечатав я в „Споминах з мого життя“, І. часть (на стор. 169—174) і там подав також невідомий у нас портрет з фотографії мені присланої Лисенком після концерту в Празі з 1868 р.

Тепер подаю останок переписки Лисенка, лист єго до П. Куліша з 1869. р. і лист бар. Пляпарта до мене в справі вистави „Різдвяної ночі“ у віденській придворній опері.

Листи М. Лисенка до мене¹⁾.

І. Л и с т.

Київ, 15/27. мая 1889.

Високоповажаний Добродію!

Вдаю ся до Вас з щирим проханням, щоб були ласкаві негайно вирівняти висилкою ті частини Правди, котрі до мене не дійшли й не доходили. А таких листиків сила чимала. Часопись страшенно губить на тому і цікавість утрачає, бо де-ж пак там опові-

даня яке розпочате и немає йому ні тяги дальшої, ні кінця. А часом розправа яка наукова прийде до мене з середини, а з початку Біг його мав.

При такій необачності й неакуратності у висилці далєбі й интерес до видання у найщиршого патріота гасне. Вже коли сяка-така змога доси була висилати й обдерати часовись, то треба же аккуратно й висилати, а як читати через десяте-п'яте, то краще й овсі не читати. Шкода звичайно, що така слава за редакцією склала ся на перших кроках її існування и я знаю багатьох, котрі пренумерувавши, дали гроші и жадного числа в руках не мали. Ремство справедливе мали.

Зверніть увагу, Добродію ласкавий, коли Ваша є в тому сила, щоби мені вислали ось які бракуючі листки Правди, котрих я й у вічі не бачив.

[Тут наводить Лисенко сі частини випусків, яких не дістав]²⁾.

Як що можна, дошліть оці листки, тоді, я розумію, буду мав повне видання а инакше най Шановна Редакція й не квапить ся висилати далі, бо такі порізнені без з'язку розправи й артикули не мають жадної вартости.

Вибачте, Шановний Добродію, що турбую Вас своїм клопотом, колиж не маю до кого більше вдати ся.

Щиро поважаючий Вас

М. Лисенко.

II. Л и с т.

Вельми Шановний Добродію !

Я хотів був вислати через Вас до редакції Правди 5 карбов. за другу половину року. Але п. Корейво одраяв, кажучи, що він має у Львові чоловіка, якогось п. Хойнацького, котрий виплате ці гроші Вам, Добродію, а я вже як одберу вістку від Вас, виплатю п. Корейвові. Таким чином російська пошта не поживить ся. А редакція шановна хай вже з ласки висила мені Правду, але поки що на музик. магазин Б. Корейва. Адресу Вашу я переказав Корейвові, и по їй п. Хойнацький Вас відшукає у Львові.

У нас все як віддавна.

Щиро витаю Вас, Шановний мій Добродію.

Покірник Ваш

М. Лисенко.

Київ, 19. липця 89.

III. П е р е п и с н и й л и с т о к.

Львѡвъ, въ Галиціи (Австрія), ул. Личакѡвска № 7. Вп. Профессору Семинаріи
О л е к с а н д р у Б а р в і н с ь к о м у

3. червця 89.

Пишу до Вас, Шановний мій Добродію, з Китаїва, під Київом, де я що року пробуваю на дачі. Кореспонденцію на сей час пишу адресувати в Муз. Магазин Б. Корейва.

Дякую за недавну висилку. [Тут знов подає, чого ще не достає]. Сі аркуші рачте ласкаво прислати.

Щиро прихильний до Вас

М. Лисенко.

IV. П е р е п и с н и й л и с т о к.

Львівъ въ Галиціи (Австрія) ул. Личаківська Nro 7. III. Д. Олександр у Барвінськом у, Профессорові Семинаріи.

Київ, Черв. 18-го 89.

Тепер Шановний Добродію я маю в себе усе геть від початку самого аж 469 до сторони [дальше зазначає чого недостає]. Далі вже не маю й не мав нічого сінько, а чув, що вже чимало вийшло з друку. Усе ще не відмовте надіслати щиро шануючому Вас, Добродію,

М. Лисенко.

V. Л и с т.

Вельми Шановний Добродію !

Останніми днями заслав я до п. Василя Лукича у Станіславів свою розправу для Зорі про народні музичні струменти в Україні уживані, яку від кінця минулого року помінивсь йому був постачити, та за нікольством допіру ледви встиг її написати. Але опасуюсь, що вона буде задля Зорі за спеціальна, да

крім того вимагати ме коштів на черенки нотів, малюнки струментів, и навіть образки граючих козаків і сліпців-бандуристів. Все се дуже важне, але й коштів вимагає. Я вас і питаю; чи не здаласяб ся розправа задля Записок Наукового Товариства им. Шевченка? Як що придатнаб була, то я уповажнюю вас вдати ся до п. Левицького у Станиславів, а йому зарані писав, що коли вона буде за спеціальна, то віддайте, мовляв, п-ві Барвінському до редакції „Записок“, а вам я зроблю приступні для редакції Зорі.

Так коли Вас це цікавить, то ви мерщій порозумійтесь з п. Левицьким, и мені про наслідки вашої розмови як скорше напишіть и повідомить.

Там, у тій засланій розправі бракує ще опису ліри, котрий вже сливе готовий, але не надісланий. Я ліру не студіював, а мені весною мій добрий земляк, и колишній мій хорист и учень привозив цю розправу, то її й долучу до своєї ширшої розправи. Цими днями вона дійде до мене. У менеж опис в Бандури, Кобзи, Торбана, Гусель і Цимбалів.

Сподіваючись найскоршого повідомлення від вас, Шановний Добродію, свідчу ся щирим поважанням до Вас

М. Лисенко.

Київ, [дати не означено, але певно в жовтні 1893.] Рейтарська ул. д. Nro 19.

VI. Переписний листок.

Львівъ въ Галиції (Австрія).

ул. св. Миколая Ч. 26.

Вп. Д. Олександрю Барвінському
Редакторови Записок Наукового Т-ва им. Ш.

Високоповажаний Добродію! Одібрав листа п. Вас. Лукича. Він пише, що розправа про народні музичні струменти зовсім придатна для Зорі и просить лишити ю за Зорею. Позаяк вона зразу була обіцяна до заміщення в Зорі, то я вже не одступаю ся від слова и розправу тую лишая задля редакції Зорі³).

З високим поважанем до Вас

М. Лисенко.

VII. Лист до моєї жінки Євгенії.

Київ, Грудня 28, 1894 р. Б.

Великошановна Пані!

Не сподіваючись, щоб лист мій застав Шановного Добродія, пана Олександра Барвінського, ві Львові, осміляю ся непокоїти Вас, Шановна Пані, прозьбою, щоби були ласкаві нагадати й переказати кому слід вислати мені, членові Наукового Товариства им. Шевченка, томи III и IV Записок вишменитого Товариства. Внесок свій річний грошовий я відіслав давно вже, Записок же и по сей час не маю.

Свідчу ся високим поважанням до Шановної Пані

М. Лисенко.

Маріинско-Благовѣщенская ул. д. No 89.

Спомини Ч. II.

26

VIII. Л и с т.

Київ, 11 Лютого 1908.

Високоповажаний Добродію!

Дуже Вам вдячний, що завжди турбуєтесь, як би мою „Різдвяну ніч“ пристроїти на яку сцену.

На Львівській польській сцені моя опера мала вже перед кількома роками, за директoра д. Павліковського, бути виставлена, але їй щось тоді не повело ся, трапила ся якась публіка межи артистом а дірігентом либонь. Роспало ся тєє діло. Тепера знову наклюваєть ся.

Чи виготовлений раніше переклад лібретта на польську мову істнує і доси в руках теперішньої дирекції, чи ні? бо з цьогож треба починати. Як що текст весь перекладено вже і робота почалася себ то артисти і хори почали вчити, то орхестральні партитури можна зараз і вислати ⁴).

Яб Вас дуже прсив, Високоповажаний Добродію, сповістити мене, чи переклад вже зроблено, чи науку вже почато і чи потрібно в такому разі вислати зараз орк. партитуру, то я й вишлю на Ваше звичайно ім'я і під Вашу шановну опіку, бо в менеж дупліката нема і стрічки, то як би пропала, крий Боже, то й твір би весь загинув би.

От я чекати му відповіді на мої запитання.

Щирим серцем витаю Вас Високоповажаний Добродію глибокою шанобою

М. Лисенко.

IX. Лист бар. Пляпарта.

К. у. к. General-Intendanz
der k. u. k. Hoftheater. 4379.

Eure Hochwohlgeboren!

Über die mir von Euere Hochwohlgeboren empfohlene Oper „Weihnachtsnacht“ von Lyssenko habe ich der Direction des Hofoperntheaters ein eingehendes Gutachten abverlangt. Nach diesem mir nunmehr angekommenen Gutachten erscheint eine Aufführung des gedachten Werkes in Wien schon aus dem Grunde nicht durchführbar, weil Lyssenko's Oper jene Gattung Heimatskunst repraesentiert, für welche hier bei aller Anerkennung der der Musik eigenen Schönheit das den Erfolg ermöglichende Verständnis mangelt.

Mit dem Bedauern, unter diesen Umständen Euerer Hochwohlgeboren Wünsche nicht erfüllen zu können verbinde ich, in dem ich den Klavierauszug beischliesse, die Versicherung vollkommenster Hochachtung.

Wien am 20. Dezember 1913.

Freiherr von Plappart

Seiner Hochwohlgeboren, dem Herrn Reichsrats- und Landtags-Abgeordneten Alexander Barwinski etc.

X. Лист М. Лисенка до П. Куліша.

23/11 Липця 1869
Липский

Це так що зрадував нас Ваш несподіваний лист, дорогий мій, шанований вельми,

Земляче! А ми вже рахували з жінкою, що Ви повинні у Київ достатись, або навіть і дома вже. Та ще зразу, знаєте, не розчовпавши гаразд листа, здало ся нам, що Ви вже заручившись ніби грішми, надумали ся знов тут зістатись. Колиж Ви це з Варшави певно через Галиччину простувати мете Буковинською залізницею на Адес, або просто на Балту, коли є така залізна галузка.

Я вже збиравсь по адресі писати Вам та пораятись, чи не можнаб як швидше Пісню над Піснями друковати, бо, завважавши, якого міні малого часу зістало ся у Липському пробувати, и теж умову друкарську, що зможе тільки два аркуші у тиждень друковати, та щеж і коректура до того ввірве якийсь шмат часу, то щоб встигти з такою роботою до повертання до дому. — Ми, як бджоли на мед, кинули ся до Вашого дорогого утвору. Притяження він нам ушодобавсь; така розумна й поважна передмова, що я тільки сльинки ковтав. Я того вечера наче дитина радий був. Дякували ми Вам з жінкою самою горячою подякою. Де в котрих місцях, яке поєдинче слівце меніб мануло ся до свого табору рідного притягти, але не маю права. Слово древній яб змінив на прадавній; слово сторóге розуміння (строгое) яб змінив на наше слово с у в ó р е; слово насильством яб сказав силоміццю; подвигів — вчинків; слово видокруг (горизонт) яб ужив обрій, що його вживають у Харківщині, та ще Перський замість Персидський. Оце й усе, що на мій погляд знайшло ся у великім жмуті паперу. Поділивсь я з Вами своєю думкою, а

змінити, боронь Боже, не маю и не даю собі жадного права. Як дуже бажав ще ідного листа від Вас из Перемишля одібрати, статешного до друку и Ваших потонніх думок. Сам я тепер ревно працював над Шевченком; увів його кілька поспівів на музику. Згодом появлю може цілий цікль його поезий піснею и иншою хвормою, бо у нас велика недоста-ча на розвій музики української. Ці споруджені речі здається мині дуже удали ся. Львівчане не мають, здається, звичаю й охоти одказувати на листи й запрохання. Я вже давненько заслав туди гроші и просив собі деяких книжок — и досі нема жадної одповіді.

Колиб оцей лист та застав Вас ще в, Перемишлі. Сіюгодні йменини моєї жінки; сподіваємось на німецьку гостину, тим далі не примію писать. Хай же Господь милує Вас у дальшій дорозі. Невпевняйтесь дуже на нові залізниці, бо їх роблено злодійним способом на погибель ідучим; дуже часто трапляються тамечки пригоди.

Од Вас у перше ждати му листа з України.

Обоє, у двійзі кланяємось Вам і приручаємо себе Вашій дорогій памяті й увазі
Щиро прихильний до Вас

М. Лисенко.

1) Задержую правопись первописи.

2) Як уже я зазначив, Правду висилано частинами в ковертах, нераз і рекомендовано, а богато з того на почті російській пропадало.

3) Сю розвідку М. Лисенка, подала „Зоря“

в чч. 1. 4—10. 1894. п. р. з. „Народні музичні струмента на Україні“, з підписом Б о я н. — В „Запискахъ Юго-Запад. Отдѣла Императ. русск. геогр. Общества“ в т. I. за 1873. р. напечатав М. Л и с е н к о реферат: „Характеристика музыкальныхъ особенностей малорусскихъ думъ а пѣсень исполняемыхъ кобзаремъ Вересаємъ“.

⁴⁾ Лисенко передав партитуру через свого брата, лікаря, що небавом опісля помер.

⁵⁾ Мав зробити п. Стефан Чарнецький та не зробив.

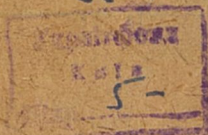
⁶⁾ Лист сей передав мені до збереження П. Куліш*

278

5-5-

2291

30 кн

